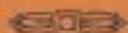

PREKMURJE.

Spisal

univ. prof. dr. M. Slavič,

izvedenec za Prekmurje pri mirovni konferenci
v Parizu.

LJUBLJANA 1921.

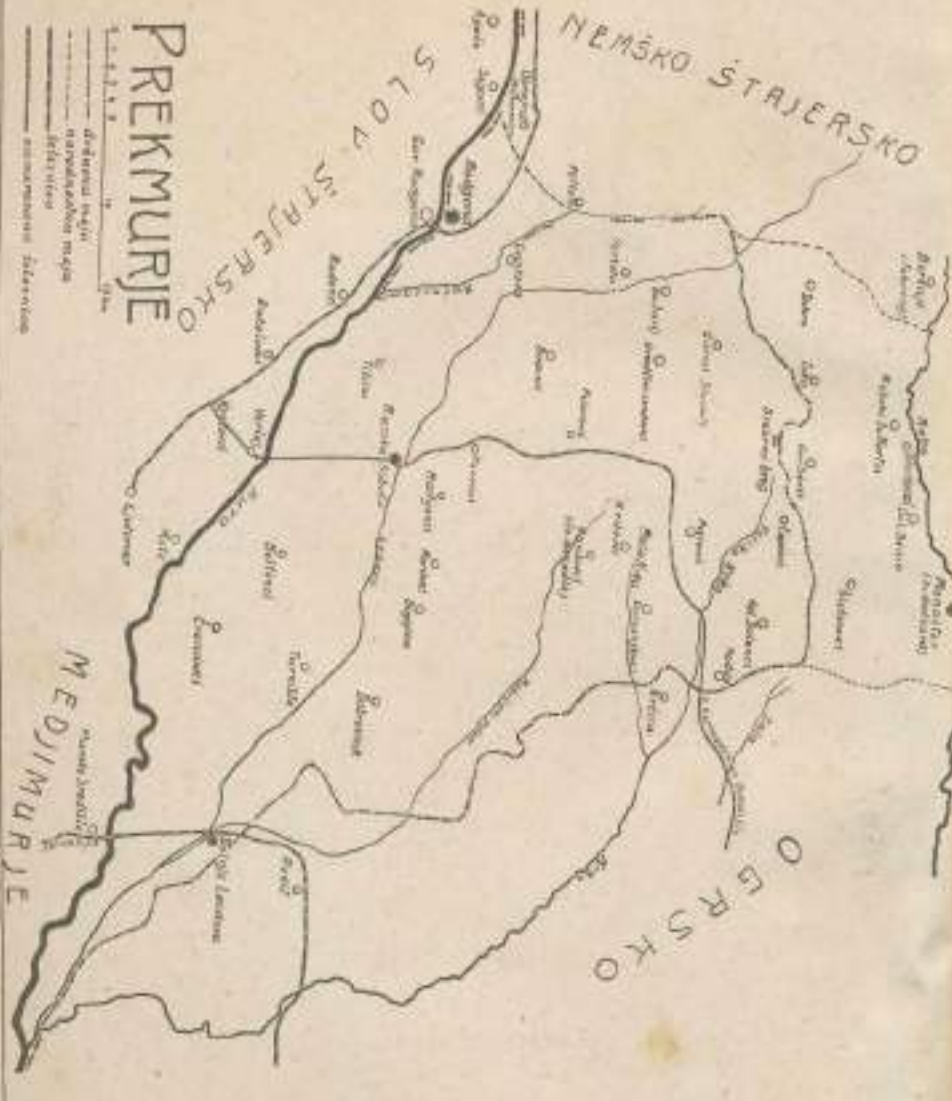
□ □ □

Izdala in založila „Slovenska krščansko-socialna zveza“.

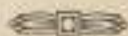
Tiskala tiskarna „Tiskovnega društva v Kranju“, r. z. z. o. z.

PREKMURJE

- državna meja
- upravna meja
- železnice
- avstrijske železnice

PREKMURJE.

Spisal

univ. prof. dr. M. Slavič,

izvedenec za Prekmurje pri mirovni konferenci
v Parizu.

LJUBLJANA 1921.

□ □ □

IZDALA IN ZALOŽILA „SLOVENSKA KRŠČANSKO-SOCIALNA ZVEZA“.
TISKALA TISKARNA „TISKOVNEGA DRUŠTVA V KRANJU“, r. z. i o. z.

R 75 b

N 10/105017

Predgovor.

Te črtice o Prekmurju so posnetek različnih predavanj in nagovorov, ki sem jih imel v Prekmurju z namenom, da se ohrani in okrepi pri prekmurskih Slovencih narodna zavest in zavest skupnosti z drugimi Slovenci in Jugoslovani vobče. Zato omenjam nekatere reči, ki so drugim Slovencem vobče znane, n. pr. črtice o karantanskih Slovencih. Prekmurci niso imeli narodnih šol, ampak samo madžarske, niso imeli izobraževalnih društev, sploh nikakih narodnih zbirališč. Nihče jim torej ni mogel in tudi ni smel kaj takega povedati. Celo vsak naročnik knjige družbe sv. Mohorja je bil politično sumljiv, tako da je že težko bilo dobiti poverjenika za to družbo; kajti poverjenik je bil pravi narodni mučenik. Narodno delo med prekmurskimi Slovenci je bilo zilno otežkočeno, skoro da onemogočeno. Že klic »Živio!« se je preganjal kot veleizdaja.

Madžari so zabranjevali vsak stik prekmurskih Slovencev z drugimi Slovenci in so gojili misel, da so prekmurski Slovenci v narodnem oziru nekaj popolnoma posebnega, slični sicer Slovencem, a ne isti narod z istim jezikom, ampak z nekim posebnim starim »vendskim« jezikom. Pri madžarskem ljudskem štetju l. 1890. so še bili šteti Slovenci v svoji rubriki z napisom Slovenci ali Vendi. Leta 1910 so jih dejali v rubriko »Druge narodnosti«, v kateri so šteli tudi cigane. Tako so hoteli zbrisati sled Slovencev.

To miselnost posebne prekmurske »narodnosti« je zastopala celo ogrska delegacija na mirovni konferenci v Parizu l. 1919. Njen izvedenec za Prekmurje, srednješolski profesor

Aleksander Mikola v Budimpešti, rojak iz Puconc v Prekmurju, je povdarjal to misel, da bi dokazal, da Prekmurje etnografski ne spada k Jugoslaviji. Profesor Mikola izdaja sedaj treditistični list »Domovina« v prekmurščini z madžarskim pravopisom, ki se prodaja zlasti v Monoštru (Sv. Gothardu) in v Radgoni. Tudi v Ameriki izhaja, odkar je Prekmurje jugoslovansko, enak list »Slobodna reč« v madžarskem duhu za tamkajšnje prekmurske rojake. Dočim so tedaj prej hoteli Madžari prekmurske Slovence nekako utajiti ali vsaj skriti med »druge« narodnosti, in jim niso izdajali niti enega lista in ne dali niti ene šole, jim izdajajo sedaj kar več glasil v prekmurščini!

V LJUBLJANI, dne 4. junija 1921.

M. S.

1. Jugoslovani ali Sloveni.

Današnji Jugoslovani: Bolgari, Srbi, Hrvati in Slovenci so bili še v 6. stoletju po Kr. en narod z imenom »Sloveni«. Naselili so se ob Donavi in si osvojili Balkan do Jadranskega morja. Ko so odšli Langobardi v Italijo, so se od l. 568. dalje začeli Slovenci naseljevati po današnji domovini Slovencev. Zasedli pa so veliko več sveta, kakor ga imajo dandanes. Zavzeli so porečje Save, Drave, Mure in Rabe. Bili so tedaj v naši Kranjski, Istri, Goriški, Benečiji do Taljamenta, po celi Koroški, v delu Tirolske nekako do Toplaškega polja, v delu Solnograške, po celi Štajerski, v delih Gornje in Nižje Avstrije ter na zapadnjem Ogrskem proti vzhodu in severu do Donave, kjer so prišli skupaj s Čehoslovaki.

Vsi ti Slovenci med Črnim, Egejskim in Jadranskim morjem ter v alpskih deželah in na zapadnem Ogrskem so bili narodnostna celota, ki je govorila več ali manj isti jezik. Toda do tvorbe kake skupne države ni prišlo. Namesto skupne politične enote se je razvila cela vrsta malih državic. Tako nahajamo v 8. in 9. stol. pri alpskih Slovencih slovensko kneževino Karantanijo, v nižavi rimske Panonije sta kneževala slovenska kneza Pribina in Kocelj, v Posavju in Primorju najdemo države, ki so se imenovali hrvatske, in južno od njih druge, ki so jih nazivali srbske. Najjužnejši del Slovenov so podjarmili mongolski Bolgari, ki so pa prevzeli

slovenski jezik podjarmljenih Slovenov, ter tako ustanovili zopet novo slovensko kraljestvo, ki se je zvalo bolgarsko.

Bolgarska, srbska in hrvatska državna tvorba je ohranila kljub vsem sovražnim navalom svojo državnost, četudi včasih samo po imenu. Sloveni v Karantaniji in Panoniji pa so zgodaj izgubili svojo politično samostojnost.

2. Karantanski Slovenci.

V začetku 8. stoletja je bila v Karantaniji s središčem v današnji Koroški slovenska samostojna vojvodina. H Karantaniji je spadal svojčas tudi srednji in severni del Štajerske. Med letom 743. in 748. je prosil slovenski karantanski knez Borut nemške Bavarce, da bi mu pomagali odbiti Obre ali Avare, ki so hoteli zaslužniti Slovence. Bavarci so mu pomagali; zato pa je postal od njih odvisen in je moral z Bavarci vred priznati nadoblast frankovskih kraljev. V poročstvo svoje zvestobe je dal Borut svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira kot talca na bavarski dvor.

Gorazd in Hotimir sta se na Bavarskem seznanila s krščansko vero ter postala navdušena kristjana. Po očetovi smrti, okoli l. 750., je vladal v Karantaniji vojvoda Gorazd prvi krščanski slovenski knez, ki je pri svojem triletnem vladanju, kakor njegov naslednik Hotimir, uvajal krščansko vero med karantanskimi Slovenci. Krščanski misijonarji so prihajali zlasti iz Solnograda, kjer je bil sedež nadškofije tudi za Karantanijo. Južno-slovenski kraji pa so dobivali svoje krščanske blagovestnike od oglejskih patriarhov.

S svojo odvisnostjo od Bavarske so prišli karantanski Slovenci l. 788. naravnost pod frankovsko oblast Karla Velikega, ki je tega leta pridružil Bavarsko svoji državi. Pod nadzorstvom frankovskih kraljevih namestnikov pa so vladali

se naprej domači slovenski knezi kakor Inko, Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar.

Franki so raztegnili svojo oblast tudi čez druge Slovence, vzhodno in južno od Karantanije. L. 818, se je pritožil Ljudevit, ki je bil vojvoda na hrvatskem Posavju, pri frankovskem kralju Ljudoviku Pobožnem zoper nečloveško postopanje kraljevskega namestnika, furlanskega mejnega grofa. Ker ni ničesar dosegel s pritožbo, se je uprl naslednjega leta ter pričel vojno zoper Franke. Za zaveznike je dobil velik del Slovencev in srbske Timočane. Tako so se l. 819. in 820. združili Slovenci, Hrvati in Srbi prvokrat v skupno politično organizacijo. Uspeh te organizacije sicer ni dolgo trajal, pa zanimivo je, da se je to že takrat poskušalo, kar se je po 1100 letih izvršilo, namreč ujedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v eno državo l. 1918. Upor se ni posrečil. Slovenci so se morali že l. 820. zopet udati. Ljudevit se je držal še do l. 822. Ko je bil zavrtno umorjen, je bil upor strl.

Ta ponesrečen upor je imel zlasti za Slovence slabe posledice. Franki so začeli mesto domačih knezov nastavljati nemške grofe. Karantanski Slovenci so zgubljali vedno bolj svojo politično samostojnost; med ljudstvom pa se je začelo ponemčevanje, tako da so se Slovenci izgubili v bolj oddaljenih, ne tako gosto naseljenih krajih, kjer so se vrinili Nemci.

Ostanek slovenske samostojnosti v Karantaniji je bilo ustoličenje karantanskih ali koroških vojvod po slovenskem kmetu na slavnem Gosposvetskem polju pod Krnsko goro, severno od Celovca. Habsburžan Ernest Železni je bil zadnji koroški vojvoda, ki se je dal 18. marca 1414 ustoličiti po staroslovenskem običaju.

3. Panonski Slovenci.

V času, ko so karantanski Slovenci že izgubili svojo politično neodvisnost, so se politično osamosvojili panonski Slovenci, ki so prebivali na zapadnem Ogrskem in na Štajerskem do Drave niže Maribora. Politično samostojnost jim je pridobil knez Pribina. Ta je najprej gospodoval v Nitranski pokrajini na današnjem Slovaškem. Moravski knez Mojmir ga je okoli l. 836. napadel in izgnal iz Nitre. Pribina je ubežal čez Donavo k Ratbodu, grofu Vzhodne marke med Donavo in Dravo. Tu se je dal poučiti v krščanski veri ter krstiti v cerkvi sv. Martina v kraju z imenom Traismauer na Nižjem Avstrijskem. Ker se je Pribina z Ratbodom kmalu sprl, je odšel s svojim sinom najprej k Bolgarom, potem pa k Ratimiru, ki je gospodoval med Savo in Dravo, nazadnje h grofu Savinjske marke, Salahonu.

Okoli l. 840. pa je dobil Pribina od frankovskega kralja Ludovika Nemškega v fevd velik del Panonije s središčem ob reki Zali, ki se izliva v Blatno jezero. To ozemlje je segalo na vzhodu do Donave, na severozapadu nekako do Rabe, na zapadu do Karantanije, na jugu pa do Drave nekako od Maribora do njenega izliva v Donavo.

V tem času so bili torej združeni panonski Slovenci tokraj in onkraj Mure v eni državi. Nekateri celo mislijo, da sta Pribina in njegov naslednik gospodarila tudi v panonski Hrvatski. Glavno mesto slovenske panonske države je bil Pribinov grad ob Blatnem jezeru, ki se je imenovalo Blatograd, Moosburg, Szalavar. Pribina je veliko storil za razširjenje krščanstva. L. 850. mu je posvetil solnograški nadškof Luitpram cerkev Matere božje, ki jo je dal sezidati v svojem glavnem mestu. Pri tej slavnosti je bilo 14 slovenskih in 17 nemških plemenitašev. V Blatogradu je dal postaviti

še drugo cerkev sv. Adrijana¹ in tretjo sv. Janeza Krstnika. Drugi kraji, kjer je dal sezidati cerkve, so tile: Zalaber ob Zali (Salapiugin), Ptuj (ad Bettobiam), Pečuh (Ad quinque ecclesias), Kisek (Güns, ad Keisi). Mogoče je tudi, da je kraj, ki se v virih imenuje »ad Businiza« sedanja Pesnica na Štajerskem, »Lindolveschiricum« pa Lendava v Prekmurju.²

Po Pribinovi smrti (l. 861) je vladal njegov sin Kocelj. Tudi ta je veliko storil za razširjenje krščanstva in dal sezidati mnogo cerkva n. pr., kakor se misli, v Turnišču, Sv. Nedelji, v Rogačovcih in v Selu v sedanjem Prekmurju. L. 864. in 866. je bil pri njem solnograški nadškof Adalvin, ki je posvetil več cerkev, delil zakrament sv. birmе ter poslal več potrebnih duhovnikov.

L. 867. sta potovala sv. Ciril in Metod z Moravije v Rim. Ko sta šla skoz panonsko vojvodino, ju je Kocelj sprejel z velikim veseljem ter se trudil, da bi ju pridobil za svojo deželo. L. 869. je poslal poslance k papežu Hadrijanu s prošnjo, da bi mu poslal Metoda za škofa. S papeževim dovoljenjem je nato škof Metod z velikim uspehom deloval nekaj let med panonskimi Slovenci. Uspeh je imel zlasti raditega, ker je pridigoval slovenski, čital sv. evangelij in opravljal sv. mašo v slovenskem jeziku. Prej v Panoniji delujoči nemški duhovniki so le za silo govorili slovenski in so se zdaj umaknili pred Metodom in njegovimi učenci. Jezik, v katerega sta prestavljala sv. Ciril in Metod sv. pismo in v katerem sta opravljala daritev sv. maše, se imenuje s tehničnim izrazom starocerkvenoslovanski jezik. Slavni jezikoslovec Miklošič, panonski Slovenec, rojak iz Ljutomera, je trdil, da je bil to jezik panonskih Slovencev. Bolj občno pa

¹ V Prekmurju sta dve vasi, ki se imenujeta Adrijanci, oziroma esa Odranci, kar je isto ime v drugi izgovorjavi.

² Po šematizmu sobotiške škofije, je bila župnija v Sobotišču (Szombathely, Sabaria, Steinmanger) že l. 840, torej v Pribinovem času.

je mnenje, da je bil to jezik macedonskih Slovencev okoli Soluna. Vsekako je bil tak jezik, da so ga Panonci lahko razumeli, kakor je še dandanes macedonskoslovensko narečje jako podobno panonskoslovenskemu narečju. Važno pa je dejstvo, da so bili panonski Slovenci (prekmurski in štajerski) med Donavo, Rabo in Dravo deležni staroslovenskega bogoslužja in staroslovenske cerkvene kulture.

Po Koceljevi smrti okrog l. 874. pa je vsled nemškega vpliva izginilo slovensko bogoslužje in je bila uničena tudi politična samostojnost panonskih Slovencev. Mimogrede (n. pr. 1042. — 1052.) so še bili prekmurski in štajerski panonski Slovenci združeni pod enim vladarjem. Sicer pa so prišli štajerski panonski Slovenci pod nemške oblastnike, ogrskim panonskim Slovencem so zagospodovali najprej Nemci, potem pa Madžari. Vendar se je ohranil med štajerskimi panonskimi Slovenci (Prleki) čut skupnosti s prekmurskimi Slovenci. Zanimali so se za Prekmurce štajerski panonski Slovenci, med njimi zlasti Božidar Raič in Anton Trstenjak, ki sta dozdaj največ spisala o prekmurskih Slovencih. Temu čutu skupnosti je dal izraza tudi dr. Anton Korošec, panonski Slovenec od sv. Jurija pri Ljutomeru, ki je kot podpredsednik ministrskega sveta pisal izvedencu za Prekmurje 25. februarja 1919 iz Beograda v Pariz: »Pišem, da Te pozdravim in zopet zaprosim, da nam rešiš našo Prlekijo tokraj in onkraj Mure, našo Veliko Prlekijo.«³

³ Od časa, ko je bil dr. Korošec bogoslovec v Mariboru, je društvo mariborskih bogoslovcov »Slomšek« vzdrževalo stalne stike s prekmurskimi bogoslovci. Na dr. Koroščevo primicijo so bili skoraj vsi sedaj narodno delujoči prekmurski župniki.

4. „Koridor“ med Jugoslavijo in Češkoslovaško.

Panonski Slovenci so imeli že svojo politično samostojnost, ko so bili Madžari še vedno ob izlivu Donave. Šele l. 890, ali 892. so prišli Madžari prvokrat na Ogrsko. Takrat jih je povabil vzhodnofrankovski vladar Arnulf na pomoč v bojih zoper češkoslovaške Moravane. Madžari so prišli ter požigali in pastošili po Moravi in Panoniji. L. 895. ali 896. pa so se stalno naselili v ogrski nižini ob Tisi in Donavi.

Odtod so se sčasoma potisnili kakor klin med Čehoslovake in panonske Slovence. Od nasprotne strani pa so se vrivali v to ozemlje Nemci, tako da so si Nemci in Madžari končno podali roke preko grobišč panonskih Slovencev. Madžari so slovenske prebivalce v Panoniji deloma pobili, deloma pregnali, deloma zaslužnjili. Zato je izginjal slovenski živelj in slovenski jezik južno od Donave vedno bolj in bolj. Le med Rabo in Muro ter med pritokoma Mure, Kučnico ob štajerski meji, in Krko, severovzhodno od Dolnje Lendave, se je ohranil slovenski jezik do današnjega dne. Tu so prekmurški Slovenci, ki so s panonskimi Slovenci štajerskega Murskega polja in Slovenskih goric (Prlekije) potomci slovenske Panonije.

Severno od Prekmurja, med Rabo pri Monoštru (Sv. Gothardu) in Donavo pa so se v 16. stoletju priselili ob Donavi Slovaki iz Nitre in Trenčina, južno od njih do Rabe pa zlasti Hrvati, Bošnjaki i. t. d. k ostanikom panonskih Slovencev. Razen nekaj Slovakov južno od Donave se ti Slovani (Jugoslovani) smatrajo za Hrvate. Pravi se jim tudi Beli Hrvati (Wasserkroaten). Ti Hrvati tvorijo narodnostne otoke med Nemci in Madžari, so si ohranili svoje posebne jugoslovanske šege in navade ter so ponosni na svoj hrvatski

jezik.⁴ Kljub temu, da znajo navadno vsi še nemški in madžarski, si ne dajo vzeti svojih hrvatskih pridig. Nekdaj so imeli ti novi naseljenci tudi duhovnike-glagoljaše s staroslovenskim bogoslužjem. Nemci in Madžari so jim zatrli glagolico. Hrvatske pridige pa so si ohranili do danes. Te pridige imajo ali rojeni Beli Hrvati ali prekmurski Slovenci in Slovaki; pa tudi madžarski duhovniki so se ponekod toliko naučili, da so jim pridigovali hrvatski. Slovstva imajo malo. Imajo svoje hrvatske molitvene knjige ter kak katekizem in »Razlaganje katekizma«, koledar od l. 1864. naprej, n. pr. »Kalendar sv. Familije« l. 1905.

Teh Hrvatov med Rabo in Donavo je po madžarski statistiki okoli 70.000,⁵ v resnici jih je skoro trikrat toliko. Da bi se ohranili Beli Hrvati med Rabo in Donavo ter Hrvati in Slovenci severno od Mure in Drave, se je delalo na mirovni konferenci v Parizu zlasti s češke strani, ki je uradno postavila koridor kot predlog med svoje revindikacije, na to, da bi bil med Češkoslovaško in Jugoslavijo pas ali koridor, čigar manjši del pri Donavi bi spadal pod Češkoslovaško, drugi del pa z glavnim mestom Sobotiščem pod Jugoslavijo, po katerem bi imeli ti dve državi neposredno

⁴ Johann von Csaplovics piše v svoji knjigi »Croaten und Wenden in Ungern, Pressburg, 1828, str. 27: »Bey allen dem sind die Kroaten auf ihre Sprache sehr eifersüchtig; und heirathet auch ein Weib in ein hienzisches (deutsches) Haus, so läßt sie sich nicht herab, die Sprache des Hauses zu studieren; sondern die ganze Familie muß ihr zu Liebe Croatisch lernen. Mehrere sind zwar nach der deutschen Sprache mächtig, aber um alles in der Welt ließen sie sich nicht den Religionsunterricht in deutscher Sprache gefallen«. To je bilo svedo pred sto leti. Vendar so še zdaj precej narodni, kakor pripovedujejo prekmurski duhovniki, ki so pri njih delovali.

⁵ Prof. Jovan Cvijić je na svoji etnografski karti v knjigi »Frontière septentrionale des Yougoslaves« Paris, 1919. zaznamoval natančno po ogrski statistiki te narodnostne otoke v oddelku: »Corridor de Communication entre Yougoslaves et Tcheco-Slovaques«.

zvezo in bi se s tem pretrgal stik med nemško Avstrijo in Ogrsko.⁶

Mirovna konferenca ni hotela dati tega koridorja, ampak so bili Beli Hrvatje razdeljeni med Avstrijo in Ogrsko, ker so nekako v sredini med nemškim in madžarskim prebivalstvom; več jih je prisojenih Avstriji. Ker pa Ogrska prostovoljno noče odstopiti, je še ta »zapadna Ogrska« ali »Burgenland«, kakor so jo začeli imenovati Avstrijci, do sedaj pod ogrsko oblastjo. Naj pa pridejo ti Hrvati kamorkoli, na vsak način bodo imeli vedno težje stališče pri obrambi svoje narodnosti.

Da se otme pozabljenosti, naj tu sledi glavna vsebina članka »Zveza Jugoslavije s Čehoslovaki«, ki ga je priobčil v »Slovincu« po prevratu P. C. G. O narodnih razmerah v tem koridorju pravi takole.

»V cerkvah imajo večinoma vse — napise, molitvene knjige, tiskane v Železnem — še v hrvatskem jeziku. V cerkvah imajo krasno petje, na katero mnogo drže. V narodno mešanih krajih mora gospod župnik paziti, da bi ne pridigal n. pr. Nemcem več časa, kakor Hrvatom, sploh v cerkvah zahtevajo odločno svoje pravo. Tudi duhovniki šopronjske (Oedenburg) stolice se odlikujejo s tem, da se poslužujejo hrvaščine v medsebojnem občevanju, dočim duhovniki drugih narodnosti govore le madžarščino. Šole so seveda povsod madžarske; a ta hrvatska sela se ne pomadžarjajo, ampak

⁶ Po češkem načrtu bi obsegal koridor 9487 km² in 780.958 prebivalcev, izmed katerih je po ogrski statistiki s Prekmurjem in Medjimurjem vred 304.740 Madžarov, 255.179 Nemcev, 141.866 Hrvatov, 72.400 Slovencev, 1.700 Čehov, 942 Slovakov. Po znanju jezika pa bi se skrčilo število Madžarov na okroglo 215.000, število Slovanov pa povečalo na okroglo 275.000, število Nemcev povečalo do 290.000. Na vsak način tvorijo Slovani v tem koridorju dobro tretjino prebivalstva. Enak koridor je zahteval Francoz Arthur Chervin v knjigi »De Prague à l'Adriatique« (Pariz, 1919). Po tem načrtu bi šla meja na zapadu ob štajersko-avstrijski meji, na vzhodu pa tik ob Blatnem jezeru in pri mestu Győr ob Donavi.

ponemčujejo, posebno v somboteljski (Szombathely, Steina-manger) škofiji (gotovo tiskovna pomota ima: župniji) se to opaža. Hrvatskih duhovnikov je malo, a začne se nemško pridigovanje; tudi svoja sela imenujejo le nemški in nikdar madžarski; prav težko je izvedeti za prvotno hrvatsko ime, kar se mi je posrečilo le v nekaterih krajih. V Čajti pri Rohuncu (tiskovna pomota ima Bohuncu za madžarski Rohoncz, nemški Rechnitz, prvi kraj se madžarski piše Csajta) je bil dober kaplan, a znal je le madžarski. Gospod učitelj mu je napravljaj hrvatske pridige, katere je potem v nedeljo prebiral ljudstvu v cerkvi, za njim je prišel drugi, in sedaj se oznanja beseda božja le v madžarsščini.⁷ Jokaje so mi pripovedovali starčki, kako težko jim je, ker se še na smirtni postelji ne morejo izpovedati. To hrvatsko ljudstvo je jako dobro, verno, cerkvi vdano, ljubi svoj jezik, a čitati ne more, vsaj mnogo ne, ker hrvaščino težko razumejo, ako bi se tudi pritihoapile k njim hrvatske knjige. Da se to ne dogaja, za to je že poskrbljeno. Njihov jezik je podobnejši, po mojem mnenju, slovenščini, kakor hrvaščini; a sami se prištevajo Hrvatom, tako jih imenujejo tudi uradi.

Velika težkoča, ohraniti in vzbujati te Hrvate, je tudi to, ker ne prebivajo skupno. Razdeljeni so namreč na štiri velike otoke (in razširjeni po 63 župnijah ob avstrijski meji).

Nad Št. Gothardom ob štajerski meji je par nemških duhovnij, a čez kaki dve uri se začenjajo hrvatske in se drže skupaj, kakih 19 brez podružnic, ter segajo skoraj do bližine Sobotišča (Szombathely). To mesto, sedež škofije, je sedaj popolnoma madžarsko. Za Kiskom (Güns) se začno zopet in gredo nepretrgoma do mesta Soprona (Ódenburg), mesto samo je madžarsko - nemško. Vasi na progi proti Dunajškemu

⁷ Cerkveni sematizem pa se ima l. 1914. jezike, v katerih se opravlja v tem kraju služba božja, navedene takole: «Lingua: germanica, croatica et hungarica». M. S.

Novemu mestu so popolnoma nemške; a hitro nad progo je zopet vse hrvatsko, do mesta Železno (Eisenstadt). Potem pridejo zopet Nemci. Okolica novoselskega jezera (Neusiedlersee) katera nima nobene naravne lepote na sebi, je popolnoma nemška z glavnim krajem Novo selo (Neszider, Neusiedl). Nemci segajo do železne proge Bruck-Győr. Od Brucka (a. d. Leitha) do Požuna (Pressburg, Bratislava) so vse duhovnije na Ogrskem skoraj izključno hrvatske, le tri so nemške. Zadnja popolnoma osamljena hrvatska vas je Hrvatske Kimeje na Mali Donavi, med Mošonom (Wieselburg) in Javrinom (Győr, Raab). Tamošnji župnik je narodnjak in hrvatski pesnik.

Prvi trg z blizu 4000 prebivalci, eno uro oddaljeno od Požuna, Gieca (Köpcsény) je že po večini hrvatski; tri leta župnikuje Nemec, tri leta Hrvat. In na Nižje-Avstrijskem? Litva je le na nekaterih krajih meja med Ogrsko in Avstrijo. Pod Bruckom trije veliki trgi ob litvinskem gorovju: Au, Hof, in Sommerein, katere so Ogrji darovali s celim ozemljem svoji ljubljenci, cesarici Mariji Tereziji, so še sedaj večinoma hrvatski, posebno Au in Hof; a hrvaščina se sliši le na ulici; šola in cerkev sta nemški, ker spadajo ti kraji pod dunajsko školižo.

Hrvatski živelj se še pozna po nekaterih vaseh v požunski stolici, a tam so že poslovaščeni, le noša, običaji in obrazi, družinska imena spominjamo na Hrvate. Vsi trgi in vasi ob Moravi na Avstrijskem so bili hrvatski, a Slovanstvo tam umira, le pri Feldsbergu je še dobro ohranjena hrvatska vas in pa tri naselbine na Moravskem blizu Znojma, v sredi Nemcev, tudi čudno. A vse te, kakor vidimo, pridno rešujejo Čehi, prištevajoč jih, kakor na primer v Pošterni, Čehom ali pa Slovakom.

Za zgled »bele hrvaščine« naj bo prva in zadnja kitica pesmi, ki jo navaja Božidar Raič:*

* Narodni koledar in letopis Matice slov. za l. 1868. str. 73.

Sričan seljak.

Živite neg, vi gospodja, kako vas je volja
 Va varoših — daleko od zelenega polja.
 Imate bar vse veselje, — ja vam ne zavidjam;
 Ne znam čab' mi platit mogli, da se s vami minjam.
 Ja si tako hvalim samo moje selsko stanje;
 Vridno mi je več, neg vaše suho vse imanje.
 Ako molim; ipak nimam ruk vsenek va žepu,
 Blagoslov mi van ter nutar curi, kot na čepu.

Gl....ch.

5. Prekmurska cerkvena zgodovina.

Ko so si Madžari razdelili Ogrsko v županije, so spadali prekmurski Slovenci deloma k železni županiji (Vasvarmegye) * t. j. v zapadnem in severozapadnem delu z Mursko Soboto in z Monoštrom, deloma k zalski županiji (Zalavarmegye) to je v vzhodnem delu z Dolnjo Lendavo kot središčem. V cerkvenem oziru so bili železni Prekmurci pri gjurski (rabski) škofiji, zalski pa pri vesprimski. Pozneje najdemo del zalskih Slovencev tudi pri novo ustanovljeni zagrebški škofiji koncem 11. stoletja in sicer štiri slovenske župnije, namreč Bogojino, Tumišče, Dobrovnik in Dolnjo Lendavo. Pozneje je spadalo še več zalskih Slovencev k zagrebški škofiji in sicer k arhidiakoniji, ki se je ustanovila za župnije ob Muri (archidiaconatus Muracensis). Za časa zagrebškega škofa Avgušтина Gazzota (1304—1323) je bil arhidiakoniat za Pomurje odpravljen in se je ustanovil novi

* Ker še sledi večkrat madžarski pravopis tudi za prekmursko slovenščino, naj bo naveden pomen madžarskih črk, ki so od naših različne: cz — c, cs — č, sz — s, s — š, zs — ž, ny — nj, ss — š, gy — gj — dz.

beksinski archidiaconat (archidiaconatus de Bexin). Ta je imel dvoje okrožij: prvo je obsegalo Medjimurje (insula Murana), drugo »Prekmurje« (districtus ex altera parte Murae). Zapisnik prekmurških župnij iz l. 1501. jih navaja 30; sedež vicearchidiacona za Prekmurje je bil v Tumišču.

Cesarica Marija Terezija je ustanovila 17. februarja 1777 novo škofijo s sedežem v Sobotišču (Szombathely, Stein am Anger = Steinamanger, Kamenica). Vzeli so se k tej novi škofiji deli gjurske škofije in sicer cela železna županija, deli vesprimske škofije iz zalske županije ter iz iste zalske županije »prekmursko« okrožje (districtus Transmuranus), ki je spadalo k zagrebški škofiji. Na ta način so bili vsi ogrski Slovenci v sobotiški škofiji združeni, kar je ugodno vplivalo na njih narodno življenje. Prvi sobotiški škof je bil Janez Szily (1777—1799); ta je podpiral katoliško slovensko slovstveno delo. Sedanji škof Janez Mikeš (izgovori Mikeš), grof Zabolski, je še komaj 10. sobotški škof, rojen v Zaboli 27. janja 1876, škof od l. 1911. Po mirovni pogodbi v Parizu l. 1919. pride njegova škofija pod tri države. Od blizu 600.000 škofijskih prebivalcev pride ena šestina k Jugoslaviji, okroglo ena četrtina k Avstriji, v katerem delu so Nemci in veliko Belih Hrvatov, precej nad polovico pa jih še ostane pri Ogrski z Madžari in Hrvati. Ta madžarski del sobotiške škofije se razteza v projektiranem koridorju od Medjimurja proti severu tik ob še koridorski Kaniži na eni strani in ob vzhodni prekmurski meji na drugi strani severno do Kiseka (Güns, Kőszeg). V tem Kiseku, severno od Sobotišča, je že od l. 1784. kouvikt (Orphanotrophium Kelcz Adelffy) za 100 dijakov pod vrhovnim vodstvom sobotiškega škofa, kjer je bilo tudi veliko Prekmurcev, ki so obiskovali lüšeško benediktinsko gimnazijo. Kar je zapadno od približne črte Kisek-Monošter (Sv. Gothard), to je odločeno za Avstrijo ob štajerski in deloma nižjeavstrijski meji.

V 16. in 17. stoletju se je širila Lutrova in Kalvinova vera med prekmurškimi Slovenci. Njihovi zemeljski gospodje so jih prisilili k odpadu od katoliške vere po načelu: *Cuius regio, illius est religio* (Čigar je pokrajina, tistega je tudi vera). Ponajveč so pridobili Slovence za Lutrovo ali nemško vero (avgšburško veroizpoved), na ogrski strani tudi nekaj za Kalvinovo ali ogrsko vero (helvetsko veroizpoved). Za časa protireformacije so na isti način pustili prekmurški Slovenci evangelijsko vero ter se oklenili zopet katoliške vere, zlasti skoro vsi iz zalske županije. L. 1729. je posvetil katoliški škof grof Nádasdy tri altarje gornjelendavske cerkve. Iz tega se sklepa, da so bili Prekmurci samo kakih 100 let pri evangelijski veri. Le 24.000 Prekmurcev v železni županiji je ostalo pri evangelijski veroizpovedi do današnjega dne, torej že okoli 300 let.

Nekaj tisoč evangelijskih prekmurških Slovencev se je l. 1719. izselilo iz železne županije v šomodsko županijo. Grofica Marija Magdalena Nádasdy, vdova grofa Ivana Draškoviča, dednega gospodarja gradu Trakoščana, je namreč z darilnim pismom z dne 3. julija 1718 podarila Mihaelu Bognarju in tovarišem za neznatne letne dajatve pušto Liszó v šomodski županiji.¹⁰ Ko je to listnico sopodpisal in potrdil l. 1719. še grofičin sin Ivan Draškevič v Bakovcu na Hrvatskem pri Medjimurju blizu izliva Mure v Dravo, je odšlo 14 slovenskih rodovin iz železne županije ter se naselilo na tej pušti na ogrski strani pri izlivu Mure v Dravo. Ščasoma je prišlo še več prekmurških Slovencev v to okolico, tako da je bilo med Veliko Kanižo in železnico Gjekenice-Csurgo 11 slovenskih vasi, in sicer: Mihályd, Sánd, Liszó, Szt. Péter, Bakkösd, Szt. Pal, Porrog, Pat, Szent Király, Vése in Berény.¹¹

¹⁰ Besedilo darilnega pisma ima Anton Trstenjak, »Slovenci v Somodski županiji na Ogrskem«, Ljubljana, 1905, str. 53.

¹¹ Glej Csaplovics, c. d. in Trstenjak, c. d.

V cerkvenem oziru je bila za te Slovence važna evangelijska občina v Šurdu. Šurd je vas s 1000 prebivalci v sredini omenjenih slovenskih občin. V Šurdu je od l. 1659. do danes evangelijska župnija. Bila je seveda madžarska. V tem času pa, ko so se naselili omenjeni Slovenci v te kraje, je bil za župnika od l. 1751. do 1755. Adam Berke, o katerem misli Anton Trstenjak, da je bil prvi slovenski župnik v Šurdu. Za njim pa je prišel Štefan Kützmič, ki je tam župnikoval in slovenski pisateljeval od l. 1755. do 1779. Po Kützmičevi smrti je župnikoval Mihael Bakoš iz Šalovec v železni župniji, katerega je l. 1784. nadomestoval istotako slovenski župnik Mihael Horvat. Ko pa je župnik Bakoš l. 1803. umrl, so prihajali v Šurd zopet madžarski župniki.

V Kützmičevem času je bil Šurd središče slovenske evangelijske književnosti. Kmalu pa so se začeli Slovenci narodno izgubivati na tem od Madžarov celo obkroženem narodnem otoku. Slovenščina se je morala umakniti iz cerkve, in kmalu je izginila tudi od domačega ognjišča. Madžarski župniki so morali še nekaj časa s Slovenci v cerkvi moliti slovenske molitve. Župnik Pavel Szabó (1833 — 1862) je še čital slovenski verske obrede na zahtevo Slovencev. Leta 1862. sta bila v vasi Liszó le še dva starčka, ki sta znala slovenski. Potem pa je umolknila slovenska govorica v teh krajih za vedno. Govori se zopet le madžarski. Toda ostale so stare slovenske koč, slične onim v Prekmurju, ostala je slovenska noša, ostali so slovenski običaji v družinskem življenju, pri porokah in drugih slovesnih prilikah. Ohranila so se tudi pristno slovenska prekmurska imena, kakor Smodič, Flisar, Kuhar, Lončar i. t. d.; ki se pišejo seve v madžarskem pravopisu Szmodics i. t. d.; ohranila se je še celo tradicija, da so prišli njih pradedi iz železne županije in da so bili Slovenci. A pravnuki so postali že Madžari, valovi madžarske govorice so se razgnili nad

slovenskimi domovi, ki niso imeli stika s celokupnim slovenskim življenjem, dasi živajo ne daleč oddaljeno od Medjimurci in Hrvati med Kotoribo in Veliko Kanizo v takozvanem hrvaškem Prekomurju, ki je prišlo s svojimi 10.000 Hrvati po pariški mirovni pogodbi s celim hrvaškim Prekodravljem vred pod Ogrsko.

Menda istotako v tem času, ko so se naseljevali žurdanski Slovinci v šomodski županiji, je prišlo nekaj Slovencev še nekoliko bolj na jug, na jugovzhodno stran od že imenovane železnice Gjekeulce — Csargo. V kakem številu in kako obširno so se tu naselili, ni znano; iz slovenskih imen v danes madžarskih krajih, se da nekoliko sklepati. Samo to je gotovo, da se nahaja tukaj še ena cela pristno slovenska vas Taranj (Tarany) južno od mesta Nagy Atád. Vas je snažno-lepa, popolnoma taka, kakršne so vasi v Prekmurju. Ista je tudi noša, isti običaji, ista slovenska prekmurska imena: Bognar, Dražin, Diavec, Zadavec, Lovtencič, Sever, Vajda i. t. d. A kar je še več, v Taranju se še danes govori slovenski, in Taranjci se smatrajo za Slovence, in svoj jezik imenujejo slovenski, dočim jih nazivajo Madžari, ki jih od vseh strani obkoljujejo, Vende, in njih jezik vendski, ravno tako kakor pri prekmurskih Slovincih. Kar je še bolj čudno, pa je to, da se računijo celo pri ljudskem številu za Slovence. Leta 1900. se je naštelo v Taranju 1597 prebivalcev, ki so se priznali za Slovence. Leta 1910. pa je bilo po ljudskem številu že samo 911 Slovencev. Šola je madžarska, učitelj Madžar, cerkev je madžarska, župnik Madžar, tako da vsi Taranjci znajo tudi madžarski. Na zemljevidu, ki ga je izdal za mirovno konferenco v Parizu prof. Cvijić v knjigi «Frontière septentrionale des Yougoslaves», je še slovenska sekcija zaznamovala vas Taranj kot slovenski narodni otok. Ker pa Taranjci z nekoliko južno od njih prebivajočimi Hrvati v hrvaškem Prekodravlju niso prišli v okvir jugoslovanske

države, ampak gre meja preko Drave šele veliko niže pri Pečuhu, je zanimiv ostanek prekmurških Slovencev seve v nevarnosti, da kmalu utone v madžarskem morju.

6. Slovstveno delo v Prekmurju.

Kakor pri drugih Slovencih so tudi prekmurški označevalci Lutrovega nauka širili novo vero s pisano besedo. Tako so izdali prekmurški evangeljski duhovniki Franc Templin: »Gjörtszki Katekizmus«, prevod iz madžarskega (v Halli 1715), Mihael Sever: »Réd zvelicsánsztva« (v Halli 1747), Mihael Bakoš: »Nouvi Gráduvál, vu sterom sze vö zebráne, pobougsane, i zdaj vete nouvi réd posztávlene dúhovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na díko vö dáni. Stampani v Soproni. Vleti 1789«, in »Krszesánszke peszmene knige«, pred l. 1791, Aleksander Terplan: »Knige zoltárszke« (v Kószegi l. 1848, in v »Becsi, 1883«), evangeljski učitelj Štefan Šjarto: »Mrtveczne peszmi, stere szo sztárh píszm vúp pobrane, pobougsane ino na haszek szlovenszkgoga národa zdaj oprvics na szvetloszt dane po S. S. P. S. v Szomboteli l. 1796; ter istega pisatelja: »Molitvi, na sztári szlovenszki jezík obnyene ino na haszek slovenszkgoga národa vö dane. (Stampane v Soproni, vu leti 1797).

Najznamenitejši prekmurški evangeljski pisatelj pa je Štefan Kúzmič. Narodil se je l. 1723, v Strukovcih, prekmurški vasi nasproti Radencem ob Muri. Izdal je »Vöre krsztsánszke kratki návuk« (v Halli 1754). Leta 1755. se je izselil v šomodsko županijo, kjer je bil v Šurdu župnik od l. 1755. do svoje smrti l. 1779. Njegovo glavno delo je prestava sv. pisma nove zaveze iz grškega izvirnika z naslovom: »Nouvi Zákon ali Testamentom Goszpodna nasega lezus Krisztusa

zda j oprvics z Greskoga na sztári szlovenszki jezic obmyeni po Stevan Kúsmicsi Surdanzskom Farari. (V Halli Szakszon-szkoj l. 1771.) Kúzmičev Novi Zakon se je ponatisnil: »Vu Posoni«, 1817; »v Kószegi, l. 1848«, z dodanim Terplanovim prevodom psalmov; nazadnje je oba prevoda izdala l. 1883. britanska biblična družba na Dunaju.

Med katoliškimi pisatelji zavzema prvo mesto Mikloš Kúzmič, rojen l. 1737. v Dolnjih Slavečih (Alsó Csalogány), umrl l. 1804. kot župnik pri sv. Benediku. Izdal je sledeča dela:

ABC za Szlovence na Vogerszkem, okrog 1780 l. — Szlovenszki silabikár z-steroga sze decza steti more navesiti, z níkimi rejcsniczami navkúpe pod prespan stampanya dani. V—Soproni 1780. Szvéti Evangelionni pouleg kalendárioma réda Rímszkoga na vsze Nedelne i Szvetesnye dni z obcsin-szkoga szvetoga Piszma . . . na szlovenszki jezic obmyeni po V. P. Goszpoudi Kúzmicz Miklosi, plebanusi i Vice-Espe-resti. Z dopúscsenyem Poglavarsztva 1780. Druga izdaja je izšla »v Szombothelyi vu leti 1804.« Poznejši natisi: 1821, 1841 i. t. d. — Kratka súmma velikoga Katekizmusa z szpítavanyem i odgovarjanjem mladósztí na navuk vu czaszarszki i kraleszki drsanyoj. (Več izdaj in pri raznih založnikih). — Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka samma. Na sztári szlovenszki jezic obmyena po V. P. Goszpoudi Kúzmicz Miklosi szvetoga Benedeka Fare dúhovniki ino Okrogline Szlovenszke Vice-Óspörössi. Knjiga je doži-veja več natisov, tako: »V Kórmendini, Na sztroski Udvary Ferencza«; »Sze najde v Radgoni pri Weinzinger J. A.« itd. Knjiga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázloczne ponizne molitvi z-dvojim pridavekom, na haszek szlovenszkoga ná-roda na szvetloszt dána. (Prva izdaja med l. 1780—1790). Najbolj priljubljen molitvenik prékmurskih Slovencev, ki je doživel mnogo izdaj; predelana je izšla l. 1904., »pri Sem-litsch Ferenci v Radgonji.« Nazadnje jo je priredil Jožef

Sakovič, župnik v Turnišču; izšla je l. 1910. že z naslovom: *•Molitvena knjiga•*. Popravljen shtara szlovenszka *•Knjiga Molitvena•*. L. 1914. pa je izšla že s slovenskim pravopisom s temle napisom na naslovni strani: *•Molitvena Knjiga. Popravljen stara slovenska •Knjiga Molitvena•*. Z dovoljenjom višešnje Cerkvene Oblasti. Štrti natis. Na svetlo dana in najde se: v Radgonji pri Semlitsch Ferencu vdovi. Leta 1914•.

Mikloš Küzmič je dal trdno podlago prekmurskim Slovencem za narodno življenje, narodno šolstvo in narodno slovstveno delovanje. Bil je v malem to, kar je bil Anton Martin Slomšek v velikem koroškem in štajerskim Slovencem. V enakem slovesu kakor Slomšek pri Slovencih vohče je ostal Mikloš Küzmič pri prekmurskem ljudstvu. To nam potrjuje prekmurski neznani zgodovinar, ki pravi, da je prvi sobotiški škof Janoš Szily navduševal Mikloša Küzmiča k takemu delovanju *•videvsi, da Küzmičs Miklosi plebanusi ino Esperesi pri szv. Benedeki bogolöbnoszt z csela szija, z perszih pa domorodsztvo dja•*. Njegov pomen pa opisuje z lepimi besedami: *•Dokeczkoli sze bo nad Szlovenszkom nebo plavilo, vnetoga plebanusa bo vszako dobro szerce szlavilo. Szlovenszko lüdsztvo ga ma vedno v dobrem szpomini i ga skoro bi djao, kak szvetca v postenyi drsi•*.

Med nadaljnjimi katoliškimi slovstveniki je omeniti ravno navedenega neznanega zgodovinarja, ki nam je zapustil v rokopisu iz tretjega ali četrtga desetletja 19. stoletja *•Starine železnih in zalajskih Slovenov•*, ki jih je objavil in razložil dr. Gruden v *Casopisu za zgodovino in narodopisje* l. 1914, str. 93. Dalje je izdal Jožef Košič, župnik v Gornjem Siniku (rojen 1788 v Beltincih, umrl 1867): *•Kratki návuk vogrskega jezika•* (v Gradcu 1833); po svoji vsebini zelo zanimiv, *•Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov•* v Kórmendini, 1845. ter *•Zgodbe vogerszkega kralesztva•* l. 1848.

Za evangeličance je izdal Mihal Barla cerkveno pesmarico z naslovom: »Krszanske növe peszmene knige«. V-Kövago-Örsi. Proszincza 4 toga dnéva 1821. »V predgovoru pravi Barla, da je v tej pesmarici čistejši slovenski jezik kakor v prejšnih pesmaricah: »V-tom prvom Gráduváli sze je doszta zménkanya nahájalo, i nistere neszpodobne reczi; niti ta Szlovenszcina je nej bila práva, nego vu vnógom táli na túhi jezik zaobrnyena; stero vszaki lehkó na pamet vzeme«.

Ugleden izdajatelj evangelijskega katekizma (1837) in molitvenika (1851) pa je Ivan Kardoš, evangelijski župnik v Hodošu. Najnovejša izdaja takega molitvenika v prvem delu z naslovom: Krstsanske czerkevne peszmi. Vödane szpráviscsam evangeliacsanszki. Najde sze v-Muraszombati pri Balkányi Ernó knigovezati« (brez letuice) in v drugem delu z naslovom: »Pobózne molítvi za poszebno cseszt bózo. Vödane odebraním vere evangeliomske« ima še sedaj v drugem delu predgovor s podpisom: »Na Hodosi ivánszcsaka 24 ega dnéva 1851. leta. Kardos János, evang. dühovnik«.

Po vzgledu Mikloša Küzmiča je skrbela cela vrsta prekmurskih katoliških duhovnikov v slovstvenem oziru za svoje ljudstvo. Spisovali in prearejevali so različne molitvenike, katekizme, svetopisemske zgodbe, pa tudi splošne učne knjige kakor slovnice, čitanke itd. Knjigo zadnje vrste je spisal tudi učitelj Murkovič, ki je prišel iz Štajerske v Prekmurje, kjer je umrl med svetovno vojsko kot učitelj meščanske šole v Dolnji Lendavi. V tem smislu je deloval zlasti Jožef Borovnjak, župnik v Cankovi pri Radgoni, ki je izdal celo vrsto takih knjig v Radgoni pri knjigarju I. Weitzingerju, tiskanih pri »Leykamu« v Gradcu.

V novejšem času so duhovniki pritejali verske učne knjige po madžarskih izvornikih. Evangeliji Mikloša Küzmiča pa so ostali do današnjega dneva precej nespremenjeni. Zadnjikrat so bili izdani l. 1906. z naslovom: »Szvéti Evan-

geliomi za nedele in szvetke celoga leta. Z nisterami molitvami. Z dovoljenyom cirkevnoega poglavarsztva. Izdao Semlicz Ferenc v Radgoni 1906.

Od začetka 20. stol. naprej je začel širiti publicistično slovstvo kanonik dr. Ivanoczy (umrl 1913), ki je ustanovil s svojim kaplanom Jož. Kleklom star. in kaplanom od Sv. Jurija, Ivanom Bašom, »Kalendar najsvetejšega Srca Jezušovega«. Isti Klekl je ustanovil kot kaplan v Črensovcih »Marijin List. Nevtepeno poprijeta Devica Marija«. Ivanoczy je izdajal le kratek čas Kalendar. Nadaljuje pa njegovo delo Klekl že z 18. letnikom Kalendarja in 17. letnikom Marijinega Lista. Razen tega je ta Klekl kot župnik v pokoju v Črensovcih ustanovil tednik »Novine«, ki ga izdaja in večinoma tudi sam ureja že osmo leto.¹²

Velike narodopisne vrednosti je »Narodno blago vogrskih Slovincov«, ki ga je objavil v »Časopisu za zgodovino in narodopisje« v l. 1910—1914 že umli mladi pisatelj bogoslovec Števan Kūhar iz Bratonec pri Beltincih. Nedovršena je ostala v rokopisu nova prestava nedeljskih evangelijev l. 1919. umrlega bogoslovca Rudolfa Kūharja iz Ižekovec pri Beltincih. V rokopisu se je menda kje v Budimpešti založila nova prekmurska slovnica, ki je Madžari niso hoteli dati na svetlo.

Posebno pozornost pa je vzbudil s svojim znanstvenim jezikoslovnim in folklorističnim delom prekmurski rojak dr. Avgust Pavel, gimn. profesor v Sobotlišču, najboljši učenec slavista dr. Oskarja Asbotha na budimpeštanski univerzi.

¹² Nekaj let je izdajal prekmurski rojak Avgustič Imre v Budimpešti list z naslovom: »Priatelj«: znanost razserjivajoče mesecne novine. Buda-Pest 1875—1879. Pododgovoren reditel Avgustich Imre. V madžarskem duhu in madžarski pisan list: »Muruszombat és vidéke« (Murska Sobota in okolica) je imel od začetka (od l. 1885) slovenske prestave.

Njegova v slovenskem jeziku pisana dela so še v rokopisu. Izšla pa je že njegova v madžarskem jeziku pisana, od slavistov jako priznana dialektološka monografija: »A vashi-degkúti szlovén nyelvjárás hangtana« t. j. Glasoslovje slovenskega narečja okoli Cankove (pisateljevega rojstnega kraja). Dr. Pavel je sedaj strokovno najbolj izobražen in usposobljen raziskovatelj prekmurske »stare slovenščine« in prekmurskega narodnega blaga.¹²

7. Prekmurski jezik.

Božidar Raič, ki je hodil po vsem Prekmurju, govori z velikim navdušenjem o »vilinskem lepoglasju« prekmurskega jezika ter imenuje Prekmurje »najklasičnejšo slovensko zemljo« v svojih »Črticah o Prekmurcih in o njihovem govoru«¹³, v katerih pravi uvodoma:

»Od Radgone . . . tri četrť ure hoda proti vzhodu stopiš na zemljo, ki je našemu jeziku zares klasična. Neka sveta groza obide človeka, ki je Prekmurce in njihov krasni jezik že poprej poznal, kedar se njegova noga prvič dotakne tal, koder so že od nekdanj naši slovenski dedje in pradedje orali masno zemljo, kopali gorice, prepevali starinske pesmi,

¹² O prekmurski književnosti in o prekmurskem jeziku je spisal skrbni nabiratelj prekmurskega narodnega blaga, panonski Slovenec od sv. Tomaža pri Ormožu (rojén 1827., umrl 1886), Božidar Raič dve temeljiti razpravi: »Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru« (Narodni koledar in letopis Matice Slov. za l. 1868, str. 53–76) in »Prekmurski knjižniki po knjige« (Letopis Mat. Slov. za l. 1869, str. 57–84.) Zlasti po teh spisih je povzel dr. Karol Glaser za svojo »Zgodovino slov. slovstva« članek »Ogerski Slovenci« (I, 197). Natančno celo prekmursko bibliografijo ima zbrano panonski Slovenec prof. dr. Janko Siebinger v Ljubljani, ki jo misli kmalu objaviti.

¹³ C. d. str. 54. —

mirno pripovedovali okoli ognjišča povesti svojih blagih prednikov. Njihova domovina nikakor ni odluščena od našega Slovenskega; ne loči nas Mura, nego veže nas.

Hrupne Mure sopôt, ki veže Prekmurce znami;
 (Naj bi skoro bili pastirja našega ovce,
 Naj jih ne bi strašno več žulil jarem madjarski,
 Pustil dušno blagô v korist razcvetati pravo).

Slava A. M. 17. prosinca 1862.*

Prekmurci so se nazivali Slovenci in svoj jezik so imenovali stari-slovenski ali slovenski jezik. V resnici je to narečje panonskoslovenskega jezika, sorodno, skoro enako »prleškemu« narečju na Štajerskem, ki je istotako narečje panonske slovensčine. V obojnem narečju se rabi izraz prle ali prve za pismenoslovenski prej, kâ za da, ü za u itd. N. pr. Štef. Kuzmič pri Mat. 26, 34: »Erčé nyemi Jezuš: za-istino večim tebi, kâ me vu etoj noči, prvle, liki bode kokôt popëvo, trikrát zatajš*«. Seveda so razlike med prleškim in prekmurškim narečjem, kakor so tudi v prekmurščini sami tri do štiri narečja. Oba Kuzmiča sta vplivala na jezik prekmurških pisateljev. Vendar je vsak pisatelj pisal več ali manj svoje krajevno narečje. Pozna pa se, kako se je pisala prekmurščina različno v raznih dobah.

Njene posebnosti so n. pr. te-le: Soglasnik h se včasih spreminja v j, grah = graj, po dolinah in planinah – po dolinaj in planinaj; včasih pa se izpašča n. pr. »z delom rok tvoji« namesto tvojih. V orodniku imamo tudi končnico ov, n. pr. med Rabov i Múrov, z menov, Tujec – tühéneec ali tühinec ali tihinec. Še – ešče. Nič – nikaj. Ta, ta, to – eti, eta, eto. Kteri, ktera, ktero – šteri, štera, štero. Govoriti – gučati. Množinski imenovalnik pri samostalnikih na k ima cke, n. pr. vak ima vucke, vučenik ima vučenicke, prorok prorocke, ribič ima ribičke (Št. Kuzmič), ribičje (Mikloš Kuzmič). V dvojini se nahajajo daljše oblike kakor svojiva brata, dvé

lādji stoječivi. Zanimiva je oblika »bi« za pretekli čas. Rabi se tuintam tudi spojnik v najstarejših spisih.

Za zgled naj služi isti odlomek iz sv. pisma, Lk 5, 1—11, po Štefanu in Miklošu Kuzmiču (Nedela po risalaj štrta — 4. ned. po binkošnih) v omenjenih najnovejših izdajah; oba imata seve ogrski pravopis, ki ga tu prestavimo v našega.

Štefan Kuzmič:

Prigóđilo se je pa, gda bi se ljudstvo tiskalo k njemi za volo poslušanja reči Bože, i on je stao poleg jezere Genezareth. I vido je dvě lādji stojěčivi kre jezere, ribičke so pa vō odšli z njih vlaké práť. Stópivši pa vu edno ti lādji, štera je bila Šimonova, proso ga je, ka bi jo od zemlé odpelao edno malo; i seděči včio je z te lādje to ljudstvo. Gda bi pa hénjao gúčati, erkao je Šimoni: pelaj na globočino, i pústite vlaké vaše na lovlénjé. I odgovorěči Šimon erčě njemi: Mešter, celo noč smo delali, i nikaj smo nej zgrabili; ali na reč tvojo razprestrém te vlak. I tō činěči, veliko vnožino rib se je v njega záprilo; trgao se je pa vlak njihov. I kivali so tivarišom, vu drugom lādji bodóčim, da bi prišli, i pomagali bi njim; i prišli so, i napunili so obě

Mikloš Kuzmič:

Vu ónom vremeni: Gda bi se vnožina súnola na Jezusa, ka bi poslušala reč Božo; i on je stao poleg ribnjeka Genezaret. I vido je dvej lādji stojěčevi kre ribnjeka: ribičje so pa vō stopili, ino so práť mreže. Stopivši pa vu edno lādjo, štera je bila Šimonova: proso ga je, ka bi jo od zemlé odrino edno malo. I seděči, včio je z lādvice vnožino. Gda bi pa hénjao gúčati, pravo je Šimoni: pelaj na globočino, i prestrite mreže vaše na lovlénjé. I odgovorěči Šimon pravo je njemi; Mešter, celo noč delajoči nikaj smo ne vlovili; ali na reč tvojo razprestrém mrežo. I gda bi to včinili, zaprli so rib vnožino veliko, trgala se je pa mreža njihova. I kivali so tivarišom, ki so bili vu drugoj lādji; ka bi prišli, i pomagali bi njim. I prišli so, i napunili so obej

Štefan Kuznič:

lādji tak, da bi se pogržale. Vidóci pa Šimon Peter, spadno je k kolenám Jezušovim, govoréči: odídi od méne, Gospodne, ár sem jas gréšni človek. Ár ga je groza obvezia, i vse, ki so z njim bili, nad lovienjóm rib, štere so zgrabili. Prispodobno pa i Jakuba i Jánoša siní Zebedeušove, ki so bili tiváriške Šimonovi. I erkao je Šimoni Jezuš: ne boj se, od eti máo bodeš lúdi lovio. I peľavši te ládje z zemli, nínávši vsa, nasledňvali so njega.

Mikloš Kuznič

ládjiči, tak, ka so se malo ne pogržale. Štero gda bi vido Šimon Peter, doli je spadno pred kolina Jezušova govoréči: Odídi od mené, Gospodne, ár sam jas gréšni človek. Ár je groza obišla njega, i vse, ki so z njim bili, nad ribami, štere so vlovili: prispodobnim talóm i Jakoba, i Jánoša, siní Zebedaeušove, ki so bili tiváriške Šimonovi. I veli Šimoni Jezuš: Ne boj se, od eti máo bóš že lúdi lovio. I vó potégnovši k zemlji ládjo, vsa ostavivši, nasledňvali so njega.

V Terplanovih »žoltarskih (psalterskih) knjigah« se glasi prvih 6 verzov 137. psalma v dveh kiticah takole:

Plačna pesem židovov vu vózi.

Pri vodaj Bábela, tam smo sedeli, ino se plakali spomenóči se z Šiona,

Na vrbe, tam nasrèdi — smo povesili hárté naše.

Ár so nás tam prosili, ki so nás vóživali, spévati,

i med plakanjem veselím biđti, govoréči: Spévajte nam pésem Šiona.

Kak bi mogli spévati pesem Gospodna, vu tühénsoj zemli?
Či se spozábim z tébe o Jerušálem! bojd' pozáblena
désna moja.

Naj se zgrábi jezík moj k nebi mojoj, či te nebóm spomínao,
či nede nad Jerušálemom naj vékša radost moja.

Enako lepo je prestavljen 114. psalm z 8 verzi, ki mu je »Šandor Terplán« dal napis:

Od vospelanj sinov izraelski.

1. Gdā bi Izrael vōšao z Egiptoma,
hiža Jākoba od tūhoga nārada.
2. Bio je Juda posvečeni njegov,
i Izrael gospodstvo njegovo.
3. Vidilo je mōrje, i v bēg je vdarilo,
Jordan se je nāzdrī vrno.
4. Gorē so skākale, kak āgneci,
bregōvje, kak mlāde ovcē.
5. Kā ti je bilō mōrje, ka si pobegnolo?
Jordan, ka si se nāzdrī vrno?
6. Gorē, kā ste skākale, liki āgneci?
bregovje, liki mlāde ovcē?
7. Pred licom Gospodna se je trōsila zemla,
pred licom Bōga Jākoba.
8. Kī obrāča pečino na jezere vōd,
i kamēnje na vodē stūdenčne.

Začetek 123. psalma pa je prestavljen takole:

Pesem v višišem Koruši.

K tebi pozdigavam oči moje, ki vu nebēsaj prebivaš.
Ovo,¹³ kak oči slugov na rōko gospodāra svojega,
i liki oči službenice na rōko gospodarice svoje;
tak oči naše glēdajo na Gospodna, Bogā našega, dokač
se smilūje nad nami.

Za zgled, kako se piše prekmurščino v novejšem času,
in kako še govorijo in pišejo tisti Prekmurci, ki še niso imeli

¹³ Za latinski Ecce = glej!

v rokah knjig v književni slovenščini, naj služi je odlomki iz predgovora k pesmarici, ki jo je izdal l. 1893. učitelj (školnik) Jožef Pustaj z naslovom: »Krszászko katholicszászke Cerkvene peszmi sz potrejbnimi molitvami i vnógimi vogrszickimi peszmami. Za školnike, katholicszászko mladézen, ino za vszákoga pobožsnoga krszesenika. Vö dáne od drústva szvétoaga Stevana, Prvi natisz. Budapeszt, 1893.«

Izdajatelj (Pasztai József) pravilno pravi, da je njegov slovenski jezik najbližji štajerskemu jeziku. Prevladuje pa v njem že ljubezen do »lejpega« in »sladkega« jezika njegove ogrske domovine, o katerem je mislil, da bodo kmalu vsi v njem enoglasno hvalili Boga. Zato so mu bolj všeč tudi ogrske ko štajerske pesmi. Radi te madžaronske tendence narodni duhovniki niso hoteli priporočati te pesmarice, vsled česar je še ostalo na tisoče izvodov nerazprodanih pri drušvu sv. Števana v Budimpešti.¹⁶ Za nabiratelje prekmurških napevov bo zanimivo, kar pravi o napevih slovenskih pesmi in o teh, ki jih je uvedel v moll-tonu iz ogrskih napevov. Hvali pa dvoglasno-slovensko petje ter skupno petje v cerkvi, kar se je še do današnjega dneva večinoma ohranilo v Prekmurju:

»Ali nej samo, ka so v eti knjigaj vkúper správlene, predefane i v réd djáne vse slovenske pesmi, nego i šestkrát telko nóvi lejpi pejssem je k coj postávljeno eti, z med šterimi je vsáka po najčistejšem slovenskom jeziki dolispisana. K coj so djáne i v eti knjigaj ešče i vnóge vogrske pesmi túdi za onoga zroka voio, ár se vu veči mestaj Boža slúžba večkrát i po vogrskom jeziki oprávla, ino ár se je šolska deca i mladézen zdaj že túdi privádila, vsamogóčega i dobro-tivnoga Očo po lejpom vogrskom jeziki hvaliti i zvišávati.

¹⁶ Jožef Horvath, sedanjí župnik v Martijancih, kjer je deloval Pustaj, se brani izvornik njegovih napevov v notah, in ga je dal l. 1920. v upombo skladatelja dr. Fr. Kanovca ki je v tem času nabiral v Prekmurju od pevca do pevca narodne napeve.

I vsi mi, ki mladézen gori hránimo, to verjemo, ka je že nej daleč ono vrejme, gda mó vsi lahko po občinskóm jeziki naše domovine dičili Bogá — s ednim glásom . . .

Ki tak dobro preglédnejo ete knige, vidli do, ka se skoro vse nóve pesni z vogrskoga jezika na slovensko predelane, i záto nej z k nám najbliže stojécega štajerskoga jezika, ár se štajerske pesni s najvéksim trúdom itak nemrejo na náš stári slovenski jezik tak predelati, ka se nebi pomale. Nadale i záto, ár poznáne štajerske pesni s vekšinom tak preveč svecko vížo májo, štera se v církev nikak ne pripraví. Ali záto neščem tó praviti, ka štajerske pesni nebi túdi i léjpe víže mele. Májo, i z med šteri sam te lepše túdi k coj vzéo . . .

Ali da pri etóm deli moremo i na náhib lúdstva misliti, vse vogrske pesni se nemrejo za naše lúdstvo pripraviti, najbole pa one nej, štere so vu moll tónuši. Vsi známo, ka naše slovensko lúdstvo ono léjpo návado má, da vse pesni na dvá glása rado popejva. Iao da se popejvanje na dvá glása samo v dur tónuši lebkó zgdó s rédnim tálom, ino što je nej vu nótaj dobro vónavčeni, nemre on v moll tónuši drúgoga glása s rédom popejvati, záto sam z moll tónuša samo te léžejše i lépše pesni gori vzéo . . .

Ali gda tak ete krátki tanáč dávam, na dobro včenjé cerkvenih pejssem, nikak neščem s tejm to, ka bi popeváčje s voditelóm sami, tó je »solo«, spejvali cerkvene pesni. Ár je vsáka pesem te najlepša, či njó vsi, li so vu církví nazóči, velki i máli, stári i mládi s ednim gríom popejvajo. I tó je túdi, kak sam že naprej povedao, jedini cio eti knig.*

Že pred svetovno vojsko je Jožef Klekl sem upejpal sedanjí knjižno-slovenski pravopis v svoje liste. Tudi jezikovno se približujejo Prekmurci vedno bolj književnemu jeziku. Kalendar i. 1919, str. 23 piše n. pr. takole:

•Dober pastir•.

Semen tikveno smo lúpali. Vóni je lúčko veter, sneg je šo, líli velke bele krpe. Dečica se je pri stoli vkúp stisnola, pa me je prosila, naj njim kaj pripovídam.

Sere vlase že mam, dosta sam pretrepo na sveti, najlepši spomenki so mi dečinska leta. Stariške so mi rano spomrli, na službo sam šo na Štajersko; kda sam majuša vognao ob prvim krave, vert mi je dao knjigo i pravo: »Precti, pa tak pasi, kak dober pastir. Te ti tudi dober najem dobiš. . .«

Odkar so postale prekmurske »Novine« v Jugoslaviji političen list, imajo v političnem delu vedno več knjižne slovenščine. V podlistku še lahko zasledujemo razvoj prekmurščine. Podlistek »Novin« ima v 17. številki 24. aprila 1921 takle odstavke:

•Kratke črtice iz naše zgodovine.

Gda so Madjari prišli v krščansko Panonijo, so bili ešče poganje, zato so strašno škodo napravili svetoj Cerkvi. Vse so razrušili kod so šli, tak ka so bavarski škofje l. 900. pisali svetomi Oči Ivani IX.: »Madjari so prišli v naše kraje, odpelali ništerne lúdi v robstvo, druge spoklali, tretje z lakotov in žejov po voza j vmorili in jih tak brez računa vničili. Plemenite može i poštene žene so odvlekli v sužnost, požgali so bože cerkvi i vse tak razrušili, ka v celoj Panoniji, v našoj največjoj pokrajini niti ene cerkvi več ne«. Iz toga vidimo stališ krščanstva. Ki so ostali živi so se skrivali po logi i bregovji. Cerkev so ne smeli zidati, mešnikov i očivesne bože službe ne meti, deco so na skrivnem krtili. Tak je bilo vse delo sv. Metoda na nikoj djano.

Proti konci desetoga stoletja je zvezda krščanstva zasvetila tudi Madjarom. Prvi vojvoda je bio Gejza. Z njim so tudi našim Slovincem prišli veselejši dnevi na sv. vero gledoč, ar njim je ne brano deco krtiti, požgane in razvr-

žene cerkvi nazaj zidati i duhovnike meti. Gejzova žena je bila Šarolta, že krščenica. Po njenom nagovarjanji se je mož s sinom Štefanom vred dao krstiti. Štefan je bio prvi Vogrski kralj.

Prekmursko narečje ima mnogo lepih, v resnici starih slovenskih izrazov, ki bi jih bilo dobro spraviti v književno slovenščino. Raičev Božidar konča svoj spis »Prekmurski knjižniki pa knjige« z besedami: »Prekmurščina stopljena z našim razrečjem poda vilinske lepote jezika«. Tudi naglas in način izgovarjanja je značilen. Zanimivo je poslušati govore Prekmurcev, ki še niso ničesar brali ali slišali v pismeni slovenščini. Človek ima res vtis »starega slovenskega« jezika. S slovensko šolo se bo vse to precej spremenilo. Zato je treba hitro nabirati in zbirati dragocenosti narodnega blaga teh potomcev panonskih Slovencev.

8. Narodno življenje prekmurskih Slovencev.

Goreči ljubitelj prekmurskih Slovencev, Božidar Raič, je opravičeno pesimistično sodil o narodnem življenju v Prekmurju. Včasih ga je sicer razveselil ta ali oni slovstveni ali narodni pojav, ki ga je navdušil celo do ponosne izjave: »Povse zmerno in čedno smemo brez bojazni na zmoto izreči stavek: prvije se stere in pokoplje nadutost in krivičnost madjarska, nego se potuji peščica ogrskih Slovencev.«¹⁷ A to je le mimogrede. Prevladovala je v njem bridka bojazen za prekmursko narodno življenje, s katero je zbiral prekmursko slovstvo: »Kljubu tolikim oviram in zmočam hrani prekmurščina bogati zaklad za slovenskega jezikoslovca in poprek za slovnico in okrašenje pisмене slovenščine. Da ne spremimo s telesno smrtjo tudi imena teh vrednih prijateljev

¹⁷ Letopis Matice slov. za l. 1869. str. 70.

svojega zancmarjenega naroda, za častno dolžnost si jemljem, ker so precej pripomogli v nepovoljnih razmerah k jakši stavbi narodnega poslopja slovenskega slovstva, oteti je pozabljivosti, ter uvrstiti imeniku slovenskih knjižnikov, njihova dela pa knjigopisju; — poberimo drobtinice, da konca ne vzamejo.¹⁸

Leta 1869. je moral zapisati že besede: »Vse druga podoba se razkriva na Prekmurskem, ondi med domačimi svetovnjaki le prvotne olike, kamo li omike ne najdeš slovenskega narodnjaka, da bi si ga grabljami iskal, ali Diogenovoj svetilnico sledil, vsakternik madjaroni in sicer iz polnega grla in na ves glas.«¹⁹

V ganljivi obliki je dal izraza svoji skrbi za prekmursko narodnost in svoji ljubezni do Prekmurcev s temi besedami:

»Narodna poveda resni, ka je oča, zročivši ne vede in ne hote svojega sina črtovi, vselej solze ronil režoči mu krah: ravno tako meni, kedar zastavim pisek, da napišem kako črtico o prekmurskih Slovencih, žalost kljuje srce in dušo, vsled česar gorka rosa orje brazde po licih, ker prejasno vidim globoko čutim, ka že zija nalik lakotnemu pozaju grobno žrelo, da pogolta mile nam bratove, ter spremeni v čikoše in kanase, ako skoro ne vstanejo na silno delo omikani narodnjaki, in se v kratkem ne obrno politiške razmere na ugodnejšo plat. Najnovejša doba kaže gazilna konjska kopita, kremplje morivno zasekava v nežno osrčje njihovega krasnega goiča in čestne narodnosti.«²⁰

Prekmurski Slovenci so imeli v narodnem oziru jako težko stališče. Odkar so prišli pod madžarsko oblast, niso imeli nikdar kakše politične samostojnosti. Tudi niso imeli pravega narodnega šolstva. Tuintam so rabili sicer slovenske

¹⁸ Istotam, str. 60.

¹⁹ Istotam, str. 58.

²⁰ Istotam, str. 57.

slovnice in čitanke v nekaterih ljudskih šolah. Vobče pa je madžarska vlada gledala na to, da so se učili madžarski. V zadnjih desetletjih pa je bila slovenska knjiga razen katekizma sploh izključena iz šole. Pa tudi katekizem²¹ in svetopisemske zgodbe so se morali ponekod tudi slovenski otroci učiti madžarski, kjer je bilo kaj madžarskih otrok v šoli, zlasti tam, kjer so učitelji učili veronauk v šoli. Učitelji so bili madžarskega mišljenja, ponekod tudi na šolah za Slovence trdi Madžari, ki niso ničesar znali povedati slovenski. Če je bil kak prekmurski učitelj, rojen Slovenec, dober, je govoril v šoli toliko slovenski, da je povedal, kako se pravijo katere besede v madžarščini. Navadno pa so učili ti učitelji popolnoma madžarski že od začetka ter imeli vsled tega tudi slabe uspehe.

Slovenščina je bila dalje izključena iz vseh uradov. Uradni jezik je bil madžarski, kar se je izvajalo tako strogo, da so celo uradniki, ki so znali slovenski, raje govorili po tolmačih s slovenskimi strankami, kakor da bi se »omadeževali« s slovenščino in se s tem spravljali v sum »panslavizma«.

Slovenska beseda je ostala le še v cerkvi. Po slovenskih pridigah se je poznalo, kako daleč segajo Slovenci. Slovenske pridige so bile v katoliških in evangeljskih cerkvah; židje so imeli svojo službo božjo v madžarskem jeziku. Kjer so prišli na ogrski meji Slovenci v narodne manjšine, tam je izginil tudi slovenski jezik iz cerkve. Prišli so tja madžarski duhovniki, ki se niso več brigali za slovenski jezik pri župljanih slovenske govornice. Kjer pa je bila slovenska pridiga nepretrgoma, tam so pridigovali tudi madžarski duhovniki slovenski. V Prekmurju delujejo namreč

²¹ Novine, 2. marca 1919 pišejo: »Nikdar sam ne piso proti vo-grščini, samo branim našo slovenščino, da pali tak ne pridemo, kak pred nistemimi letami, da je kaplana pri Sv. Jurji tožo državni učitelj, da slovenski več navuk i slovenske katekizmaše davu v roke deci.«

ponajveč domači slovenski duhovniki, nekaj pa je tudi Belih Hrvatov. Ker pa je sobotiški škof rabil slovenske prekmurske duhovnike radi znanja treh, oziroma štirih jezikov, v nemških in hrvatskih delih svoje škofije, je bil včasih na slovenskih župnijah nastavljen madžarski duhovnik, ki ni znal slovenski, in si je moral preskrbovati za svoje madžarske pridige navadno po kakem učitelju-organistu preslave, da je mogel slovensko pridigovati.

Gojilo pa je slovenski jezik domače slovensko ognjišče. Tam se je govorilo in pelo slovenski. Tam sta oče in mati učila otroke slovenski moliti, sta razlagala in izpraševala slovenski katekizem. Tam so vzdrževali slovensko govornico stari narodni običaji n. pr. običaji na »gostüvanjih«.

Vzpodbudo za narodno zavest so dobivali Prekmurci v spoznanju, da onkraj Mure živijo Slovenci, s skoro istim jezikom, ki so ga spoznavali pri svojih gospodarskih stikih in božjih potih na Štajerskem.

Svojo duševno narodno hrano so imeli v svojem skromnem prekmurskem slovstvu. Molitvenike, zlasti mariborski »Venec cerkvenih pesmi«, so si kupovali tudi v knjižni slovensčini. Višek narodne izobrazbe je bil pri tistih, ki so imeli knjige družbe sv. Mohorja. To so bile zlasti župnije ob štajerski meji, in sicer: Beltinci po 60 naročnikov, Črensovci in Tišina, vsaka po 30 naročnikov. V celem je bilo v sobotiški škofiji okoli 200 naročnikov.

Da je morala pri teh za narodno življenje tako težkih razmerah narodna zavest padati, je jasno. Po tisočletni odvisnosti od Madžarov ni imel od svetnega izobraženstva, ki je delovalo v Prekmurju, nihče več narodnega čuvstvanja. Vsak javni nastavljenec, od najvišjega do najnižjega, je bil vzgojen v madžarskem duhu.

Le duhovščina si je še ohranila z malimi izjemami ljubezen do zatiranega in preziranega prekmurskega ljudstva in njegovega slovenskega jezika.

V zadnjih desetletjih, ko je bila nevarnost za prekmursko narodnost že zelo velika, si je za njo pridobil velike zasluge dr. Franc Ivanoczy, kanonik in dekan v Tišini. Prekmurski dijaki so morali namreč obiskovati seveda same madžarske šole, kjer jim je bilo silno otežkočeno narodno mišljenje. Kdor je priznal slovenski jezik za svoj materinski jezik, njega so preganjali tovariši in profesorji. Slovenski govoriti je bilo skoro v vseh šolah prepovedano. Dr. Ivanoczy pa je zbiral okoli sebe prekmurske dijake in bogoslovce ter jih navdajeval za narodno mišljenje in delovanje. Zato se po pravici imenuje »oče prekmurskih Slovencev«. Njegov učencec je tudi župnik Jož. Klekl star., ki je po Ivanoczyjevi smrti l. 1913, prevzel in uspešno nadaljeval njegovo delo. Rojen l. 1874. v Krajini tišinske župnije je bil Klekl po svojem mašniškem posvečenju kaplan najprej v Tišini, zatem v kraju, ki se madžarski imenuje Incéd, nemški pa Dürnbach, zahodno od Sobotišča, kjer je veliko Belih Hrvatov in Nemcev, tako, da se celo v cerkvenem šematizmu imenujejo jeziki, v katerih se opravlja služba božja v tej-le vrsti: hrvatski, nemški, madžarski. Nato je kaplanoval v Črensovcih in bil nazadnje župnik v Pečarovcih. Radi bolezni živi že od l. 1910. v pokoju v Črensovcih, kjer se je, kolikor mu je pripuščalo slabo zdravje, popolnoma posvetil versko-nravni in narodni vzgoji svojega ljudstva.

Klekdovo najznamenitejše delo v tem oziru je že osemletno izdajanje slovenskega tednika »Novine«. Kot političen list bi bil seveda zabranjen. Zato je izhajal, dokler ni prišlo Prekmurje pod jugoslovansko upravo, z naslovom: »Novine. Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence«. Pa še tudi kot tak je imel list hude nasprotnike. V Prekmurju ga niso hoteli tiskati. Mogel je izhajati le v škofljski tiskarni v Sobotišču, kjer ga je vzel sobotiški škof Janez Mikeš, grof Zabolski, kot cerkven list pod svoje okrilje. Težko je

bilo od tako daleč urejevati list. Rokopis se je moral poslati že en teden naprej. V sobotiški tiskarni pa ni nihče znal slovenski, da bi opraviljaval korekture. Dokler je imel čas, je to delo izvrševal prekmurški rojak iz Tišine, dr. Franc Rogač, nazadnje ravnatelj škofijske pisarne. List se s slovensko politiko ni mogel pečati: tudi bi bilo brez vsega uspeha. Pač pa je bilo že to veliko, da so Prekmurci imeli sploh nekaj slovenskega štiva. Videli so, da se tudi v njihovem domačem jeziku da lepo pisati in prijetno brati, da je njihov jezik enako vreden z drugimi jeziki. Vmes so pa »Novine« seveda prinašale članke in pesmice o lepoti slovenskega jezika in o ljubezni do domovine. Tako se je Prekmurcem vzbujala ljubezen do slovenske grude. Spoznali so, kako jim krivico delajo madžarski zabavljivci, ki so izmislili pregovor: »Tót nem ember« (Sloven, Slovak ni človek). Že to je veliko, da je sploh kdo povedal v »Novinah« Prekmurcem, da so Slovenci, ko jim je vsa šola in vse uradništvo trobilo na ušesa, da so Madžari, in se je vsak malo boljše oblečen človek sramoval slovenski govoriti. Kaka bralna ali izobraževalna društva ali kaka slovenska organizacija ali ljudski shodi in tabori so bili za Prekmurce popolnoma nemogoči. Edini narodni apostol jim je bil tednik »Novine«.

»Novine« so še sploh morale tudi učiti čitati svoje naročnike. Slovenskega pravopisa niso poznali. Znali so le ogrski čitati. Zato so imele »Novine« v začetku ogrski pravopis. Ko so se naročniki že navadili slovenščino čitati, je čez par let uvedel Jož Klekl st., slovenski pravopis.

Narodna zavest se je precej vzbudila tudi vsled svetovne vojske. Prekmurški vojaki so videli, da so s svojo prekmurščino dobro izhajali na vseh frontah, ker so z njo razumeli vse druge slovanske jezike. Pri vojakih so tudi zvedeli o Wilsonovi »samoodločbi narodov«, po kateri se jim je združiti z drugimi Slovenci. Politika majniške deklaracije (30. maja

1917) pa se v Prekmurju seveda ni smela delati. Prekmurski duhovniki so pač poznali to gibanje. A resno ga ni nihče mogel širiti. Pač pa je Jožef Klekl ml., župnik v Velikih Dolencih pravil Madžarom in madžaronom v dovtipni obliki, da bodo Slovenci zabijali ob Rabi kole za jugoslovanske meje. Ta mlajši Klekl, bratranec izdajatelja »Novin«, je urejeval »Novine« radi bolezní pravega urednika in izdajatelja eno leto pred razsulom Avstro-Ogrske do ogrske boljševiske dobe.²² V tem času so imele Novine 6000 naročnikov, tako

²² Kako težavno je bilo urednikovo delo, sem videl dne 7. septembra 1918. V Vel. Dolence je vozila pošta iz železniške postaje Šalovec pri Hodošu parkrat v tednu. Čakala sva na poštni voz pozno v noč, da se dobiva zadnje novice iz različnih listov. Pošta je imela židovska družina. Ker je bilo ta dan židovsko Novo leto, niso židje ničesar delali, torej tudi ne ekspedirali pošte. Iz prijaznosti pa so dovolili, da je g. Klekl uredil vsa ekspedit ter smel odnesti svojo pošto. Doma je opravljal do polnoči uredniške stvari, potem pa sva se imela upravniške posle, pisanje in črtanje naslovov za naročnike. Ob 2. uri po polnoči je bilo vse pripravljeno; kajti z jutranjo pošto se je moralo vse poslati v Sobotišče za prihodnjo številko. Zjutraj, na praznik, je imel g. župnik doma službo božjo in še v oddaljeni vasi neko cerkveno opravilo, ob 11. uri pa je že spovedoval v Petrovcih (Nedelji), kjer je bil ta dan velik shod. — Po polletni jugoslovanski dobi je šel ta g. Klekl, ker ima eno vas svoje župnije onkraj jugoslovanske meje in raditega te meje ni vzel tako resno, v svojo dekanijsko mesto Monošter (Sv. Gothard). Tam so ga Madžari ujeli ter imeli 15 mesecev v zaporu. — J. Klekl ml. se je rodil 3. marca 1879. v Krajni, tišinske župnije. Bil je torej tudi učenec kanonika dr. Ivanoczyja, tišinskega župnika. Kaplanoval je od 1. 1902. pri Sv. Jurju, v Rohoncu pri Nemcih in Belih Hrvatih, v Turnišču in v Murski Soboti. Od 1. 1911. je župnik v Velikih Dolencih. V ogrskih zaporih je strašno trpel. Bil je v nečedni baraki skupaj z različnimi političnimi kaznjenci, največ komunisti, kjer so si morali sami prati in ponajveč tudi sami kuhati na stediščih, ki so jih dobili od domačih. Da bi se preprečila kaka zarota, so ga premeščali iz enega taborišča v drugega. Zadnje pot so ga gnali z nazajenimi bajoneti v družbi vlovjenih komunistov in ulovljenih počestnih žensk iz enega taborišča v vlak, in ko so

da je bil skoro vsak dvanajsti Prekmurec, ki se je izdal pri ljudskem štetju za Slovence, naročnik »Novin«.

Neposredno pred prevratom so se začeli bati Madžari narodnega gibanja med prekmurskimi Slovenci. Za 20. okt. 1918 so sklicali veliko zborovanje v Mursko Soboto, da bi jih navdušili za madžarščino. »Slovenske krajine v ogrščino šireče društvo« (A vendvidéki magyar közmûvelődési egyesület) je obhajalo svojo 25 letnico; ob tej priliki so imeli tudi učitelji svoje navadno letno zborovanje. Ko pa so madžarski govorniki izjavljali, kakor je bilo razglašeno tudi na 14. okt. 1918 tiskanih madžarskih letakih, da v Prekmurju »ni ogrskih Slovencev«, ampak so le »vendski govoreči Madžari (Ogri)« — nem magyarországi szlovének, ti vendül beszélt magyarok, so doživeli nepričakovano opozicijo; začuli so se klicati: »Mi smo Slovenci! Živela Jugoslavija!«

Po razsulu monarhije se je začelo tudi v Prekmurju jugoslovansko gibanje, zlasti ob štajerski meji. Veliko Prekmurcev se je udeležilo jugoslovanske slavnosti v Ljutomeru dne 3. novembra in v Radgoni 26. decembra 1918.

V tem času so pisale tudi: »Novine« že odkrito narodno. Madžari so spremenili svojo taktiko in so začeli ponujati Prekmurcem neko avtonomijo v obliki »Murske županije«. Novine so pisale 5. januarja 1919: »Ponujajo nam slovensko ravnano magjarsko županijo (megye). To telko pomeni, ka

prišli v namenjeni kraj, so vse skupaj zaprli v eno večjo sobo, kjer so bili že komunisti-teroristi. Maševati ni smel nikdar in pisati ali odposlati ni niti enega pisma. Sodilo ga je najprej vojno, potem civilno sodišče, češ da je špijon v prid Jugoslavije. Pričevati je hodil zoper njega celo neki žid iz prekmurske Dolnje Lendave, ki je hodil kot prost Jugoslovancem in tja čez mejo! Po večkratni intervenciji naše vlade je bil slednjič g. Klekl od madžarske vlade izročen našemu poslanstvu v Budimpešti, ki ga je lepo sprejelo, mu preskrbelo vožnjo ter spremilo do Beograda, kjer je 17. junija 1921 ministrskemu predsedniku in zunanjemu ministru Pašiću razložil razmere na Ogrskem.

menši častniki do znali slovenski, nego višja že več ne, oni bodo Magyari. Te forme nam ne trbe, v to ne privolimo. Bogojanski narodni svet posebno županijo (megye) prosi za Slovence, ta slovenska županija nikšega dela ne de mela z drugimi magyarskimi županijami. To je najmenje, ka želemo. Či nam to ne dajo, opravičena je žela onih, ki vu združenji vseh Slovencev vidijo rešenje naroda.*

Zdaj Madžari niso pravili, da ni Slovencev, ampak v slovenščini pisane letake so širili z naslovi kakor: »Vogrszki domovinszki Szlovenci!« »Drági szlovenszki bratje.« Dne 12. januarja so prinesle »Novine« tudi poročilo o radgonskem shodu, ki se je vršil v vojaški jahalnici, za katero sta bila pred prevratom ustreljena in pred pokopališčem pri kolodvoru pokopana dva slovenska vojaka radi jugoslovanskega mišljenja,²² takole: V Radgoni na Štelanovo se je vršo tabor. Prišli so i Prekmurci. Za predsednika so postavili vogrskoga Slovenca z Beltinec. Sprejeli so resolucijo (odločbo): Prvi tabor prekmurskih Slovencev pozdravlja novo skapno vlado

²² Dne 23. maja 1918 sta dva slovenska vojaka tukanjšnjega 97. inf. polka v Radgoni Anton Melihen in Rudolf Ukovič, govorila o politiki in se navduševala za Jugoslavijo. Razgovoru je prisluškoval vojaški policist, ki ju je nato prijel in odvedel v zapor. Vest o tej sretaciji je razburila posadko kakih 800 mož, ki je gladna vdrla v vojski magacin ter se upra častnikom, izmed katerih je eden dobil strel v trebuh. Nato so jele pokati puške. Vojaki iz barak pri kolodvoru so sil nad uporne vojake v mestni vojašnici. Boj je trajal celo noč do jutra. Več je bilo ranjenih, nekaj mrtvih. Od častnikov ni padel nobeden. Upor je bil zatrt, uporniki so deloma pobegnili. Dne 25. maja je bil razglašen preki sod za vojaštvo slovenskih pokrajin. Dne 27. maja je vojaški sod obsodil Antona Melihna in Rudolfa Ukoviča na smrt, dasi jima ni bila dokazana krivda. Oba sta bila še isti dan ustreljena. Prvi je bil ustreljen Melihen, ki je pred smrtjo zaklical: »Jaz padem prvi za Jugoslavijo«. Dne 29. maja se je bilo ustreljenih 6 njihovih tovarišev. Dne 30. maja je vojaška oblast dala postaviti na krvnem prostoru za 14 dni vešala, pred katerimi je moralo defilirati vojaštvo. »Straža« dne 20. decembra 1918.

neodvisne države S. H. S. (Slovencev, Horvatov i Srbov) i jo prosi, da vzeme kmalu pod svoje okrilje slovensko Prekmurje. Še predno so Jugoslovani zasedli mimogrede Prekmurje, so prinesle »Novine« 5. januarja 1919. po rokopisu, ki je bil že pred to zasedbo poslan v sobotiško tiskarno: »Zadnji čas je že, da se reši ubogo ljudstvo (v Prekmurju). Kdaj bodo ga vendar naši šli braniti!? Če ne hitro, bo prepozno! Te pokrajine bi morale že davno biti zasedene.«

Ko so bili Hrvati zasedli Medjimurje, je kapetan Jurišić z malo četo prostovoljcev prekorščil Muro ter zasedel 28. decembra 1918 Doinjo Lendavo, Črenšovce, Beltince in Mursko Soboto. Posebnega odpora ni našel; zato se je čutil varnega in ni bil pripravljen na kak madžarski napad. Medtem je organiziral Božidar Sever, panonski Slovenec iz Štajarske in po materi prekmurški rojak, z nekaterimi prekmurškimi domačini »Narodni svet za Prekmurje«. Dne 3. januarja ob 5. uri zjutraj pa so Madžari nenadoma napadli Jurišičevo posadko v Murski Soboti. Jurišiču so prestrelili eno roko, ki mu je bila pozneje odrezana, njegov adjutant Dr. jur. Dimović je bil pri napadu skozi vrata v gradu ustreljen in s 5 padlimi jugoslovanskimi vojaki pokopan v Murski Soboti. Božidar Sever in 6 oficirjev, ki so jih ujeli, so mislili madžarski oficirji takoj ustreliti za katoliško cerkvijo v Murski Soboti. Ko so bili že postavljeni za ustreljenje za cerkvijo, je zapovedal madžarski poveljnik, da naj pridejo pred sodišče v Sobotišče. Zato so jih z 20 ujetimi jugoslovanskimi vojaki spravili v Sobotišče. Tem 6 oficirjem in 20 vojakom se je posrečilo po nekaj mesecih deloma uiti, deloma so bili izmenjani in izpuščeni. Božidar Sever pa je prišel pred civilno sodišče v Győr (Raab), kjer je bil po 7 mesečnem zaporu nazadnje od boljševiškega sodišča 28. julija 1919 radi »veleizdaje in zločina zoper integriteto ogrske ljudske (pozneje se je glasila obtožnica: sovjetske) republike« obsojen na

smrt. Po dveh dnevih, 30. julija, se mu je posrečilo ob priliki neke ženske vstaje blizu državnih zaporov uiti iz zapora ter priti preko Slovaške, Češke in Avstrije v domovino.

Jurišičev pohod v Prekmurje je povzročil, da so morali vsi Prekmurci, ki so bili z njim v kaki vojaški zvezi, oditi od doma kot begunci, da so Madžari Prekmurje bolj zastražili in da so morali prekmurški narodnjaki biti še bolj previdni. Že takoj po prevratu, ko so prišli Prekmurci z ljutomerskega shoda 3. novembra 1919, vsi navdušeni za Jugoslavijo, in so dali temu prepričanju tudi javnega izraza, je prišel Jožef Klekl starejši pred nagli sod, ki ga je po strogem zaslišanju odpustil. Ko ga je vojaški sodnik vprašal: »Zakaj delate tako?«, je odgovoril: »Ker ljubim svoje ljudstvo«. Še bolj so Madžari zdaj pazili nanj in na vsako narodno gibanje. Obvestila o jugoslovanskem gibanju in odgovore na madžarske letake proti Jugoslaviji so dobivali Prekmurci odslej iz Maribora tako, da so se jim pošiljali letaki po aeroplanih ali po zaupnih kurirjih.

Madžari s prekmursko avtonomno županijo seveda niso mislili odkritostično. »Novine« so jih že 5. januarja 1919 razkrinkale rekoč: »Mátska županija (Maravármegy) je vu Máro spadnola. Prve dni so med ljudi lučili to laž, liki kodiši kosti (čonto), naj grize i te čas tiho bude. Mogoče je, da je vlada tistoga bipa poleg toga rešenja našega slovenskoga pitanja bila, nego zdaj že od toga gučijo, da naš slovenski kraj ne dobi avtonomije, svojega ravnitelstva, nego de kak okrajina (járás) i na dalje vcepljeni vu magjarsko županijo.»

Slovenski prekmurški katoliški duhovniki pa so se trdno oprijeli avtonomije in so širili to misel na enak način in v enaki obliki, kakor so to delali pred prevratom Slovenci v Avstriji z majniško deklaracijo. Dne 14. januarja 1919 so izdali na shodu v Črensovcih to izjavo z natančnim načr-

tom avtonomije. Poudarjali so predvsem, da se ne sme izgubiti pod tujo oblastjo noben prekmurski Slovenec, rekoč: »Z oaih delov Železne in Zalavske županije, kje bivajo Slovenci, se mora osnovati pod imenom »Slovenska krajina« ena dežela s pravicov samovláde. S teritorija te dežele se ne sme pustiti ni ena slovenska vas ne, akoravno bi tam ljudje mešane narodnosti bili, niti takrat, če so Slovenci v manjšini. Take občine so: Dolnja Lendava, Ledavske-, Dugoveške- in Čentibške goré, Kót, Kapica, Žitkovci, Motvarjevci, Radmožanci ter druge take občine Železne in Zalavske županije. V tem smislu se mora tudi vzeti v avtonomno Slovensko krajino Monošter sv. Gotharda.« Za Slovence v Monoštru so zahtevali tudi slovensko župnijo. Glede državnosti so se izjavili, da se slovenski Prekmurci v vsakem oziru podvržejo odločbi mirovne konference, kakor se pravi še posebej v »Novinah« 9. marca 1919: »Odločbam mirovne konference se podvržemo, nas prikapčijo k Vogrskomi ali k Jugoslaviji, nego prosimo tam zastopane oblasti, naj na obe strani dobre stojijo za našo zahtevano avtonomijo.« Narodno skupnost z drugimi Slovenci omenjajo s stavki kakor: »Nepravilno ime »Vendi« se mora uradno nadomestiti s »Slovenci«, ker se ljudstvo v materinščini za Slovence imenuje in smo etnografično isti narod s Slovenci sosednjega Štajerja.«

To izjavo z dne 14. jan. so podpisali in podpise v »Novinah« objavili skoro vsi prekmurski katoliški duhovniki, tudi Geza Tüll, župnik v Gornjem Siniku, in dr. Mirko Lenaršič, župnik v Dolnjem Siniku ob Rabi pri Monoštru. Ti duhovniki so ustanavljali v raznih župnijah in posameznih občinah narodne svete ter ljudstvo navduševali za slovenske pravice, češ, da si sami morajo odločiti svojo usodo in zboljšati svoj položaj. Da je narodna zavest segala celo do Rabe, nam kaže poročilo »Novin« z dne 2. febr. 1919, ki pravi: »Narodni svet je nastavljen 16. januara v Sakolovcih (ob Rabi).

Za predsednika narodnega sveta je ednoglasno odebran Dr. Mirko Lenarsich, plebanoš na Dolnem Siniški.

Prekmurski vladni komisar, dr. Bela (Adalbert) Obál, je obljubljal neko avtonomijo v okviru ogrske države ter skušal z ustanovitvijo dveh novih glavarstev spraviti gibanje v madžarski tok in zadovoljiti ljudstvo z raznimi obljubami. Tako je imel v Gradu (Gornji Lendavi) shod, kjer je obljubil avtonomijo, slovensko pisarno v Pešti pri ministristvu ter novo okrajno glavarstvo v Gradu. Našel je odpor, kakor poročajo »Novine« 2. februarja: »Pri Gradu zbrani Slovenci Gradške in Monošterske krajine so ne dovolili, da bi se pri Gradu okrajno glavarstvo (szolgabírószág) nastavilo. Slovenci Monošterske okrajne se ne štejejo odtrgnoti od mesta Monoštra.« Še slabše se je godilo Obalu v Beltincih na shodu 17. januarja 1919, o katerem poročajo »Novine« v isti številki, da so Obalu ljudje »na edno skrivno znamenje kak zvegle začeli kričati: »Življo Jugoslavija!« in »da je ljudstvo vkupzbrano pravilo: »Nikaj nam ne trbe, ne okrajnoga glavarstva (járás), ne cukra, ne petrola, ne trafike. Naše rešenje je v Jugoslaviji.« Dr. Obal seveda ni spravil nikake avtonomije, pač pa je določil za Beltince res novega okrajnega glavarja. Za Beltince je bil imenovan za glavarja Pavel Horváth, ki je bil do sedaj glavar v Murski Soboti, za glavarja in namestnika vladnega komisarja v Murski Soboti pa Elek Sinkovich, ki pa nista nastopila svojih služb.

Madžarska in madžaronska stranka je hudo napadala avtonomiste, zlasti Jožefa Klekla starejšega. Posebno sobotski madžarski list se je močno zaganjal proti njemu, češ, da je »domovine izdajnik« in »Slovau«. »Novine« odgovarjajo 16. februarja na te napade takole: »Slovensko ljudstvo protestira proti takšem glasi, s kakšim tej gospodje proti Klekli stanejo. Slovensko ljudstvo nikdar ne pozabi, kakše hvale je dužno proti njemu. On je davno slovensko čtenje ljudstvu, kda je to pred ništermi gospodami še greh bio.«

Tako se je vršilo narodno delo, dokler ni prišla na spomlad L. 1919 ogrska boljševiška strahovlada. Ž njo je bilo odrezano vsakršno narodno delo.

9. Boljševiška doba v Prekmurju.

O razpadu avstro-ogrške monarhije in o začetku novih vladnih oblik so Prekmurci zvedeli zlasti po jugoslovanskem taboru v Ljutomeru dne 3. nov. 1918, na katerem se je proglasila slovestno nova državna oblika. Duh svobode je zavel tudi v Prekmurje. Nekateri so to svobodo seve razumeli tako, da zdaj sme vsak defati, kar se mu zdi. Ljudski srd se je obrnil proti veleposestniškim grofovskim velikašem ter trgovskim židom. Zato so nekateri nerazsodni ljudje proti njim sovražno nastopili, razbili nekaj njihovih stanovanj in židovskih trgovin. Veliko židov je v naglici poprodalo svoje trgovine ter odšlo iz Prekmurja.

V tem času je nastopil prvokrat samostojno še ne tridesetletni učitelj in organist Vilmoš Tkalec iz Črensovec, (rojen v Turnišču), ki je bil do prevrata, potem ko se je bil vrnil iz ruskega ujetništva, kot rezervni nadporočnik, poveljnik obmejne policije, ki je stražila mejo ob Muri. Tkalec je plenjenje, ki se je začelo po ljutomerskem taboru, ustavil s strogimi ukazi in z lastno rabo orožja. V Karolyjevi dobi je postal Tkalec namestnik civilnega komisarja, nazadnje civilni komisar v Murski Soboti. Ta vlada ni storila v Prekmurju nič posebnega, razen da je gledala na to, da se ne širi jugoslovanska misel v Prekmurju. Njeni eksponenti v Prekmurju so delali propagando proti Jugoslaviji z letaki, s shodi, z obljubo prekmurske avtonomije. Jožef Klekl star. je bil pod to vlado pred naglim sodom v Doinji Lendavi.

Ta vlada je pregnala Jurišičevo posadko in ujela nekaj njenih ljudi. Jugoslovanska misel pa se je širila naprej v zahtevi po prekmurski avtonomiji.

Koncem marca 1919 je nastopila boljševiška vlada na Ogrskem. Prekmurje je postalo čez noč boljševiško, ne da bi vedelo, kaj je boljševizem. Nekaj boljševiških čet, vojaških sovjetov, je prišlo v Prekmurje ter tam uvedlo boljševiško upravo. Viljem Tkalec je postal prekmurski boljševiški komisar v Murški Soboti. Skoro v vseh uradih so ostali prejšnji uradniki. Sovjeti so od njih zahtevali od začetka samo, da nosijo boljševiški rdeči znak.

Boljševiki so lastniku »Novin«, Jož. Kleklu, kratkomalo naznanili, da so »Novine« od sedaj njihove, ter so jih sami urejevali in v njih proslavljali boljševiško »novo sonce« in »nove zvezde«. Urednik je bil učitelj in organist Jožef Pusztal iz Martijanec in bivši učiteljskičnik Vince Šeruga. Korigiral pa je slabo slovenščino dijak filozof K., ki je pokazal včasih rokopise tudi nekemu prekmurskemu župniku; ta boljševizem mu je bil bolj nekak »šport«.

Ljudstvo je skoro soglasno odklanjalo boljševizem. Boljševiške »Novine« so imele le kakih 37 naročnikov; župani so jih dobivali zastonj.²⁴

Boljševiki so imeli vobče premalo ljudi, da bi izvedli svojo organizacijo. Zato je v marsikateri stvari ostalo vse pri starem. Po občinah n. pr. so zahtevali, naj se izvolijo »direktoriji«. Poboljševičeni okrajni glavarji pa se za izvedbo takih reči niso brigali, ponekod so še želeli, naj se te novotarije opuste. V nekaterih občinah pa so se vseeno izvolili direktoriji, tudi s sodelovanjem katoliških župnikov. Zgodilo se je namreč, da so dobili ljudje kakega imenovanega boljševika za župana ali kakega drugega funkcionarja, če niso

²⁴ Vse številke zanimivih boljševiških »Novin« ima zbrane lastnik »Novin« Klekl v Crensovcih.

sami sodelovali s sovjeti. Zato so si dobro misleči možje rajši iz svoje sredine izvolili direktorij, pri katerem je bil predsednik navadno prejšnji župan, ki se je moral nazadnje namesto »predsednik direktorija« imenovati »diktator«.

V tej dobi so smeli duhovniki učiti v šoli katekizem kakor prej, torej tudi prekmurski slovenski katekizem. Sploh še domačini niso bili pravi boljševiki, dasi so imeli vodilna mesta. Boljševiški komisar Tkalec se je oblastno vozil v avtomobilu z vojaškim spremstvom po Prekmurju. Različni podkomisarji so kazali svoje dostojanstvo ter izvrševali vsaj na videz boljševiške naredbe. Tako so n. pr. župnijskim ardom odnesli cerkvene matrike ter postavili za cerkvena premoženja nekake nadzornike, ki bi morali odvzeti duhovnikom vsako uporabo cerkvenega premoženja. Do izvršitve pa ni prišlo. V Beltincih n. pr. je bil tak nadzornik cerkvenega premoženja učitelj in organist Janoš Habacht, sedaj učitelj v Hotizi. O prevzetju cerkvenega premoženja pa je vedno višje poročal, da se še ni moglo izvršiti, da se še morajo premagati razne težave, da so potrebne predpriprave, da pa ima zadevo resno v evidenci itd.

Najbolj nevarni so bili nedomači vojaški sovjeti, ki so se jim morali pokoravati tudi oficirji. Ti vojaki so se močno vedli in prizadejali ljudstvu največ škode. Ko so uvedli boljševiki svoj »beli« denar, so vojaki ob vsaki priliki izvahljali iz ljudstva stari avstro-ogrski denar, češ da nima ta nič več veljave ter so ga prav po ceni zamenjavali z »belim«. Še hujše ko to so občutili ljudje rekvizicije. Boljševiški vojaki so rekvirirali, kar se jim je vzljubilo, zlasti raznovrstna živila. Z bajoneti so izsiljevali vse. Plačevali so sicer to, a z ničvrednim »belim« denarjem. Kmetje so morali delati tem vojaškim mogotcem roboto kakor nekdanj. Če se je zahotelo kakemu vojaku voza, da se popelje v kako oddaljeno gostilno, takrat je moral vzeti kmet svoje izmučene

konje od pluga ali kaknega drugega dela ter voziti »sovjetnika« kot ponižen kočijaž.

Vobče pa so vladali prekmurski boljševiški domačini še nekako avtonomno in precej samostojno. Toda sredi junija 1919 je občutil boljševiški prekmurski vladar Tkalec, da se mu majejo tla. Član direktorija v Murski Soboti, neki dijak Füleki ga je namreč denunciral na višje centralno mesto, da ne izvršuje vseh boljševiških naredb. Zato je mislil v začetku, da je najbolje zanj, če se umakne. Toda vojaki, ki so bili okoli njega, so bili zanj. To ga je ojunalo, da je začel zbirati okoli sebe zveste domače vojake, ki so po strani gledali nadležno tujo sodrgo, ki je izkoriščala Prekmurje. Vabil je tudi domače nevojake, zlasti bivše častnike v svojo vojsko. Nekateri vasi je pridobil popolnoma za svoj načrt, da se ustanovi za Prekmurje samostojna »Murska republika«, dokler ne bo boljševizem strt. Dasi so bili vsi ti boljševiški voditelji, kljub temu da so »Novine« urejevali slovenski in celo s sloven. pravopisom, madžaroni, je zdaj Tkalec začel poudarjati domačinstvo, pri nekaterih tudi slovenstvo. Slišalo se je geslo: »Mi smo Slovenci«!

»Direktor« dijak Füleki je spoznal, da mu preti nevarnost. Zato je pobegnil s 83.000 K, ki jih je pri begu v nekem zaboju pozabil. Tkalec pa se je moral zdaj pripraviti na odločilno bitko. V ta namen si je skušal zasigurati hrbet. Obrnil se je najprej na jugoslovansko obmejno poveljstvo v Radgoni ter skušal dobiti kako podporo ali vsaj skleniti nekako premirje, da ga jugoslovanske čete ne bi napadle za hrbtom. Jugoslovanski oficir, ki je diplomatičnim potom občeval s Tkalcem, pa mu ničesar ni obljubil. Nato je šel Tkalec v Nemško Avstrijo, ter tam dobil, kakor se je govorilo, dva milijona kron, 800 pušk in potrebno strelivo. Gotovo je, da je Tkalec začel plačevati svoje vojake z avstrijskim denarjem ter odprl svoj bataljon vojakov s potrebno municijo.

Boljševiška centrala v Budimpešti je poslala nad protirevolucijske Tkalčeve čete svoje »teroriste«. Ti brezobzirni boljševiški vojaški diktatorji so nabrali na potu proti Prekmurju eno divizijo vojaštva, ki so ga navduševali za boj zoper uporne »Slovence«. Ti kmečki prostovoljci so se res pridružili teroristom razen radi dobre plače radi narodne ideje, da bi zatrli »slovensko« protirevolucijo. Ko so prišli v Prekmurje, so bili razočarani, da so našli madžarski govoreče ljudi, ne pa kaknega slovensko-narodnega gibanja.

»Vojska« med boljševiški in Tkalčevimi protirevolucionarji pa je bila celo resna. Fronta se je začela pri Dobrovniku in Dolnji Lendavi. Teroristi so začeli napredovati v smeri proti Murski Soboti, glavnemu mestu Tkalčeve »Murske republike«. Tkalec je vodil bitko osebno in se tudi osebno hrabro boril proti boljševikom. Prisiljen je bil k defenzivi. En cel teden se je vršil umik proti Murski Soboti. Pri Krogu v sobotski okolici, kjer se je udeležila bitke vsa vas, je bil boljševiški napad odbit, ofenziva je bila strta. Drugi dan pa so boljševiki obkolili Krog, ter ujeli vse može v Krogu in jih peljali ujete v Mursko Soboto, kjer so jih po Tkalčevem porazu izpustili. Tkalec je izgubil bitko. Njegovi vojaki so deloma virgli proč orožje ter se pritihotapili po raznih skrivališčih na svoje domove, deloma pa so odbežali z njim v Vrbno (Feldbach) na Štajerskem, kjer so bili ogrski protiboljševiki, med njimi od prihoda razkralja Karla v Sobotišče znani general Lehár.

Za Prekmurce pa je napočila druga boljševiška doba, ki je bila veliko hujša ko prva. Teroristi so bili sovražni predvsem prekmurški duhovščini, ker so mislili, da podpira Tkalčevo protirevolucijo in pa radi protiverskega in protislovenskega mišljenja vobče. Župniku Tüllu v Gornjem Siniku n. pr. so med maševanjem, med darovanjem in povzdigovanjem, nastavili bajonete na prsi z zahtevo, da gre takoj z njimi.

Prosil jih je samo, naj mu dovolijo, da konča sv. mašo. Niso mu dovolili. Moral je odložiti mašni plašč ter oditi v večtedenski zapor. Ti teroristi so tudi drugje zapirali in mučili škofo in duhovnike. Nekaj duhovnikov je bilo tudi usmrčenih. Sobotiški škof Mikeš je bil v zaporu, njegov pisarniški ravnatelj dr. Rogač pa begunec na Štajerskem. Zato so bili tudi prekmurski duhovniki v veliki nevarnosti za življenje. Sreča je bila, da so bili med teroristi tudi dobri kmečki vojaki, ki so po skrivnih potih ali sami opozorili duhovnike na nevarnost ali pa so povedali kateremu domačinu, kaj so sklenili teroristi z duhovnikom napraviti. Ti domačini so potem večkrat z lastno smrtno nevarnostjo povedali duhovnikom, kaj jih čaka, ter so jih skrivali ali jim pomagali pri begu. Na tak način je bil opozorjen voditelj Klekl, da so ga teroristi obsodili na smrt. Zato je moral zapustiti dom, ki so ga potem teroristi popolnoma oropali, ter se skrivati po hlevih preoblečen v berača ali poljskega delavca, dokler se mu ni posrečilo sredi boljševiskih patrolj priti do Mure, kjer so ga zvesti prijatelji po noči prepeljali čez Muro. Enako kakor Klekl so morali zapustiti dom skoro vsi duhovniki slovenskih župnij. Le madžarski ali madžaronski duhovniki so si upali ostati doma. Večina jih je utekla na Štajersko, nekateri pa so se skrivali v privatnih hišah svoje župnije z upanjem, da se teroristi uženejo.

Teroristi so se res kmalu ugnali. Ko so videli, da je ljudstvo razburjeno radi tega, da v cerkvah ni službe božje, so se začeli bati, da bo ljudstvo še bolj jugoslovanskega mišljenja, ako ne pridejo duhovniki nazaj. Zato so izdajali pismene dekrete duhovnikom, da se jim nič žalega ne zgodi, ako se vrnejo v svoja župnišča. Iz Beltinc n. pr. so odšli vsi trije duhovniki, župnik Kūhar z dvema kaplanoma. Domačini pa so vzdrževali z njimi tajno zvezo; zato so vedeli za njih bivališča. Tako sta potem prinesla župniku Kūharju,

ki je bival z enim svojih kaplanov v Križevcih na Štajerskem kot gost tamkajšnjega župnika, cerkveni ključar beltinske cerkve in knjigovodja beltinske hranilnice tak dekret s prošnjo, da se vrne. To se je tudi zgodilo. Vrnili so se vsi duhovniki razen I. Klekla starejšega, ki je bival v Celju, in kaplana Št. Lejka, ki je bival na Hrvaškem, ker nista dobila takih dekretov in torej nista bila varna pred boljševiki. Duhovnikom, ki so se vrnili, se ni nič hudega zgodilo. V začetku jim je bilo samo prepovedano v šoli učiti katekizem. A tudi to prepoved so čez nekaj časa ukinili, da ne bi vznemirjali ljudstva. Nekateri boljševiški voditelji so se celo začeli prijazno obnašati nasproti verskemu prepričanju ljudstva, dasi so splošno zaničevali vsako vero. V Beltincih n. pr. je bil za komisarja ali vodja direktorija neki kovač iz Budimpešte, z imenom Pandurovič, Srb pravoslavne vere, ki je bival v stanovanju okrajnega glavarja. Ta je začel celo zahajati h katoliški službi božji, pri kateri je stal v cerkvenem prezbiteriju, da bi si pridobil naklonjenost ljudstva.

Vobče pa je ljudstvo občutilo vso grozoto boljševizma v tej drugi prekmurski boljševiški dobi. Vodilnih mest niso več imeli domačini, ampak tujci, ponajveč židi. Tkalčevo mesto prekmurskega guvernerja v Murški Soboti je zasedel neki žid, enako komisarsko mesto v Dolnji Lendavi drugi žid i. t. d. Iz ljudstva so vedno bolj izvabljali stari avstro-ogrski denar ter rekvirirali brezobzirno vse, kar so hoteli imeti. Tako so n. pr. za kako malo vas določili, da jim mora v 24 urah izročiti po 50 glav goveje živine.

Prekmurje je bilo pred izbruhom splošne lakote, ko se je zrušil ogrski boljševizem v Budimpešti dne 1. avgusta 1919. V Prekmurju se je izvršil mimim potom novi prevrat. Viljemu Tkalcu še je enkrat zasvetila zvezda sijajne bodočnosti. Pristopil je k »beli gardi« ter postal, kakor se je vsaj govorilo, ordonančni častnik nadvojvode Jožefa, ki je

sestavil novo, protiboljševiško vlado. Reklo se je potem, da je prišel v teh visokih krogih v nemilost. Zato ali pa iz kakegakoli vzroka je prišel Tkalec v Prekmurje kot vodja »belih gardistov« ter tam še enkrat poskusil doseči kako samostojno vodilno vlogo. A bilo je že prepozno. Zamudil je pravi trenutek, da bi kot Vilko Tkalec iz Črensovec postal jugoslovanski državljani.²³

Jugoslovanska armada je namreč vkorakala že 12. avg. 1919 v Prekmurje ter razpršila Tkalčeve bele in teroristične rdeče gardiste. Izvršilo se je to brez vsakega prelivanja krvi celo idilično. Jugoslovanske čete so imele na čelu prekmurske legijonarje, ki so znali madžarski. Spopad med jugoslovanskimi četami in rdečimi gardisti se je izvršil n. pr. na tak način. Prekmurski legijonarji so našli na kakem travniku mirno ležati in si kuhati rdeče gardiste. Vršil se je razgovor v madžarskem jeziku. Naši: »Kaj delate tukaj?« Rdeči: »Čuvamo mir in red«. Naši: »Tu smo zastopniki jugoslovanske vlade, Vi morate bežati!« Rdeči: »Pa čemo«. In medsebojni »z Bogom« je ločil državljane prej iste države, zdaj dveh novih držav.

Tkalčevi vojaki so bili malo bolj presenečeni, da se jim je tako hitro prekrižal račun. Kdor izmed domačinov ni pravočasno vrgel proč orožja, je bežal na Ogrsko ali nemško Štajersko, ker se je bal, da bi ga Jugoslovani trdo sprejeli. Ti begunci so se šele polagoma vračali iz svojih skrivališč v jugoslovansko Prekmurje.

Še nedavno mogočni prekmurski vladar Tkalec je bil od jugoslovanskih čet ujet. Iz zapora v Dolnji Lendavi pa je ušel na do sedaj nepojasnjen način, govori se, s pomočjo vojakov, ter je odbežal na Ogrsko. Od tega trenutka do sedaj ni bilo ničesar več slišati o tem svojevrstnem prek-

²³ Njegov sotrudenik Vinko Šeruga pa je pravočasno stopil v jugoslovansko službo v pisarni civilnega komisarijata v Murski Soboti.

marskem boljševiškem in protiboljševiškem voditelju, ki je pred vojsko skupno z narodnim voditeljem prekmurskih Slovencev, Jožefom Kleklom starejšim, vršil službo božjo v prostrani črensovski lepi cerkvi: Klekl pri altarju, Tkalec na orgljah.

10. Osvoboditev Prekmurja.

Po sklepu vrhovnega sveta v Parizu z dne 1. avg. 1919, so jugoslovanske čete vkorakale v Prekmurje dne 12. avgusta t. l. Od Radgone so prišle čete, ki so bile poslane iz Maribora pod poveljstvom podpolkovnika Uzorinca. Ljubljanski in zagrebški vojaški oddelki so prišli od Ljutomera in Središča. Odpora ni bilo veliko. Prekmursko prebivalstvo je posebno v Murski Soboti, v Dolnji Lendavi, v Beltincih, v Srednji in Gornji Bistrici sprejelo rešitelje izredno slovesno in gostoljubno.

V nedeljo, dne 17. avgusta 1919, se je vršil po zahvalni službi božji v Beltincih pred cerkvijo velik ljudski tabor, na katerem je govoril med drugimi tudi narodni voditelj prekmurskih Slovencev, Jožef Klekl star., ki je navduševal Prekmurce za vero in ljübvav do maternoga jezika. Tisočera množica mu je klicala: »Obečamo, obečamo!«

Klekl je zopet začel izdajati svoje »Novine«, ki so po osvobojenju nekaj mesecev izhajale v Čirilovi tiskarni v Mariboru, kjer so že imeli podnaslov: »Političen list za Prekmurske Slovence«. Nato pa so se preselile sredi decembra 1919 v Prekmurje, v Balkanjevo tiskarno v Dolnji Lendavi, kjer nosijo podnaslov: »Glasilo Prekmurskih Slovincov«.

Prva mariborska številka »Novin« z dne 17. avgusta 1919 je naznanila rešitev s temi besedami: »Službeni brzojav

(telegram) je poslalo z Pariza Francosko poslaništvo v Belgradu 6. toga meseca v šterom naznanja, da je naša slovenska krajina prikapčena k Jugoslaviji. S tem se je spunila želja, vroča, pravična, da bi se prekmurski Slovenci združili s svojimi brati na ono stran Mure brez krvnega prelejanja, kak so vsikdar naglašovali i srčno želeli pa prosili jezeri ino jezeri dobrega Boga. V drugem članku ne pozabijo »Novine« onih Slovencev ob Rabi pri Monoštru: »Bog vas živi in prinesí Prekmurce v lepo Jugoslavijo med brate bratnitate Srbe, junake Horvate, viteške Slovence! Pridite! Rešeni ste!

Znate pot do Šentgotharda,
Kje vrtela nosí Raba?
Tam slovenska bo zastava
Slavno-dično plahotala!»

V članku »Kaj pomeni rešenje?« se med drugim razlaga: »Prekmurci, v svojem maternom jeziki nemate zdaj nikaj, v Jugoslaviji bote meli vse. Vse šole, vsi uradi (kivotal), pošta, železnica, vse bo slovansko. Lepa slovenska večstoletna imena naših vesnic nazaj dobimo. Ne de več Bodóhegy nego Bodonci kak je vsikdar bilo; ne do vam deco pobijavali, če slovenski reč spregovori, slovenski de se včilo i pisalo, slovenski bo gučo zvami vsaki gospod, svečki i cerkveni. V cerkve nazaj pride slovenščina, odkod je stírana, Dobrovnik, D. Lendava ta prva čúla slovensko predgo, ka sta že več petdeset let nej.»

Urednik Jož. Klekl st. navdušuje svoje rojake v uvodniku, datiranim s 15. avg., z naslovom: »Zdravo Marija!« k nepremagljivi verski stanovitnosti proti boljševiskemu duhu, ki je pol leta napadal njihova srca in naskakoval trdnjavo verskega prepričanja, ter se Bogu in Mariji zahvaljuje, da je bil rešen gotove smrti, da je Prekmurje rešeno boljševizma, da je dobilo prekmurje narodno prostost ter nazaj v roke krščanski tisk.

V vznéšenem spisu z naslovom: Prekmürskim Slovencom na znanje! se razlega pomen osvobojenja. Naj bo naveden v daljšem posnetku, da se vidi, kako so »Novineversko in narodno vragajale, in se obenem pokaže, kaka je sedanja prekmurščina.

•Dragi rojaki! Tolažiti ščemo, kak dobra mati svojo joečečo deco. Deca ste ljublene slovenske matere, slavne Slovenije, štera prebridke skuzé morete točiti. Slovenija vam je poslušiti šče, zato se obrne do vas s tem tolažilnim listom. Poslušajte jo, potrta srea, poslušajte jo vsi mladi i stari, katoličanci i evangeličanci, bogati i siromaki, vsi ste njeni, nad vse vas razprestera svoje matere peroti, zato ka ste vsi njena deca, zato ka ste vsi Slovenci. To ste! Bog, ki je stvoriteo vsega bitja na zemli, brez koga se list ne gane na drevi, ne spadne kapla rosice ščipki na cvét, ne zabrni žtžavka, ne skoči zverina v gošči z svojega ležišča, te Bog je tudi vaš oča. To vas je učila vera, to vam je pripovedovalo sunce i cela naráva, natura. Sté verovali vi to? Neste smeli. Za Slovence neste se smeli imenivati. V greh so vam šteli ljudje tisto, ka Bog sam je zapovedao spoznati, da ste najme Slovenci. Ne ste smeli nikde glasno povedati, da je vam tudi tisti začetnik, kak drugim narodom: kda je slaviček, stvarica boža toti, ali nêma stvarica, kak pravite po domačem, kda je slaviček ne popevao nikdar drlge pesmi, kak svojo, na štero ga je njegov stvoriteo navčo, te ste vi ne smeli, vi, razumno, pametno bože sivojenje z svojega jezika pústiti tisto pesem, tisti guč, na šteroga vas je te dobri nebeški Oča navčo, slovenskoga. Nema stvar je imela pravico do svojega maternoga jezika, vi nemretno dišo imajoči Slovenci pa nej. Lagati so vas včili, naj pravite, da ste nej Slovenci, v greh so vas napelovali. Vašo deco, i vas so po šolaj kaštigali, če ste po maternom jeziki kaj povedali. Pri sodnji so vas sodili, da ste nej

razumeli, v šoli vas učili, da ste nej zastopili, v cerkvi vam popevali pa včasih še predgali i molili, da bi se tem menje božega blagoslova na vas zgrabilo, v tujem jeziki. Bili ste »vonječi toti« (smrdljivi Sloveni) povsod . . .

Tebe si postavimo zdaj pred oči, mantrniško ljudstvo, lete nagovorimo, slovensko pokolenje v Prekmurji, štero si v velikoj večini verno ostalo materi Slavi, materi Sloveniji. Odpadnike, Judoše melo si, na tvojem krili so zrasi, tvoji žili so je redili, tvoji trūdi v svilo i zlat oblačiti. A ti nesi šlo za njimi! Ostalo si prosto, ostalo si verno! Zajokalo si, kda si vidlo, kak te trgajo lastni sinovi, kak te zametavajo lastne hčeri, kak te tajijo preživlenci lastnoga tela, a križ nate naloženi ne te je podro, jarem v šteroga so te vpregli, ne te je vmoro. — Ne dobro ljudstvo, Jokalo si i se vūpalo! Zakāpali so ti pravice i ti si je iz groba še čakalo nazaj! . . .

V temnice so zapirali, ki so te branili, na smrti koli, ki so te būdili; kamen na cesti, v šteroga se vsaka noga potekne, vekše poštenja meo kak tvoji voditelje, pa ti li nesi je odstavilo, pa ti li si je bogalo, je podpiralo, je rešilo z trpljenjem in nevarnostjo lastnoga života. —

Dobro ljudstvo, prišla je zdaj plača za te. Bog, ki te je za Slovence stvoril, ki de ednok račun brao od tebe kak Slovenca, — kak vsaki človek tak ma tudi vsaki narod nalogo od Boga naloženo, štero mora rešiti — te Bog je poslūhno goreče iz krvavečega srca prihajajoče prošnje — zgledno se je na tvoje joje, na tvoje gorje kak nekda na tlačeno izraelsko ljudstvo v Egipti, pa poslao ti je rešenje. To veselo vest, glas preradosten tvojega rešenja ti naznanja tvoja slovenska mati, mati Slovenija. Prekjezeroletno robstvo konec jemle. Pariška mirovna konferenca ne se pozabila tvojega robstva, prikapčila je tvojo slovensko Kra-

jino k slovenskemu orsagi, k Sloveniji v Jugoslaviji. Veseli se, dobro slovensko ljudstvo, vira tvoje slobode je odbila, vernost tvoja je plačo dobila! Zajovči Prekmurec! Radostno prepevaj in hvali Boga, ki ti z rešitevov nezračunano dosta dobrega da.*

H koncu še je pridejana lepa pesnitev.

•Kaj je Mūra šepetala?•

Mūra je zašepetala:

Struga moja zlato vala . . .

ali so vam vrelci znani,
odket ga prineso váli? . . .

Tū kre moje leve²⁶ strani
rod prebiva, rod pregnáni . . .
jokat se je hoóo v mene.

Z večstoletne grozne teme . . .

Njegve suze so zlató,
ki ga skrivam pod vodó . . .

* * *

Mūra je zašepetala:

Kelkokrat sem z mesta vstála,
poplavila rodno zemlo . . .

Tiste, ki slobódo jemlo,
v svojem srdi sem iskála,
ka bi njim na znanje dala:

Ne me Večni záto stvoro,
da bi val moj brate ločo,

Jaz vezolje sem za nje,
ki kre strani mi živé.

²⁶ Prekmarje je na levem bregu Mure.

11. Prekmurje na mirovni konferenci v Parizu.

Število nekdanj tako slavnih in razširjenih panonskih Slovencev na Ogrskem se je vsled tisočletnega pritiska od Nemcev in Madžarov zelo skrčilo. Ostali so le tam, kjer so bivali gosti in nepretrgoma skupno naseljeni in kjer so imeli stike s štajerskimi Slovenci in Medžimurci.²¹ Raznarodovanje se do najnovejšega časa sicer ni popolnoma ustavilo, vendar so ostale narodne meje že vsaj 100 let več ali manj nespremenjene, kakor nam priča Csaplovics v svoji knjigi o Belih Hrvatih in prekmurskih Slovencih (Croaten und Wenden in Ungarn, 1828), ki navaja skoro iste narodne meje, kakršne so sedaj.

Na severu segajo Slovenci celo do Rabe. Rabska črta, ob kateri bivajo še danes zavedni Slovenci, se razteza od Stankovec (Neumarkt, Farkasdifalva) do Monoštra (Sv. Gotharda). Vzhodno od Monoštra živijo le raztreseno Slovenci v raznih krajih, kjer se n. pr. v Kermedinu ne ve, ali so Slovenci ali že Beli Hrvati. Med Stankovci in Borinjem (Fehring) se še nahajajo tudi Slovenci v precejšnih manjšinah.

Zapadna meja za prekmurske Slovence je od Rabe do Mure vobče bivša štajersko-ogrska meja, ki jo je tvoril v

²¹ To uči madžarski pisatelj Valentin Bellosics v knjigi »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Ungarn, IV. Band, Die Wenden im Zalszer und Eisenburger Comitatz, Wien 1906 str. 260: Die Berührung des Slovenenthums mit den nördlich der Donau wohnenden Völkern des mährischen Reiches wurde durch einen deutschen Keil und nach der magyarischen Einwanderung durch das Orseg-Gebiet getrennt, während es von den östlichen Verwandten durch die Göcsejer und Hefészer Magyaren abgeschnitten ward. Die slovenische Bevölkerung vermischte sich mit der magyarischen und blieb nur dort bestehen, wo sie mit der großen Masse des Slovenenthums und mit den Kroaten des Muraköz in fortwährender Berührung steht. Der Verschmelzungsprozeß setzt sich auch gegenwärtig fort«.

južnem delu mejni potok Kučnica (Granitzbach). Vendar pa so v severnem delu od Borinja proti jugovzhodu prišli Nemci v slovensko ozemlje, na jugu pa segajo prekmurški Slovenci na desni breg Kučnice tik do Radgone, katero obdajajo od vzhodne in severne strani s sklenjenim slovenskim prebivalstvom.

Južna meja za Prekmurje je Mura od Radgone do izliva Ledave v Muro, južno od Murskega Središča v Medjimurju.

Vzhodna meja pa se začneja pri vrelcih Zale severno od Hodoša ter se drži proti jugu vobče reke Krke. Tudi madžarski pisatelj Valentin Bellosich prizna, da preneha onkraj Krčice na jugu ogrščina in se začneja Slovensko.²⁸

Vendar se je tukaj precej daleč južno od Krke zaril madžarski živelj, tako da gre narodnostna meja nekako v sredini med Krko in Kobiljskim potokom.

V okviru teh mej prebivajo Slovenci, ki govorijo »prekmursko« narečje. Tudi petero celo slovenskih vasi radgonske okolice, namreč Potrna (Laafeld), Žetinci (Sicheldorf), Dedenoci (Dedenitz), Zenkovci (Zelting) in Slovenska Gorica (Windisch Goritz), ki so sicer v bivši Štajerski, ima popolnoma »prekmursko« govornico in ne morebiti narečja sosednjih štajerskih Slovencev (Prlekov) na desnem bregu Mure; pač pa so v Radgoni sami in v treh zdaj bolj nemških vaseh (Stara-nova vasica, Farovci, Pridova) v radgonski okolici Slovenci s »štajersko« govornico.

Prekmurske meje kakor sploh vse jugoslovanske meje se na mirovni konferenci v Parizu 1. 1919. niso z lahkoto določile. Poleg splošnih političnih ovir je delala izvedencem

²⁸ Nav. d. str. 259: »Jenseits Kerca, in Süden, »geht das ungarische Gebet zu Ende« und es beginnt das Wendentum«. Krčica (Kerca, Kercznj) je vas med izlivom Male Krke v Veliko Krko (Krko), kjer je bila že v 12. stoletju katoliška župnija. Zdaj pa je med 353 prebivalci 267 kalvincev madžarske narodnosti.

peterih velesil, ki so določevale mirovne pogoje, težave pristranska madžarska uradna statistika in pa okolnost, da so Madžari iznašli v zadnjem času za prekmurske kraje celo nova madžarska imena, ki so bila sicer v statistiki, ne pa na zemljevidih. Zato so dali naši slovenski, hrvaški in srbski izvedenci in delegati, ki so se složno in z veliko vnemo zavzemali za Prekmurje, francoskim, ameriškanskim, angleškim in japonskim izvedencem temeljita in vsestranska pojasnila. Delalo se je z ustmenimi predavanji pri raznih izvedencih in delegatih peterih velesil, potem pa s promemorijami in z dopisi, ki jih je pošiljala delegacija službeno vrhovnemu svetu in raznim komisijam ter posameznim vplivnim osebam, ter s publikacijami, ki jih je izdajala etnografska sekcija in jih pošiljala vsem prijateljskim delegacijam. O Prekmurju sta izšli v francoskem jeziku dve knjižici z dvema dostavkoma in etnografsko karto, na kateri je označeno v barvah narodnostno razmerje vsake prekmurske občine do 5°/₆ natančno. Naslovi teh publikacij so: »Le Prekmurje par M. Slavič« (4°, str. 10), »De la Statistique de Prekmurje par M. Slavič« (4° str. 23), »Supplément au Prekmurje, Aperçu économique (4°, str. 4.), Annexe, »La carte ethnographique« in »Carte ethnographique de Prekmurje«. Pri tem delu za Prekmurje nas je podpiral s posredovanjem pri japonski delegaciji češki delegat dr. Beneš ter francoski pisatelj grof Begouen. Razen francoskih publicistov: André Chéradame, Ernest Denis in Arthur Chervin, ki so pisali za koridor med Čehi in Jugoslovani, in je zlasti zadnji pokazal natanko na Slovence v Prekmurju, je bil grof Begouen edini Francoz, ki je spisal v uglednem pariškem dnevniku »Journal des Débats« ravno v najodločilnejšem trenutku svoje članke v prilog jugoslovanskega Prekmurja.

Dne 20. maja 1919 so bili zaslišani od glavne komisije pod predsedništvom Francoza André-ja Tardieu-ja dr. Trumbič,

dr. Žolger, dr. Vesnič, dr. Cvijić, pri kateri je govoril Trumbić o stališču naše delegacije vobče, Žolger o koroški, štajerski in prekmurski meji posebej, Vesnič o ogrskih mejah sploh, Cvijić pa o Baranji. Tu se je odločila usoda Prekmurja.

Dne 2. junija 1919 je bila predložena avstrijski delegaciji mirovna pogodba, po kateri se je določila naša meja z Nemško Avstrijo. Po tej je bila glede Prekmurja prisojena Radgona z okolico ali s celo radgonsko župnijo Jugoslaviji. Bolj natančno besedilo je reklo, da je od tiste točke, kjer pride meja med lipniškim in mariborskim glavarstvom do Mure, Mura meja do Segovcev (Sögersdorf) pri Apačah. Od tam pa je meja do bivše štajersko-ogrške meje tako, da ostaneta Obrajna in Dietzen avstrijska, Farovci (Pfarrsdorf) in Pridova (Pridahof) pa jugoslovanska; k štajersko-ogrski meji pride ta nova meja med krajema Pölten in Korovci (Korošci, Károlyfa). Potem gre stara meja do vrha 400, okrog 16 km severno od Radgone, pri Sv. Ani na Igu (Aigen). Odtod gre meja proti severovzhodu po razvodju med Rabo in Muro med krajema Bonisfalva (Bonisdorf) in Ocinjó (Göddündvar) tako, da je točka okrog 2 km vzhodno od Toke (Tauka) skupna točka za tri države, Avstrije, Ogrske in Jugoslavije. Nadalje pa je bila meja za Avstrijo določena tako, da dobi Avstrija od severo-zapadnega Prekmurja dve ponemčeni župniji Dobra in Rabski Sv. Martin z vzhodnima točkama Toko in Stankovci.

V teh dveh ponemčenih župnijah s samo nemško službo božjo je 7.163 prebivalcev, med katerimi je razen v Stankovcih zdaj le malo Slovencev, dasi dobivajo ti Nemci dotok iz slovenskih delov Prekmurja. Pristno slovenska imena v teh krajih, kakor Stankovci, Toka, Dobra, Tabor, Velike, Lipa, Slovenska ves (Tótlak, Windisch-Mlinhof), Straža i. t. d. pričajo o nekdanjih slovenskih naselbinah.

Medtem je bila tudi že ostala meja za Prekmurje v teritorialni komisiji sprejeta. Predlagal in v komisiji uve-

ljavil jo je amerikanski izvedenec major D. W. Johnson (izg. Džonsn), profesor na univerzi »Columbia« v New-Jorku. Na tej univerzi je tudi profesor srbski rojak Pupin, ki je bival v tem času v Parizu in se pridružil delu naše delegacije za Prekmurje. Od skupne točke treh držav vzhodno od Toke gre meja po razvodnici med Rabo in Muro, tako da ostane rabsko Prekmurje z mestom Monoštrom (Sv. Gothardom) izven Jugoslavije. Od izvirov Zale, vzhodno od Velikih Dolencev in Hodoša, pa je državna meja po natančno označenih vrhkih in med izrecno imenovanimi kraji proti jugu med Krko in Kobiljskim potokom, katerega pred Redičem dvakrat prekorači, ter vzhodno od Dolnje Lendave do izliva Ledave v Muro.

Ker se še vrhovni svet dolgo ni pečal s to mejo, se je naša delegacija trudila, da še pridobi rabsko Prekmurje. Saj je še pariški dnevnik »Le Temps«, ki je imel najbolj zanesljive vesti o delu mirovne konference sploh ter vrhovnega sveta posebej, pisal 6. julija za koridor med Črško-slovaško in Jugoslavijo s predlogom, da naj bi ta koridor opravljala zveza narodov, dokler se ne bi spoznala definitivno volja njegovih prebivalcev in namenov njegovih sosedov, Nemcev in Madžarov.²⁸

Ustanovitev tega koridorja se je opustila. Zato je naša delegacija zahtevala rabsko Prekmurje že kot nekako rekompenciacijo za onih 70.306 po ogrski statistiki iz l. 1890, ali 73.270 po isti statistiki iz l. 1910. uradno priznanih Jugoslovanov ali Belih Hrvatov v koridorju, ki pridejo večinoma pod Avstrijo, deloma pa pod Ogrsko. Čehi so dobili za izgubljene Slovake v koridorja neko rekompenciacijo s tem,

²⁸ Le pays mixte qui est situé dans l'ouest de la Hongrie, entre le Danube et la frontière Yougoslave, ne devrait-il pas être administré par la Société des nations, jusqu'à ce qu'on connaisse définitivement les préférences de ses habitants et les intentions de ses voisins allemands ou magyars?

da se jim je prisodilo nekaj ozemlja na desnem bregu Donave, na jugu in na jugovzhodu od Požuna.³⁰ V rabskem Prekmurju je v celem 18.140 prebivalcev, in sicer 4752 Jugoslovanov, 8.045 Nemcev in 5.343 Madžarov. Teh 13.388 statističnih Nemcev in Madžarov, ki bivajo na ozemlju, ki je bilo nedavno še celo slovensko, se nam ni dalo za 73.270 statističnih Belih Hrvatov, ki jih izgubimo med Nemci in Madžari v koridorju.

Dne 9. julija 1919 je sprejel vrhovni svet petorice, ki je bila za ta dan takole sestavljena: Clemenceau za Francijo, Lansing za Ameriko, Balfour za Anglijo, Crespini za Italijo, Matsui za Japonsko, predlog teritorialne komisije z mejo za Prekmurje ob razvodnici med Rabo in Muro.

Nato je zahtevala naša delegacija, da se nam da vsaj to, kar je še danes pristno slovensko, mesto Monošter (Sv. Gothard) in tri župnije, Dolnji Sinik, Gornji Sinik in Štefanovce, kjer je še po zadnjem uradnem cerkvenem šematizmu samo slovenska služba božja, ter ena vas (Ritkarovci) župnija Vel. Dolencev, katera župnija je sicer pri Jugoslaviji. Mesto Monošter je namreč ravno toliko nemško ali madžarsko, kakor so bila nemška mesta Celje, Ptuj in Maribor, kjer so pri ljudskem štetju l. 1921. Nemci skoro popolnoma izginili. V dokaz, da je ta del rabskega Prekmurja res slovenski, nam služi celo madžarska statistika sama. Naj bodo navedene narodnostne razmere za teh 12 občin po statistiki iz l. 1890. Po statistiki iz l. 1910. namreč Slovenci niso bili šteli v lastni rubriki, ampak v rubriki »druge narodnosti.« Pri teh »drugih narodnostih« so sicer skoro sami Slovenci, k večjemu, da pride zraven še kak cigan. Zato se tudi iz statistike iz l. 1910. vidi, da so narodnostne razmere iste

³⁰ »Le Temps« piše 10. julija 1919: »Il faudrait au moins accorder à la République tchéco-slovaque une parcelle de territoire située sur la rive droite du Danube, au sud et au sud-est de Presbourg.

kakor l. 1890. Da pa so naše številke popolnoma točne, in da se natanko vidi, koliko Slovencev je v tem rabskem Prekmurju, ki so do danes imeli pogum, da se priznajo za Slovence, in so si po prevratu ustanovljali slovenske narodne sveče, naj govorijo uradne številke iz l. 1890:

	Jugi- Slovenci	Nemci	Mažarji
1. Dolnji Sinik (Alsószőlőök) . . .	444	264	10
2. Štefanovci (Apátistvánfalva) . . .	528	4	14
3. Farkašovci (Farkasfa)	42	35	440
4. Gornji Sinik (Felsőszőlőök) . . .	1217	46	20
5. Andovci (Orfalva)	330	8	2
6. Verica (Permise)	205	1	1
7. Rabska Slovenska ves (Rábatótfalu)	684	37	5
8. Ritkarovci (Ritkaháza)	164	39	13
9. Sakolovci (Szakonyfalva)	599	11	—
10. Monošter (St-Gotthard)	85	639	723
11. Otkovci (Ujbalázsfalva)	276	2	3
12. Židava (Zsida)	12	86	175
Skupaj	4586	1172	1406

Francoski delegati in izvedenci, zlasti Clemenceau, Tardieu, La Roche, Aubert, de Lanux, de Martonne, Hauman, so se sploh najbolj potegovali za naše severne ali slovenske meje. Tudi v tem slučaju so nam nekateri že pravili, da bo šla prekmurska meja čez razvodje med Rabo in Muro do Rabe. Težavo je delal drugim delegacijam posebno Monošter, pri katerem je izkazovala statistika neslovensko večino.

Naša delegacija je med tem vložila 16. julija z ozirom na trpljenje in grozote, ki so jih imeli prekmurški Slovenci pod boljševiško ogrsko vlado, pri predsedništvu mirovne konference (predsednik je bil Clemenceau) prošnjo, naj se pooblasti vlada kraljevine SHS, da Prekmurje vojaško zasede,

kakor se je to za njihove teritorije že dovolilo češkoslovaški republiki in kraljevini Rumuniji.

Vrhovni svet (Le conseil suprême) je končno sklepal o Prekmurju v svoji seji dne 1. avgusta 1919. V pismu²² z

²² V izvirniku se glasi ta odločilen dokument, katerega prvi del uporabimo pozneje, takole:

Conférence de la Paix.
Secrétariat Général.

Quai d'Orsay,
Paris, le 2 Août 1919.

Monsieur le Président.

J'ai l'honneur de vous faire savoir que le Conseil Suprême des Puissances Alliées et Associées, dans sa séance du 9 Juillet dernier, a décidé que la frontière entre l'État Serbo-Croato-Slovène et la Hongrie, depuis le confluent de la Drave et de la Mur jusqu' à la frontière entre la Hongrie et l'Autriche, suivrait le tracé ci-après:

Le thalweg de la Lendva vers l' amont jusqu' à un point à déterminer sur le terrain au Sud de la cote 265.

De là vers le N. N. O. une ligne à déterminer sur le terrain jusqu' à la cote 209 (3 kilom. Ouest de Nemesnep) laissant à la Jougo-Slavie les localités de Pincze, Csente, Hidveg, Gönterhaza, Zsitkócz, Kebele-Szentmarton et à la Hongrie les localités de Lendva-Ujfalú, Dedes, Gaborjanhaza, Bódehaza, Lendva-Jakobfa.

De là vers le N. O. jusqu' à la cote 295 d' une manière générale la ligne de crête séparant les bassins de la rivière Nemesnepi au Nord et de la rivière Kebele au Sud.

De là vers le Nord jusqu' à la cote 313 environ 10 kilometres au Sud de Szt. Gotthard une ligne à déterminer sur le terrain passant par les cotes 291, 319 et laissant à la Jougo-Slavie les localités de Kisszerdahely, Domonkosfa, Kapornak, Domaföld avec sa station de chemin de fer et Nagydolány et à la Hongrie les localités de Szomorocz et Kotormany.

dne 2. avgusta je naznanil naši delegaciji glavni tajnik mirovne konference, Francoz Dutasta, da je vrhovni svet razmotrival (a examiné) nove zahteve (revendications) srbske-hrvatske-slovenske delegacije, da pa ni bil mnenja, da se s tem zboljšša (entraîner une rectification) popisani načrt, ki gre za tem, da zasigura srbski-hrvatski-slovenski državi v tem kraju geografsko mejo z razvodnico med Rabo in Muro, pač pa je pristal na to, da se pooblasti srbska-hrvatska-slovenska država, da vojaško zasede del Prekmurja (la partie de la Prékmourjé) v označenih mejah, ki so bile določene

De là vers l'Ouest jusqu'à un point à déterminer à environ 2 kilomètres à l'Est de Toka: la ligne de partage des eaux entre les bassins de la Mur et de la Raab. Ce point est le point commun au trois frontières de l'Etat Serbo-Croato-Slovène, de la Hongrie et de l'Autriche.

Le conseil suprême a examiné, dans sa séance du 1er août, les nouvelles revendications que la délégation Serbe-Croate-Slovène avait formulées en invocant le déplacement vers l'Est de la frontière entre l'Autriche et la Hongrie. Il n'a pas jugé que cette modification fût de nature à entraîner une rectification du tracé décrit ci-dessus, qui tend à assurer à l'Etat Serbo-Croato-Slovène dans cette région la frontière géographique par la ligne de partage des eaux entre la Raab et la Mur.

Toutefois, il a décidé de faire droit à la demande que vous avez bien voulu lui soumettre par votre lettre No. 2596, du 16 Juillet et d'autoriser l'Etat Serbo-Croato-Slovène à occuper militairement, en attendant fixation des frontières définitives, la partie de la Prékmourjé comprise dans les limites qui viennent d'être indiquées.

Veillez agréer, Monsieur le Président, les assurances de ma très haute considération.

Signé: Dutasta.

dne 9. julija 1919. Dne 4. avgusta je dobila naša delegacija v Parizu to obvestilo, dne 6. avgusta vlada v Belgradu, in dne 12. avgusta je bilo zasedeno jugoslovansko Prekmurje.

Mirovni pogoji s temi prekmurskimi mejami so bili predloženi od mirovne konference v polni seji (Conférences siégant en séance plénière), kjer so bili polnomočni delegati vseh zavezniških in pridruženih držav, torej tudi trije polnomočni delegati naše države, glede štajerskega Prekmurja z Radgono vred, avstrijski delegaciji, glede ogrskega Prekmurja do razvodja med Rabo in Muro ogrski delegaciji. Avstrijska in ogrska delegacija sta smeli staviti pismeno pri predsedstvu mirovne konference protipredloge. Če so predsedstvo, oziroma petere velesile dale naši delegaciji vpogled v te protipredloge nasprotnih držav, je smela naša delegacija staviti proti tem protipredlogom svoje pripombe ali ugovore, razsojal pa je o tem le vrhovni svet peterih velesil s pomočjo svojih izvedencev v različnih komisijah. Vrhovni svet pa seve ni bil vezan na predloge svojih komisij in je tuintam naredil iz kakih diplomatskih ali drugih vzrokov sklepe proti prepričanju svojih znanstvenih komisij.

Avstrijska delegacija, ki ji je načeloval socialdemokratski državni kancelar dr. Karel Renner, je zahtevala plebiscit za Dravsko dolino, za severne Slovenske gorice in za Mursko dolino z apaško kotlino in s štajerskim Prekmurjem t. j. z Radgono in okolico. Meja za to plebiscitno ozemlje bi šla na severu po sedanji državni meji po grebenu Kozjaka in južno od Špilja z radgonsko okolico vred, na jugu pa po vrhu Pohorja, skoz Hoče, Duplek ob Dravi, in odtod v ravni črti proti Mariji Snežni pri Čmureku ter odtam po vrhu Slovenskih goric, tako da bi še prišla Gornja Radgona v plebiscitno ozemlje. Plebiscit bi se naj vršil v treh odsekih:

- a) »Sud de la Drave«, južni del Dravske doline do Dupleka,
- b) »Nord de la Drave«, severna stran Dravske doline z vrhom

Kozjaka in s severnimi Slovenskimi goricami, c) »bassin de la Mur«, apaška kotlina na desnem bregu Mure in radgonski okoliš na levem bregu Mure²².

²² Narodnostno razmerje v tem plebiscitnem ozemlju je bilo po avstrijskem štetju iz l. 1910, tako, da so imeli Slovenci in Nemci skoro enako število, ker je veliko Slovencev napovedalo nemški občevalni jezik. Po ljudskem štetju 31. januarja 1921 pa se je to razmerje tako spremenilo, da je na tem ozemlju okroglo 76.000 Slovencev in le okrog 18.000 Nemcev, da so torej Slovenci za okrog 58.000 oseb v večini. Številke so približne, ker so se za radgonsko ozemlje, mesto in okolico, vzele številke iz l. 1910, ker nam še novo avstrijsko štetje ni bilo na razpologo. Po starih sodnih okrajih je to razmerje v plebiscitnih delih siedeče:

	Slovencev	Nemcev
Sodni okraj Marenberg-Ärvež	13.500	1.000
• • Maribor	58.000	9.500
• • Cmurek	3.000	2.500
• • Radgona	1.500	5.000
Skupaj	76.000	18.000

Ker smo plebiscitne občine radgonskega okraja na levem bregu Mure izgubili, se narodnostno razmerje v tem jugoslovanskem ozemlju še bolj spremeni v prilog Slovencev; kajli ostane samo 13.000 Nemcev.

Za zgled, kako se je narodno razmerje spremenilo s spremembo državne uprave, naj služijo nekatere značilne občine, zlasti Maribor in okolica, in po ena mejna občina iz drugih treh okrajev:

	Slovencev	Nemcev	Li-Štetje
Maribor, mesto	3.825	22.653	L. 1910
• • • • •	18.374	6.455	L. 1921
Pobrež, mariborska okolica	204	2.219	L. 1910
• • • • •	2.225	158	L. 1921
Studenci, • • • • •	663	2.825	L. 1910
• • • • •	3.096	457	L. 1921
Radvanje, • • • • •	634	1.246	L. 1910
• • • • •	1.692	125	L. 1921
Razvanje, • • • • •	126	530	L. 1910
• • • • •	663	15	L. 1921

Ta plebiscit je utemeljeval famozni avstrijski »Annexe C«, kjer se je med drugim trdilo, da v plebiscitnem ozemlju ne stanujejo Slovenci, ampak »Vendi«, ki so nekaj drugega ko Kranjci. Isto argumentacijo je imela pozneje ogrska delegacija, češ da so Prekmurci kot »Vendi« narod posebne vrste, ki ne spada v okvir slovenskega naroda. Za dokaz so navedli avstrijski »slavisti« (bolje »vendisti«) »vendski« jezik plebiscitnega ozemlja, ki da je bolj nemški ko slovenski (kranjski), kakor v besedah: Plug (Pflug), Škarja (Schere), Zecely (Sessel), gvir (Gewehr), putzati (putzen) etc.

Štajerska meja je bila že davno brez vsakršnega plebiscita kot absolutno fiksna in nedvomna točka ugotovljena. Nihče ni mogel pričakovati, da bi se dalo še tu kaj spremeniti. Avstrijska delegacija se v svojih protipredlogih tudi ni toliko potegovala za meje proti Jugoslaviji. Ta vtis so imeli tudi francoski izvedenci, izmed katerih je n. pr. de Lanux rekel, da Renner pri Jugoslaviji ni nič kaj posebnega (doslovno »non bien fort«) rekel, samo Celovec je reklamiral, ki je bil tisti čas zaseden od Jugoslovancev, pač pa da je z vso argumentacijo branil nemški Tirol in nemško Češko.

Na splošno začudenje pa se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Novi italijanski delegat v vrhovnem svetu, minister Tittoni, je hotel markirati svoj prvi nastop z uspehom v prilog Avstrije. Stavil je predlog, naj se mirovna pogodba z Avstrijo spremeni in določi plebiscit. Takrat v vrhovnem

	Slovincov	Nemcov	Lj. šteje
Lajtersberg,	445	358	L. 1910
„ „ „ „	1.699	165	L. 1921
Gortina, marenberski okraj	178	479	L. 1910
„ „ „ „	572	15	L. 1921
Sladki vrh, cmureški okraj	41	466	L. 1910
„ „ „ „	355	182	L. 1921
Apače, radgonski okraj	13	444	L. 1910
„ „ „ „	139	327	L. 1921

svetu ni bilo več Wilsona, tudi ameriški izvedenec Johnson je že odšel v Ameriko. V vrhovnem svetu nismo več imeli zagovornikov. Clemenceau je bil edini, ki se je uprl z vso svojo zgovornostjo proti Tittonijevemu predlogu. Ostal pa je sam, Tittonijev predlog je bil sprejet in teritorialna komisija je dobila nalog, da redigira ta sklep in formulira plebiscitne določbe.

V tem za nas skrajno nevarnem trenutku se je izkazal Tardieu s svojo lojalnostjo, značajnostjo, požrtvovalnostjo in spretnostjo kot mož na svojem mestu. Obvestil je o italijanski nakani našo delegacijo. Naš delegat dr. Ivan Žolger je šel k njemu na usodepoln posvet. Tardieu ga je takoj zagotovil, da bo storil vse, da izpodbije meritorno sklep vrhovnega sveta: da se glede tega ozemlja ne more nič več spremeniti in da je tak plebiscit neopravičen. Za slučaj pa, da bi se mu to direktno ne posrečilo, mu je svetoval dr. Žolger, naj zahteva plebiscit za celo mariborsko glavarstvo, za ptujsko glavarstvo na levem bregu Drave in celo ljutomersko glavarstvo do vobče priznane severne meje z Radgono vred, ker nikakor ne gre, da bi se razkosala Dravska dolina in razdelile Slovenske gorice kot geografska, etnografska in gospodarska enota s svojim kulturnim in gospodarskim središčem v Mariboru.⁴⁴ To stališče je potem Tardieu zagovarjal v teritorialni komisiji s tako vnemo in s tako prepričevalnostjo, da je teritorialna komisija v svojem poročilu za vrhovni svet izjavila, da zahtevane formulacije ne more izvršiti, ampak da se naj plebiscit sploh opusti ali pa vrši v celem obsegu za vso omenjeno celoto. To naravnost klasično Tardieujevo poročilo je povzročilo pri prihodnji seji vrhovnega sveta burne prizore. Novinec Tittoni je bil ves iz sebe.

⁴⁴ Nemška argumentacija s posebnim »vendskim« prebivalstvom se je sedaj obrnila proti njim, ker bi moral tak enoten »vendski« narod ostati skupaj tudi do Ptuj in Ljutomera.

Izjavljal je, da teritorijalna komisija kot podrejen organ nima sploh ničesar govoriti z meritornega stališča o formalno sprejetem sklepu vrhovnega sveta. Tardieuja je hudo in osebno napadal ter mu očital, da je sklep vrhovnega sveta vedoma eskamotiral (désouer). Predsednik vrhovnega sveta, Clemenceau, ki ga Francozi s ponosom imenujejo »starega tigra«, je nastopil zopet proti Tittoniju in rekel, da teritorijalna komisija ni kak redakcijski (pisarniški) organ, ampak je vedno tudi stavil meritorne predloge. Do glasovanja pri tej dopoldanski seji ni prišlo, ampak se je odložilo na večerno sejo. Ta odmor nekaterih ur je porabil Tittoni proti lojalnim običajem mirovne konference v to, da je stopil v zvezo z Rennerjem. Nemška delegacija in tudi avstrijska delegacija sta bili namreč popolnoma izolirani od zunanjega sveta. Smeli sta občevati le s svojo domovino, drugače pa le toliko, kolikor jim je dovolil vrhovni svet. Svojih stanovanj in določenih vrtov, kjer so se smeli sprehajati, niso smeli zapustiti. Avstrijci n. pr. so se smeli gibati le v zagrajenem st. germainskem parku. Šaljivi pariški listi so prinašali slike, kako gledajo mestni otroci skozi železno ograjo, da bi videli kakega Avstrijca. Pri taki naredbi ni bilo torej niti misliti, da bi smela katera zavezniška delegacija občevati s sovražno delegacijo, in če bi to hotel storiti tudi brezpomembni Joaquín Méndez, delegat Guatemale, ali emir Fayçal, delegat Hedžasa i. t. d. Kaj bi n. pr. bilo, če bi katera delegacija občevala z Brockdorff-Rantzaujem, načelnikom nemške delegacije? Tittoni pa je torej proti interesom Jugoslavije, ene izmed »zavezniških in pridruženih držav«, občeval z Rennerjem, ki mu je v tem položaju rekel, da je za Avstrijo plebiscit v Tardieujevi obliki brez pomena, ker bi gotovo izpadel za Avstrijo neugodno. Pri večerni seji je moral Tittoni pod vtisom Tardieujevega strokovnega poročila svoj predlog za štajerski plebiscit, kakor so ga hoteli imeti Avstrijci, umakniti in Tardieujev plebiscitni predlog odkloniti. Da bi pa Tittoni

pri tem svojem porazu na »mehko« padel, je nenadoma predlagal Arthur James Balfour, ki je takrat v vrhovnem svetu zastopal Anglijo namesto Lloydja Georgeja, naj se da Avstriji »neka malenkost«, Radgona z okolico. Wilson je 11. februarja 1918 rekel, da narodi niso kakor »zamenljive reči v igri«, ki bi se smeli predstavljati sem in tja²⁴ — mi pa smo na ta način izgubili Radgono, ker strokovna teritorialna komisija ni prišla več do besede, ki je prej soglasno priznala Radgono Jugoslaviji, in je zlasti Johnson rabil izraz, da je »evidentno«, da spada Radgona s Prekmurjem k Jugoslaviji.

Kakor moramo pri tem značilnem italijanskem napadu na slovenskoštajersko mejo priznati slovenjebistriškemu rojaku dr. Žolgerju največi pozitivni uspeh pri severnih mejah, tako bridka je seve za naše male razmere izguba Radgone. Radgonski slovenski kot je za nemško Avstrijo celo brez pomena. Z jugoslovansko Radgono bi ne izgubili Nemci skoro nič pristnih Nemcev, in tudi država ali štajerski Nemci bi ne imeli nikake škode. Zdaj pa mora Jugoslavija trpeti škodo za Tittonijevo izgubo šahove igre²⁵.

Tako smo izgubili štajersko Prekmurje v st. germainskem (St. Germain, izgovori St. Žermen, je mesto blizu Pariza, kjer se je v lepem starinskem gradu podpisal mir) miru, ki se

²⁴ Wilsonov govor pri kongresu Združenih držav 11. febr. 1918. Druga izmed 4 načel, ki jih je postavil v odgovoru na Czerninov (Avstrija) in Hertlingov (Nemčija) govor, se glasi v francoščini: »Il faut que les peuples et les provinces cessent d'être troqués entre les Gouvernements comme de simples biens meubles, ou comme des pièces échangeables dans un jeu, dans le grand jeu aujourd'hui discrédité à jamais de l'équilibre des Puissances« (Le Président Wilson par Mac Hartly, Paris 1919, p. 100).

²⁵ »Le Temps« je prinesel 31. avg. 1919 to vest v tejli obliki: »Le conseil suprême paraît avoir modifié, en Styrie, la frontière qui avait été primitivement tracée entre la République d'Autriche et l'Etat Yougoslave. La nouvelle frontière suivrait le cours supérieur de la Mur, ce qui enlèverait aux Yougo-Slaves la ville de Radkersburg«.

je podpisal dne 10. septembra 1919. S tem se je napravila skrajno neprimerna geografska meja, ker sega radgonsko ozemlje pod tujo državo kakor ostro bodalo v jugoslovansko ozemlje. V zemljepisnem oziru je temu nestvoru kriva Mura. Stara Mura je namreč tekla tako, da je bilo radgonsko mesto na desnem bregu Mure. Če bi Mura ostala v tej svoji strugi, bi Radgona bila na jugoslovanski strani; v tem slučaju bi imeli Radgono in povrh bi še dobili slovenske vasi okoli nje, na katerih ne bi bilo Nemcem nič ležeče. Ta meja pa je tudi krivična, ker se je odvzelo pomurskim Slovencem, štajerskim in prekmurskim, važno kulturno in gospodarsko središče, Prekmurju še povrh najlažje in najprimernejše prometno izhodišče. V etnografskem oziru se je napravila tudi krivica, ker bi Radgona postala čez noč slovenska, kakor n. pr. Celje,²⁰ dočim je okolica itak slovenska. O tem priča celo avstrijska uradna statistika o teh krajih, ki smo jih izgubili.

	Slovenci	Nemci	Inozemci, prekmurski ogrnski Slovenci
1. Stara - Nova vasica (Alt - Neudörf)	97	684	257
2. Dedonci (Dedenitz)	83	15	42
3. Farovci (Piarrsdorf)	—	112	16
4. Potraa (Laafeld)	21	210	178
5. Pridova (Pridahof)	—	140	5
6. Radgona (Radkersburg)	49	1.766	922
7. Slov. Gorica (Wind. Goritz)	75	61	98
8. Zenkovci (Zelting)	18	102	54
9. Žetinci (Sicheldorf)	68	80	93
Skupaj	411	3.170	1.665

²⁰ Celje je imelo po ljudskem štetju l. 1910 le 2027 Slovencev in 4625 Nemcev, dočim ima po ljudskem štetju l. 1921. le 848 Nemcev in 6065 Slovencev ter 794 drugih Slovanov, skupaj 6857 Slovanov.

Pri teh številkah je opomniti, da so inozemci skoro sami prekmurški Slovenci, le v Radgoni je nekaj prekmurških židov in par drugih inozemcev. Prekmurški Slovenci se namreč v zadnjem času jako selijo na štajersko stran od Ljutomera do Cmureka, ker jim je doma pretesno. Najbolj gosto so se naselili v radgonski okolici in tudi že v Obrajni. Zato smemo te inozemce šteti k Slovencem in tako imamo v 9 radgonskih občinah 2076 Slovencev proti 3170 Nemcem. Pri Nemcih pa ne smemo pozabiti, da so to večinoma sami rojeni Slovenci, ki se v zadnjem času izdajajo za Nemce. Po avstrijski statistiki iz l. 1880. je bilo v peterih pristnih slovenskih vaseh (Dedonci, Potrna, Slov. Gorica, Zenkovi in Žetinci) 774 Slovencev in 92 Nemcev, l. 1910. pa le 265 Slovencev in 468 Nemcev. Celo gotovo je, da se v te vasi niso priselili Nemci, ampak da so to le Slovenci, ki so leta 1910. napovedali nemški občevalni jezik. Ravno tako je veliko nemškutarjev v Radgoni in v treh, zdaj že precej ponemčenih občinah (Stara-Nova vasica, Farovci in Pridova), tako da imajo Slovenci tudi v etnografskem oziru večino.

Vse to je bilo znano izvedencem mirovne konference. Prof. dr. Fr. Kovačič je v francoski publikaciji naše etnografske sekcije »La Styrie« (4°, 23) z etnografsko karto o štajerski meji (Carte ethnographique de la Styrie d' après la statistique officielle autrichienne de 1910) to razložil.

Radgona je bila že po početku slovenski kraj. V 9. stoletju je bila središče slovenskega plemena »Dudlebov«. Ime ji je dal slovenski knez Radigoj (Prekmurci izgovarjajo namesto Radgona Radgonja). Radgona je bila že za časa madžarskih in turških navalov važna trdnjava ter gospodarsko in kulturno središče za celo Mursko polje do Ljutomera. Radgona je bila sedež župe (Amt) za Mursko polje in prastare župnije, h kateri so spadale vse župnije Murskega polja. L. 1598. je bil po posebni komisiji odstavljen evan-

geljski sodnik in nastavljen katoliški: oba imata slovenski imeni. Poveljnik vojaške čete, ki je spremljala to komisijo, Paar, je z zaničevanjem imenoval radgonske prebivalce »windische Khnöpf«, kateri zgodovinski dokument nam torej priča o starem slovenskem prebivalstvu v Radgoni. Slovenski značaj Radgone in okolice se je vzdržal celo do danes v cerkvi in deloma v šoli. Šole so seve v mestu za vso župnijo nemške; zato znajo vsi prebivalci, razen priseljenih Prekmurcev, tudi za silo nemški. (V peterih slovenskih vaseh se govori doma skoro izključno le slovenski). Vendar so se smeli učiti Slovenci slovenski katekizem in sicer ne le v okoliški šoli, ampak tudi v mestni ljudski in meščanski šoli. Župnijska cerkev je sicer nemška, vendar pa sta nastavljena po dva slovenska duhovnika; v drugi mestni cerkvi Matere božje pa je vsako nedeljo in vsak praznik slovenska služba božja s slovenskim petjem in slovensko pridigo.

V Žetincih je bil rojen duhovnik in slovenski pisatelj Andrej Gutman (umrl l. 1850.). V peterih slovenskih vaseh je tudi v zadnjem času bilo mnogo narodnih dijakov; mnogo izmed njih se je posvetilo duhovskemu poklicu, ki delujejo v sekovski (graški) škofiji, zlasti na krajih, kjer potrebujejo slovenske duhovnike. V Radgoni je bil kaplan tudi Peter Danjko, rojen v Gornji Radgoni 1787, umrl kot dekan pri Veliki Nedelji 1873, ki je v Radgoni izdajal in dajal tiskati v svojem pravopisu »danjčici« svoje znamenite knjige. V danjčici je tudi pisal Anton Šerf, rojen v Radgoni 1798, umrl kot župnik v Svetinjah l. 1882.

Radgona je bila po prevratu od jugoslovanskih čet pod poveljstvom nadporočnika Zeilhoferja zasedena in prebivalstvo, zlasti iz okolice, se je z veseljem udeleževalo slovenskih shodov. Ko pa je bila odločena Avstriji, so jugoslovanski uradi in vojaki po več tednih zapustili mesto in kmalu nato tudi koločvor in železnico Radgona-Špilje. Malo prej pa

so izpraznile nemške čete apaško kotlino, ki so jo do tedaj imele v oblasti. Župnija Apače je spadala do l. 1852, k dekaniji Sv. Lenarta v Slov. goricah. Od tega časa naprej se je nemštvo v tej župniji začelo širiti, slovenske pridige so bile vedno bolj redke. V nekaterih vaseh je bilo naseljenih že več prekmurskih Slovencev kakor domačih štajerskih Slovencev, ki so se s šolo in upravo odtujili svojemu rodu. Z jugoslovanskim državljanstvom so dobili obojni Slovenci pobudo k zopetni stari narodni zavesti in župnija pride menda zopet k svoji stari št.-lenartski dekaniji, ali pa k ljutomerski, kakor zdaj spada v političnem oziru k ljutomerskemu glavarstvu.

Ogrsko mirovno delegacijo v Parizu je vodil stari parlamentarec grof Albert Apponyi. Na ogrske mnogoštevilne protipredloge, posebej glede Prekmurja, ki ga je zastopal prekmurski domačin prof. Aleksander Mikola iz Buđimpešte, se mirovna konferenca ni ozirala. Tako je postalo Prekmurje do razvodja med Rabo in Muro definitivno jugoslovansko. Ogrsi so se mu odpovedali, ko so podpisali dne 4. junija 1920 mir v Trianonu (Le Grand Trianon), kakor se zove krasna palača v versailleskih vrtovih, izven znanega pravega versailleskega gradu, kjer se je podpisal nemški mir dne 28. junija 1919.

Zanimive so številke ogrske uradne statistike, ker se iz njih vidi, kako je madžarizacija napredovala na škodo Slovencev in tudi Nemcev. Pripomniti je, da se le Slovenci silno množijo, tako da se jih veliko izseljuje v Ameriko. Madžari pa ostajajo glede rojstva v normalnem številu, madžarski kalvinci še celo pod normalnim številom. Tudi Madžari iz madžarskih delov Ogrske se ne selijo v Prekmurje, da torej tudi odtod ne prihaja pritek za madžarski živelj. Povrh pa so šteli veliko Nemadžarov za Madžare.

Kako se je pristranski štelo, naj pokaže uradno štetje v nekaterih občinah.

	Slovenci	Madžari	Nemci	Lj. štetje
Gerlinci	560	0	0	l. 1890
" " " " " " "	544	128	0	l. 1910
" " " " " " "	674	1	22	l. 1921
Tešanovci	874	16	0	l. 1890
" " " " " " "	738	144	0	l. 1910
" " " " " " "	834	13	2	l. 1921
Motovilci	383	0	0	l. 1890
" " " " " " "	282	127	0	l. 1910
" " " " " " "	439	0	2	l. 1921
Ratkovci	187	10	0	l. 1890
" " " " " " "	57	125	0	l. 1910
" " " " " " "	170	0	0	l. 1921
Bogojina	736	35	0	l. 1890
" " " " " " "	651	157	0	l. 1910
" " " " " " "	859	7	1	l. 1921
Turnišče	1.138	67	0	l. 1890
" " " " " " "	261	961	0	l. 1910
" " " " " " "	1.118	19	5	l. 1921
Kobilje	870	38	0	l. 1890
" " " " " " "	41	1.057	0	l. 1910
" " " " " " "	1.029	41	41	l. 1921

Posebno značilna sta slučaja v Turnišču in Kobilja, kjer so predstavili kar po 900 ljudi iz rubrike Slovencev v rubriko Madžarov, kakor je pokazalo ljuško štetje 31. jan. 1921. Da so se ogrski števni uradniki v resnici samovoljno igrali s številkami, kažeta dva kraja, kjer so l. 1890. napisali vse prebivalce za Madžare, l. 1910 pa našli tam samo 4 ali 2 Madžara.

	Slovenci	Madžari	Lj. štetje
Andrejci	0	302	l. 1890
" " " " " " "	335	4	l. 1910
" " " " " " "	308	3	l. 1921

	Slovenci	Madžari	Lj. štetje
Krnji	0	135	l. 1890
•	140	2	l. 1910
•	131	0	l. 1921

Po tej pomankljivi statistiki je bilo v celem ogrskem Prekmurju, od Mure do Rabe, leta 1890., ko so še Slovence šteli posebej 67.952 Slovencev, 789 Hrvatov, 107 Slovakov, 11.734 Nemcev, 24.529 Madžarov, in 232 »drugih narodnosti«. Istotam je bilo leta 1910., ko so Slovence in »druge narodnosti« skupaj šteli, in torej teh malenkostnih 232 »drugih narodnosti« iz l. 1890 pri skupnem številu Slovencev l. 1910., ni treba upoštevati: 72.287 Slovencev, 165 Hrvatov, 7 Srbov, 38 Slovakov, 5 Rumunov, 10.151 Nemcev in 33.263 Madžarov.

Pri skupnem številu prebivalstva 105.343 leta 1890. je torej bilo 67.952 Slovencev ali z 789 Hrvati 68.741 Jugoslovanov nasproti 24.529 Madžarov. L. 1910. pa je bilo 115.916 prebivalcev, izmed njih 72.287 Slovencev ali s 165 Hrvati in 7 Srbi, 72.459 Jugoslovanov in 33.263 Madžarov. Če še prištejemo radgonsko Prekmurje zraven, imamo leta 1910. po pristranski uradni statistiki na vsem tem ozemlju, ki bi ga morali dobiti, 74.535 Jugoslovanov, 33.263 Madžarov in 13.321 Nemcev, torej skupaj 121.119 prebivalcev.

Avstrija je dobila od tega ozemlja radgonsko Prekmurje in 2 precej pomembni župniji rabskega Prekmurja, ob bivši štajerski meji (Dobra in Rabski Sv. Martin). Ogrska pa je dobila 3 katoliške slovenske župnije rabskega Prekmurja (Dolnji Sinik, Gornji Sinik in Stefanovci) in mestno župnijo Monošter (Sv. Gothard) ob Rabi, kjer so Slovenci, Nemci in Madžari, ter nekatere mejne kraje ob vzhodni meji ogrskega Prekmurja, kjer je malo Slovencev, ki jih je zahtevala jugoslovanska delegacija, da se zasigura Dolnja Lendava, ki je zdaj preblizu državne meje in vsled tega izpostavljena ogrskim vpadam.

Ozemlje, ki se je prisodilo Jugoslaviji, obsega okroglo 970 km²; od izliva Kučnice v Muro do izliva Ledave v Muro je 48 km zračne črte, od Mure do severne točke (breg sv. Katarine) na razvodnici med Muro in Rabo pa 38 km; najoddaljenejši točki sta vrh 400 pri Sv. Ani na Igu in izliv Ledave v Muro, od severozapada na jugovzhod v razdalji 62 km.

V tem jugoslovanskem Prekmurju je bilo po ogrski statistiki iz l. 1910. skupaj: okrog 90.000 prebivalcev, in sicer 68.000 Slovencev, 20.000 Madžarov in 2.000 Nemcev, po veroizpovedi: 65.000 katoličanov, 24.000 evangeličanov (23.000 luterancev in 1.000 kalvincev) in 1.000 izraelitov.

Po ljudskem štetju 31. januarja 1921 pa je skupaj 92.416 prebivalcev in sicer: 74.447 Slovencev, 14.435 Madžarov, 2081 Nemcev, 763 Srbohrvatov, 65 drugih Slovanov, 42 Arnavtov, 24 Italijanov, 5 Rumunov in 554 drugih narodnosti, po veroizpovedi: 66.414 rimskih katoličanov, 24.754 evangeličanov, 642 izraelitov, 447 pravoslavnih, 142 muslimanov, 11 grških katoličanov, 1 druge veroizpovedi in 5 brezvercev.

12. Prekmurska geografija in topografija.

a) Razna imena za Prekmurje.

Ime Prekmurje se je šele v teku časa razvilo v to, kar nam sedaj pomeni. Prekmurci sami tega izraza niso potrebovali; kajti za nje njihova domovina ni bila prek (preko) Mure. Nasprotno. Prekmurci še dandanes pravijo ljudem, ki so prišli k njim iz Štajerskega ali ostale Slovenije, da so prišli iz »Preka«. Istotako so z belgrajskega stališča Jugoslovani na levem bregu Save in Donave ali sploh iz bivše Avstro-Ogrske »Prečani«.

Prekmurci so svojo domovino imenovali »Slovensko«, sebe »Slovene«, svoj jezik »slovenski« ali »stari slovenski«. Po obeh županijah, v katerih so stanovali, so bili »železni in zalski (zalajski, zalavski, zaladski) Slovenci«. Bolj geografski in etnografski določen je bil izraz »Slovenci med Muro in Rabo« ter »Slovenska okroglina« in »Slovenska krajina«. V tem zadnjem pomenu so pravili tudi Madžari »Totság« (Slovenska krajina). Namesto besede *ság* so rabili Madžari tudi besedo *vidéke* – okolica, okroglina, pokrajina, n. pr. v imenu društva »Slovenske krajine vogršičino šireče (razširjajoče) društvo« je bilo »A Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület« in tiskarna v Murski Soboti se je do jugoslovanske dobe imenovala »Vendvidéki Könyvnyomda Muraszombat«, zdaj pa se podpisuje »Slovenske krajine tiskarna v Murski Soboti«. V decembru l. 1918. je obljubljala kot pesek v oči madžaronska stranka Prekmurcem posebno županijo brez označbe njenih mej z imenom »Murska županija« (Muravár-megyé). Slovenska stranka pa je zahtevala posebno avtonomno pokrajino od Mure do Rabe, vstevši Monošter (Sv. Gothard), z imenom »Slovenska krajina«.

Izraz Prekmurje se nahaja že v omenjenih virih iz srednjega veka. Takrat pa je zaznamoval ta izraz samo nekaj župnij na levem bregu Mure, ki so spadale pod zagrebško škofijo. Samo to je bil »*districtus ex altera parte Murae*« (pokrajina na drugi strani Mure). Pokrajina na nasprotni strani Mure jim je bila »*insula Murana*« (Murski otok, Murinsel, Muraköz) t. j. Medjimurje med Muro in Dravo do bivše štajerske meje. Za oba dela skupaj so imeli izraz »*archidiaconatus Muracensis*« (Murski, pomurski arhidiakonot).

Štajerski Slovenci so rabili izraz Prekmurje v širšem pomenu za vse Slovence, ki so jim bili znani onkraj ali prek Mure. Med Slovenci vobče je bil do sedaj tudi v rabi izraz »ogriški Slovenci«. Pri avstrijskih Slovencih je to značilo

toliko kakor Slovenci, ki žive pod krono sv. Štefana. Izraz »ogrski Slovenci« ni bil točen, ker je izključeval prekmurske Slovence v peterih pristno slovenskih vaseh radgonske okolice. »Razglasi Slovencom med Rabov in Murov«, ki so se širili po prevratu v Prekmurju, so poudarjali pripadnost Radgone k prekmurski Slovenski krajini. V enem takem razglasu se pravi: »Ščemo Jugoslavijo, more doniti vse od Rabe do Müre, od Radgone prek Lendave, to more kričati vsaki, ki ljubi sebe in svoje drage«.

Razen tega izraz »ogrski Slovenci« ni celo primeren. Prekmurski Slovenci enačijo namreč izraza ogrski in madžarski. Dočim je služil avstrijskim Slovencem izraz »ogrski« za državljanstvo in »madžarski« za narodnost, govorijo Prekmurci o ogrski državi, o ogrskem jeziku, o ogrskem narodu. V slovenščini izraza »madžarski« sploh navadno ne rabijo, ampak jim znači »ogrski« za vse, kar imenujejo, če govorijo madžarski, magyar«. To miselnost, da je na Ogrskem samo ena »narodnost«, so gojili madžaroni in njih »Vendске pokrajine ogrščino šireče društvo«, ki še je 14. oktobra 1918 izjavljalo, da v Prekmurju ni »ogrskih Slovencev« (magyarország szlovének), ampak so le »vendski govoreči Ogr« (vendül beszéző magyarok).

Po novem letu 1920, se je vršila v Narodnem domu v Mariboru neka slavnost, ki so se je udeležili tudi prekmurski Slovenci. Ko je neki štajerski govornik mimogrede rabil izraz »ogrski Slovenci«, je izjavil vrh prekmurski govornik iz Bogojine: »Mi nismo več ogrski Slovenci, ampak prekmurski Slovenci!«

Zato je sedaj obveljal izraz »Prekmurje«, ki so ga nekako sankcionirale tudi petere velesile in njim pridružene države na mirovni konferenci v Parizu. Točen je potem tudi izraz »prekmurščina« namesto »vendski« ali »stari slovenski« jezik za posebno narečje, ki se govori ne samo v jugoslovanskem

Prekmurju, ampak tudi, česar ne smemo nikdar pozabiti, v štajerskem ali radgonskem Prekmurju ter rabskem ali monošterskem Prekmurju, onkraj razvodja med Rabo in Muro.

b) Zemljepisne črtice.

Natančne meje za jugoslovansko Prekmurje še niso določene, ker še razmejitvena komisija ni začela svojega dela. Kakor pa se je videlo pri razmejitvenem delu na Štajerskem, se ta komisija drži točk, ki jih je določila pariška konferenca. Zato se pri tej razmejitveni komisiji more le to določiti na licu mesta, kar je izrekla mirovna konferenca. Radi tega navajamo prekmurske meje po prej citiranem sklepu mirovne konference z dne 1. avgusta 1919 s takimi imeni, ki jih je sama rabila, ker se nahajajo na generalštabnih kartah.

Določitev meje se začenja pri izlivu Mure v Dravo.⁸¹ Meja gre po Ledavi navzgor (le thalweg de la Lendva) do točke južno od vrha 265. Odtod proti severo-severovzhodu črta, ki se določi v terenu do vrha 209 (3 km zapadno od Nemesnep) tako da pusti pri Jugoslaviji kraje Pincze, Csente, Hídveg, Gönterhaza, Zsitkócz, Kebele-Szentmarton, in pri Ogrski kraje Lendva-Ujfalú, Dedes, Gaborjanhaza, Bódechaza, Lendvajakabfa. Odtod proti severovzhodu do vrha 295 vobče (d' une manière générale) greben med Nemesnepi-potokom na severu in Kebele-potokom na jugu. Odtod proti severu do vrha 313, okrog 10 km južno od St. Gottharda, črta, ki se določi v terenu, tako da gre skoz vrha 291, 319 ter pusti pri Jugoslaviji kraje Kisszerdahely, Domonkosfa, Kapornak, Domaföld z njegovo železniško postajo in Nagydolány in pri Ogrski kraja Szomorócz in Kotomány. Odtod proti zapadu do točke, ki se določi okrog 2 km vzhodno od Toka,

⁸¹ Meja je bila v Parizu določena zlasti po citirani etnografski karti, kjer je šla tako, da ni trgala skoro nikjer občin.

razvodnica med Muro in Rabo. To je skupna točka treh držav. Od te točke naprej je meja določena, kakor že omenjeno pri avstrijski mirovni pogodbi, namreč k vrhu 400 pri Sv. Aní na Igu (Schirren Kogel) in odtod navzdol po Kučnici, po izgubi Radgone, do skoro njenega izliva v Muro. Malo pred izlivom se namreč bivša državna meja med Avstrijo in Ogrsko, ki je tukaj določena za novo državno mejo med Avstrijo in Jugoslavijo, loči v prid Jugoslavije od Kučnice in pride pri Meleh, vasi gornjeradgonske župnije, k Muri.

Od tega jugoslovanskega Prekmurja (970 km²) je skoro ena tretjina popolna ravnina, kakih 15 km na široko severno od Mure, in kakih 48 km na dolgo od Kučnice do izliva Ledave v Muro. Ta ravnina je jako rodovitna, ima obširna, ponajveč veleposestniška polja, vmes sočnate travnike in bujne gozdove. Ves svet je tu jako nizek. Pri Kučnici je ta ravnina povprečno 200 m nad morjem, približno v sredini ravnine, pri Murski Soboti, 187 m, pri Dolnji Lendavi 161 m, pri izlivu Ledave 151 m. Zato je svet jako vlažen; nekdanj, ko še vode niso bile tako regulirane, je povodenj Mure in Ledave napravila mnogo škode. Ta ravnina ima dve dobri cesti, zlasti prva, ki gre iz Radgone v Mursko Soboto, Beltince, Črensovce in Dolnjo Lendavo, je široko nadelana, večinoma ravna cesta. Druga gre iz Cankove skoz Puconce, Moravce, Bogojino, Dobrovnik v Dolnjo Lendavo. Vmes je več prečnih cest, zlasti dobra je cesta, ki pelje iz Murske Sobotice skoz Martijance v dveh smereh v gornje Prekmurje.

Skoro dve tretjini jugoslovanskega Prekmurja sta bregovito-valoviti, kakor štajerske Slovenske gorice, z bregi, hribi in hribčki ter dolinami, doli in dolički. Pri Bodoncih, Bogojini in Dobrovniku se začne svet dvigati ter je poprečno v najvišjih vrhovih med 300 — 400 m visoko nad morjem. Na razvodnici med Rabo in Muro doseže s tremi 413 m, 416 in 418 m visokimi vrhi na zapadni razvodniški meji in

v sredini te razvodnice v Srebrnem bregu z njegovimi 404 m in v brega Sv. Katarine z njegovimi 365 m nad morjem največjo višino. To seveda ni huda strmina. In ta razvodnica tudi ne loči sveta, ampak župnije so bile urejene tako, da so imele svoje vasi na obeh straneh razvodnice. Tik mimo vrha Srebrnega brega se vzpenja krasna cesta, ki pride iz Račgona skoz Grad (Gornjo Lendavo) in pelje skoz Gornji in Spodnji Sinik ter Rabsko Slovensko vas v Monošter (Sv. Gothard). Zato ta razvodnica za državno mejo ni take važnosti, kakršna se je razvodnicam navadno pripisovala v Parizu.

Onkraj razvodnice je istotako gričevje s poprečno nekoliko nad 300 m višine, ki preneha šele tik pred Rabo, kjer je ozka, rodovitna Rabska dolina z 227 m višine nad morjem pri Monoštru.

V tem rabskem bregovitem svetu imamo še celo na specijalnih kartah polno lepih slovenskih imen za vrhe, skupine hribovja, gozdove, polja in potoke, kakor Stavljenica, Črna mlaka, Komlovje, Stara Čelina, Velika Čelina, Gornja Čelina, Habovje, Na Koponjo, Pribroj, Jurkove, Gnojnica, Duga Zemlja, Podrastek, Čelin-potok, Grajka-potok. Istotaka so imena ob razvodnici.

Hribovito Prekmurje ni tako rodovito kakor Slovenske gorice. Neobdelane zemlje pa tudi ni; povsod so njive, travniki, pašniki in razsežni, večinoma veleposestniški gozdovi. Ljudje tam sami pravijo, da je pri njih zrak dober, a zemlja slaba.¹⁶ To seve ni povsod enako, ker so jako različne lege, in svet različen. Vinogradov ni veliko nikjer, nekaj več jih je na južni legi gričev pred Mursko ravnino. Pač pa so sami vinogradi vzhodno od Dolnje Lendave, kjer se vrsti

¹⁶ Kalendar najsv. Srca Jez. na 1919. leto, članek »Prekmurški Slovenci« str. 51 pravi: »Zemlja kre Märe je dobra, nego malo je, v bregah pa je tak kropna, da prebivalci so ošli v tihinsko, so se pomčili, pomagjarili, od slovenskoga stebila so vkraj spadnoli. Dosta jih je v Ameriki.«

viničarija za viničarijo po strmini ne ravno visokih hribov (od 200—300 m nad morjem). Prekmursko vino je kot »Totsági borok«, Slovenske krajine vino, pri Madžarih na dobrem glasu.

V geografskem oziru se Prekmurci sami delijo v Goričance, prebivalce goriškega, hribovitega Prekmurja, v Ravence v Murski ravnini od Cankove do Murske Šobote in v Dolence v dolnjelendavskem okraju s središčem v Turnišču in Črensovcih. »Domácsa vérsztvena sztranka« (vérsztvo, vörítési-gospodarstvo, gospodariti), ki je nastopila pri volitvah za ustavotvorni državni zbor 28. nov. 1920, nima v svojem oklicu izrazov Prekmurje, prekmurski, Prekmurci, ampak je pisala »Szlovenszkomi lúdsztvi szeverno Mőre«, pač pa je nagovorila svoje volilce z »Goricsanci, Ravenci, Dolincí!« Po tej razdelitvi razločujemo tudi goričansko, ravensko in dolensko narečje.

Celo Dolensko, Ravensko in južno vzhodje goričanskega Prekmurja se vidi z razmeroma nizke razgledne točke na vrhu kake pol ure strmega pota iz Dolnje Lendave, kjer kraljuje kapela sv. Trojstva, okrog 220 m nad morjem, nad dolnjelendavskimi goricami. V tej kapeli se kaže nestrohnelo truplo generala Hadika, ki so ga z nepokvarjeno krsto vred našli v grobu blizu kapele. Na pokopališču okoli kapele počiva učitelj Murkovič, štajerski panonski Slovenec, ki je deloval kot učitelj nekaj časa tudi v Trbovljah, potem pa v Prekmurju, nazadnje na meščanski šoli v Dolnji Lendavi. Spisal je v prekmurščini šolsko učno knjigo ter bil v Dolnji Lendavi jako ugleden in spoštovan mož. Pravil je Dolnjelendavčanom že davno pred svetovno vojno, med katero je umrl, da še pride slovanska doba. Blizu kapele je hiša na njegovem vinogradu, kjer je živel zadnja leta v pokoju.

V goričanskem Prekmurju pa so hvaležne tele razgledne točke. Na zapadni strani železnice, ki pelje iz Murske So-

bote v Hodoš, se beli na 339 m visokem vrhu v Pečarovcih cerkev sv. Sebaštjana, kjer je župnikoval Jožef Klekl star., enako kakor njej nasproti Kápeľa, 309 m nad morjem, na Štajerskem. Vidi se odtod precejšnji del Slovenskih goric s Kozjakom, Pohorjem, Konjiško goro, z Bočem, Donatijem itd. v ozadju. Enako lep je razgled od Sv. Benedika v Kanšovcih, 356 m nad morjem, kjer je položil župnik Miklós Kúzmich s svojim slovstvenim delovanjem temelj narodni kulturi, brez katerega bi danes težko govorili o jugoslovanskem Prekmurju.²⁹

Tretja in sicer silno lepa razgledna točka je hrib in cerkev Nedelja v Petrovcih, 340 m nad morjem, od koder se vidi severni del goričanskega Prekmurja, zlasti tudi vrhi nestečne razvodnice, ki loči prekmurske brate.

Na specijalnih kartah še imamo mnogo lepih starih slovenskih imen za hribe, doline in polja. Madžari so iztrebili že slovenščino iz krajev, vases so vzeli pristna slovenska imena in jim dali madžarske skovanke, slovenščina se je morala zateči za gorske vrhe, kjer še je niso pregnali, da zdaj oznanjuje vstajenje »stari slovenščini«³⁰ tudi pomađarjenim imenom.

Mejna reka za Prekmurje je Mura, ki goni gosto naseljenim vases ob Muri mnogo mlinov. Ravnino ob Muri

²⁹ Božidar Raič piše (v cit. letopisu 1868, str. 70) o tem takole: »Cerkev moči na krassem in visokem holmu, odkoder je vzvišen razgled prek Rađgone na slovensko-štirske hribave in mursko polje . . . Pod bregom je stari leseni župniški hram, kjer je proti koncu minovšega stoletja Kúzmich Miklós, svetega Benedika fare duhovnik ino okrogline slovenske vice-špürös, spisaval slovenske knjige in kakor sam veli, obračal na stari slovenski jezik, zato mi je to čeravno leseno poslopje neko narodno svetišče, ker tu je bival mož, iz čigar knjig se more prelepega jezika učiti ter njegovo draginjo in krasoto spoznavati učenjak, ki ni imel prilike občiti s tem narodlicem.« — Župnišče je sedaj nekoliko spremenjeno. —

namaka več potočkov, kakor Stara Kučnica, Črnc in drugi. Glavni prekmurski potok je Ledava (ljudstvo ga tako izgovarja, kraj pa »Lendava«; Madžari pravijo obema Lendva, Nemci kraju Gornji Lendavi Ober-Limbach). Ledava izvira pri vrhu Pihla, 387 m nad morjem, blizu Gleichenberga na Štajerskem. Blizu mejnega vrha 400 pri Sv. Ani na Igu pride v Prekmurje, teče med Sv. Jurijem in Pertočo ter mimo Cankovo proti Murski Soboti, katero glavno mesto Prekmurja je nekdanj obiskovala s svojo povodnjo.⁴⁰ Turnišče pusti na desnem bregu ter se počasi vali v večkrat močvirnati, zdaj regulirani nižini proti Dolnji Lendavi, kateremu mestu prizanaša s svojo vlago, ker je naslonjeno na hribovje doljelendavskih gorc. H koncu še tvori z izlivom Krke v Muro mejno izhodišče za jugoslovansko Prekmurje.

Mura in Ledava živita v narodni poeziji. V Ledavo se izteka vse polno potokov in potočkov iz celega goričanskega Prekmurja razen iz severno-vzhodnega kota. Najdaljši je Kobiljski (Kobiljanski) potok, ki mu nudi izvirišče 391 m visoki Kamenek. Ime pa mu daje vas Kobilje, kjer je najbolj izbočena naša vzhodna meja, ker so se v tem kotu narodno dobro držali pristni stari Slovenci ter kljubovali vsem madžarskim navalom, ki so bili na celi vzhodni meji jako močni. Vas Kobilje ostane cela v jugoslovanskem okviru, Kobiljski potok pa mora za Kobiljem žal zapustiti jugoslovansko ozemlje, h kateremu se pred Dolnjo Lendavo zopet vrne, da se združi z Ledavo.

Severnovzhodni kot goričanskega Prekmurja pa si je izbrala Krka, da odvaja mnogoštevilne izviričke večinoma po

⁴⁰ O Soboti piše »Kalendar najsv. Srca Jez. na 1919. leto, str. 52: »Sobota je imenitna od svojih živinskih senj. Dostakrat je vu vodi plovala. Prek po varaši je samo s konjom ali na kolaš bilo mogoče prek priti. Zato se pravi i zdaj blatna Sobota. Popovej či so na spoved šli, mogli so se na konji nesi do dver hiše i vu hiši so mogli blanje zdevati, či je dihovnik ne šteo vu vodi stati pri posteli betežnoga.«

zdaj madžarskih tleh, izven naše meje, da jih izroči z Ledavo vred Muri. V jugoslovanskem Prekmurju še je Krka dvojček, Mala Krka in Velika Krka. Mala Krka izvira pri 396 m visokem Cirkvišču, teče severno od Križovec, ki imajo jako lepo, 356 m visoko lego, tako da se od več strani od daleč vidijo, ter se združi vzhodno od Krčice z Veliko Krko. Velika Krka pa izvira pri razvodnici, pri Srebrnem bregu (404 m), Dugošovem znosu (391 m), Stroskem vrhu (370 m) in Velkem vrhu (361 m), sprejme še par jugoslovanskih potokov ter jih vodi z Malo Krko kot Krka po sedanjem Madžarskem do svojega izliva v Muro.

Od Zale, ki izvira v Soskem lesu pri Velikih Dolencih, ki so dobivali iz tega lesa drva, nima Jugoslavija ničesar. Dala pa je ime zalski županiji in s tem zalskim Slovencem ter Szalavaru, kjer je bil nekđaj slovenski Pribinov ali Blatograd ob Blatnem jezeru, v katerega se Zala izliva.

V rabskem Prekmurju curljajo po 10 km dolgi potoki od razvodnice proti severu v Rabo. Največja sta Dober potok, ki izvira v hribovju pri Toki, in Siniški potok, ki prihaja od Srebnega brega in teče skoz Gornji in Dolnji Sinik v Rabo. Mejna reka rabskega Prekmurja, Raba, izvira na Štajerskem blizu kraja Frohnleiten ob Muri, oplahne po južnovzhodnem pritoku iz Štajerske severni rob slovenskega Prekmurja ter se izliva po severovzhodnem teku ob grobovih panonskih Slovenov v Donavo pri mestu Rabi (Győr Javrin).

c) Krajepisni orisi.

Celo Prekmurje je imelo štiri glavna kulturna in gospodarska središča v štirih mestih, v Radgoni, kjer se je tiskalo več prekmurskih knjig, v Monoštru, kjer je bila madžarska državna gimnazija, v Murski Soboti in Dolnji Lendavi, v katerih mestih sta bili meščanski šoli s 4 razredi. Vsako izmed teh mest ima okroglo 3000 prebivalcev.

Po izgubi Radgone in Monoštra sta ostali jugoslovanskemu Prekmurju samo dve mesti. Ulogo Radgone pa počasi prevzemata štajerska trga Gornja Radgona in Ljutomer.

Glavno mesto Prekmurja je Murska Sobota, v sredini prekmurske ravnine, kjer je sedež civilnega komisarijata, sedaj okrajnega glavarstva in vseh drugih uradov. Murska Sobota ima že drugi razred slovenske državne gimnazije in slovensko meščansko šolo. V Murski Soboti je sedež dekanije za celo ravensko in skoro celo jugoslovansko goričansko Prekmurje. Murska Sobota ima lepo novo katoliško cerkev in ravno tako lepo evangeliško župno cerkev ter novo židovsko sinagogo. V mestu se nahaja še precej velika deželna bolnica za celo Prekmurje, kamor prihajajo sedaj, ko smo izgubili krasno deželno bolnico v Radgoni, tudi bolniki iz Murskega polja. Meščani se pečajo s trgovino, z obrtništvom in poljedelstvom; posebne industrije ni; v bližini so velike opekarne.

Murska Sobota je imela 1890. l. 1234, 1910. l. 2748, 1921. l. 2934 prebivalcev. L. 1890. je bilo naštetih 1321 Slovencev, 539 Madžarov, 254 Nemcev, 1 Slovak, 5 Hrvatov in 14 drugih, l. 1910. pa 1310 Slovencev, 1305 Madžarov, 122 Nemcev, 1 Slovak in 10 Rumunov. L. 1921. je bilo 2261 Slovencev, 427 Madžarov, 133 Nemcev, 65 Srbo-Hrvatov, 24 drugih Slovanov, 3 Rumuni, 1 Italijan in 20 drugih. Po veri je bilo 2.181 rimskih katoličanov, 536 evangeličanov, 179 izraelitov, 29 pravoslavnihi, 4 grški katoličani, 1 druge vere in 4 brezverci.

Dolnja Lendava je na vzhodni meji ob vzhodni rodovitnih gorih. Z lepimi hišami in tlakano glavno ulico, z lepim prostorom okoli dekanijske cerkve ter gradom na vrhu napravi mestece dober vtis. Prej je bilo tu tudi okrajno glavarstvo. Zdaj pa je samo namestnik civilnega komisarja, oziroma okr. glavarja, ker je precejšen del glavarstva ostal

pri Ogrski. Pač pa je sedež sodnije in drugih uradov. V Dolnji Lendavi je dekanijski urad za dolensko Prekmurje.

Dolnja Lendava je imela 1890. l. 2006, 1910. l. 2729, 1921. l. 3009 prebivalcev. Prekosila je torej Mursko Soboto menda s številom obmejnega vojaštva. L. 1890. je bilo naštetih 67 Slovencev, 1.575 Madžarov, 74 Nemcev, 272 Hrvatov, 4 Slovaki in 14 drugih, l. 1910. pa 283 Slovencev, 2.375 Madžarov, 19 Nemcev, 51 Hrvatov in 1 Slovak. L. 1921. je bilo 848 Slovencev, 1.533 Madžarov, 67 Nemcev, 455 Srbo-Hrvatov, 9 drugih Slovanov, 40 Arnavtov, 4 Italijani, 1 Rumun in 52 drugih. Po veri je bilo 2223 rimskih katoličanov, 121 evangeličanov, 259 izraelitov, 292 pravoslavnih in 99 muslimanov.

Celo jugoslovansko Prekmurje ima 174 krajnih občin. Razen tega se še upravlja v okviru prekmurske uprave krajna občina ali selo Bednja pri Črensovcih, ki je spadalo prej pod Medjimurje, dasi leži na levem (prekmurskem) bregu Mure. Skoro vsaka vas je občina zase. Le nekaj manjših vasic je priklopnjenih z večjo vasjo v eno občino. Nekatere vasi n. pr. Beltinci, kjer je kulturno in narodno najbolj probujeno ljudstvo z vrlo narodnim župnikom Štefanom Kúharjem, napravijo z lepo lego in z večimi mestnimi hišami vtis trga ali malega mesta.

Glavni kraji so seve župnijski kraji, katerih imena naj sledijo po katoliških in evangelijskih župnijah, da se obenem vidi versko razmerje.

Katoliške župnije so tele:

1. Dolnja Lendava, 2. Dobrovnik, 3. Turnišče, 4. Črensovci, 5. Beltinci, 6. Bogojina, 7. Murska Sobota, 8. Martijanci, 9. Tišina, 10. Cankova, 11. Pečarovci (Sv. Sebastjan), 12. Kanšovci (Sv. Benedik), 13. Pertoča (Sv. Jelena), 14. Sv. Jurij, 15. Grad (Gornja Lendava), 16. Nedelja v Petrovcih, 17. Čepinci, 18. Veliki Dolenci, 19. Hodoš. Župnija Hodoš

je prastara iz 12. stoletja, l. 1735. je bila zopet urejena. Upravljala pa se je v zadnjem času združena z župnijo v Krčici. Ker Krčica ni v Jugoslaviji, bi bilo dobro, če bi Hodoš mogel dobiti zopet svojo župnijo, morebiti v zvezi s Šalovci, ki so precej oddaljeni od svoje župnijske cerkve v Velikih Dolencih.

Evangeljske župnije, deloma v istih krajih ko katoliške, pa so tele:

1. Dolnja Lendava, 2. Moravci, 3. Puconci, 4. Murska Sobota, 5. Bodonci, 6. Gornji Slaveči, 7. Križovci, 8. Petrovci (pravi se tudi Gornji Petrovci z ozirom na Murske Petrovce na Ravenskem), 9. Domanjšovci, 10. Hodoš.

Dolnja Lendava in Murska Sobota imata tudi židovsko versko občino s sinagogo.

13. Splošno kulturno življenje Prekmurcev.

Vsi župnijski kraji imajo šole. Šole pa so tudi v več posameznih občinah. V Prekmurju je namreč ta posebnost, da ima skoro vsaka občina svoje malo pokopališče, in več občin tudi svojo šolo, četudi občine niso daleč narazen. Zato je bilo v jugoslovanskem Prekmurju 93 šol in sicer 53 verskih (39 rimskokatoliških, 13 evangeljskih in ena izraelitska), 32 državnih in 8 občinskih. Pri verskih šolah so nastavljale učitelje in vzdrževale šole verske občine, pri občinskih šolah občine, država pa je dajala podpore. Pri državnih šolah pa je za vse skrbela država brez sodelovanja občin ali cerkvenih organizacij.

Vse prekmursko ljudstvo je globoko verno in sicer ne le katoliško, ampak tudi evangeljsko. Katoličani radi zahajajo na božja pota, zlasti k Sv. Trojici v Slovenskih goricah,

v Maribor k Materi milosti, v Celje k Sv. Jožefu, na »Jezera« t. j. v Šmarje pri Jelšah in k Sv. Roku pri Šmarju. V svojih cerkvah se imajo večinoma lepo ljudsko cerkveno petje, tako da poje vsa cerkev.

Evangeličani se imajo več pobožnosti, ki so enake katoliškim⁴¹. Njih duhovni so večinoma prekmurski rojaki; nekateri izmed njih so študirali na nemških evangeljskih fakultetah, n. pr. paconski župnik Adam Luter v Lipskem. Pridigovali so, kakor katoliški duhovniki, v prekmurščini, v Dolnji Lendavi, v Domanjšovcih in Hodošu tudi v madžarščini. — Katoličani in evangeličani živijo v jako prijaznem medsebojnem razmerju.

Prekmursko prebivalstvo se peča s poljedelstvom in z živinorejo. V gospodarskem oziru pa se Prekmurcem ni godilo dobro, ker so imeli premalo svojega polja. Mnogo je namreč veleposestev, skoro po cele župnije so bile tuintam, kakor daleč je neslo oko, v posesti ogrskih grofov. Kmetska posestva so bila zelo majhna, imeli pa so od grofov v najem njive in travnike za primerno odškodnino; nekateri kmetje so imeli sploh samo najemninska polja.

Ljudstvo v Prekmurju se jako množi. Zato niso dobili vsi dela in jela doma. Širili so se izven mej svojega Prekmurja. Odhajali so v Ameriko, kjer imajo skupne naselbine s svojimi župnijami, kjer se jim pridiguje v prekmurščini. Drugi zopet zahajajo čez poletje kot poljski delavci, prej zlasti na Ogrsko, zdaj v Slavonijo, kjerkoli zvedo za delo in zaslužek.

V Prekmurju se goji poljedelstvo in živinoreja jako dobro, ker so davali grofovski oskrbniki lep vzgled. Imeli so

⁴¹ Raic piše (letopis Mat. sl. 1869, str. 69) o Aleksandru Trplanu, ev. župniku v Paconcih, ki je prestavil psalterij: »Obhajal je tudi s svojimi ljudmi Marijine svetke, kar je prikriti hotel sedanji duhovni pastir (Rudolf Cipot), toda ljudstvo ni dopustilo«.

n. pr. že zgodaj parne mlatilnice, hodili z njimi več let mlatiti na Štajersko Mursko polje, dokler si niso Muropoljci sami spravili teh strojev, brez katerih se zdaj skoro v nobeni muropoljski vasi ne opravi mlatilno delo. Za konjerejo jim je spravila ogrska vlada težko belgijsko pleme, ki je v živem nasprotju z lahkim posebnim muropoljskim plemenom v ljetomerskem okraju, ki daje lepih, vitkih dirkačev.

Racen običajne trgovine po mestih je cvetela v Prekmurju trgovina z živino, ki so jo hodili kupovat tudi na Štajersko, ter s perutnino. Od domačih obrti je bilo znano zlasti lončarstvo.

Prekmurke so tudi umne vrtnarice, ki so preskrbovale štajerske kraje s semenjem.

Prekmurski domovi so vobče podobni slovenskim na Štajerskem. Ob Muri je najti že precej zidanih velikih novih hiš, ki so jih postavili deloma tudi obmejni štajerski slovenski zidarji. Vobče pa so prekmurske slovenske hiše lesene in majhne ter imajo značilne slovenske znake, tako da se spoznajo od madžarskih starih lesenih hiš. Te madžarske hiše se vidijo v selih okoli Lendave. Glavni znak madžarskih hiš je ta, da ima v stanovanje in v kuhinjo poseben vhod. V slovenski hiši je samo en vhod v stanovanje in v kuhinjo, ki sta po kaki veži združeni med seboj, tako da se hrana nosi iz kuhinje pod streho v stanovanjsko sobo. Pri madžarski hiši pa se nosi hrana iz kuhinje ven pod kap, od koder se pride pri lepšem vhodu v stanovanjsko sobo. Prav stare hiše še nimajo dimnika; dim se mora iz temne, majhne kuhinje kaditi skoz vrata, ali pa skoz svišli pod streho.

Madžarske hiše so splošno bolj zanemarjene. Slovenske hiše pa imajo večkrat lepe okraske, proizvode domače umetnosti, ter pričajo o čutu za lepoto in snago. Slovenska vas napravi raditega dober vtis. Po sobotah se n. pr. ponekod pometajo vse ceste po vasi, tako da so po nedeljah i ceste praznične.

Prekmurci so dobro, prijazno, gostoljubno, za vsako uslugo hvaležno, jako ukaželjno ljudstvo.⁴²

Če je treba iti na kak shod ali poučen tečaj, ali h kakki slovesnosti kakor k sprejemu regenta Aleksandra v Mariboru, ali na orlovski tabor v Maribor ali na božjo pot, za take reči ne pozna Prekmurec nikake razdalje. S prometnimi sredstvi ni bil razvajen. Železnico iz Murske Sobote proti Sobotišču so mu napravili šele v zadnjih desetletjih. V lahki kočiji z brzimi konji se je vozil le gospod grof in njegov oskrbnik. Slovenski Prekmurec pa je imel zdrave noge in trdno voljo ter je s torbo na rami opravljal peš svoja pota.

Veliko je Prekmurcev, ki govorijo tri jezike, svoj domači jezik, ki so se ga naučili od staršev, madžarski jezik, ki so jim ga usilili v šoli ter nemški jezik, ki so se mu privadili radi svojih trgovskih zvez z Nemci. Da so Prekmurci prebrisane glave, se vidi tudi iz tega, da je jugoslovanska uprava takoj po zasedbi imenovala gerente, ki niso znali sicer uradovati kakor izučeni tajniki, ki pa so vendar vršili svoje posle, dasi se niso nikdar učili slovenski pisati, ampak so rabili ogrski pravopis in toliko književnega, kolikor so se ga naučili iz »Novin«.

⁴² Ko sem bil v počitnicah l. 1918, v rabskem Prekmurju, sem govoril z neko ženo, ki je delala na polju. Izpraševal sem jo celo navadne reči, da bi slisal, kako govori svoje narečje. Govorila avn tudi o tem, kako daleč segajo Slovenci, na kar je z veseljem izjavila: »Tu je vse slovensko«. Menila sva se še o lepoti slovenskega jezika, o krasoti slovenske domovine. Ko sem ji rekel »z Bogom«, mi je želela srečno pot ter rekla za slovo: »Hvala, ka tak lepo gučijo!« V tem času namreč noben oblečen človek boljše ni hotel govoriti slovenski, in če je moral govoriti, je govoril slabo slovenščino. Navadno pa je govoril itak zamo madžarski s prezirljivim posmehom proti socialno nižje stoječemu človeku. Če je tedaj ta občutil, da ga človek v drugočni obleki smatra za enakopravnega uda človeške družbe, mu je dežalo to dobro, kar je pokazal v ganljivi hvaležnosti.

Družinsko življenje še sloni deloma na podlagi starih slovanskih zadrug. Nič ni nenavadnega, če živijo v eni hiši po dva, trije, štirje zakonski pari z nekakim starešinom na čelu.⁴⁸ Prekmurci namreč zgodaj sklepajo zakone, 17—20 letne neveste niso nič kaj izrednega.

Pri ženitninah ali gostovanjih, ki se vrše jako slovesno, imajo lepe staroslovenske obrede, prepojene z verskim duhom. Novoporočenci se imenujejo »mladoženci«. Zvač ali pozavč in v posebni, pisani obleki z različnimi trakovi vabi sorodnike na gostijo s poetičnim pripovedovanjem o pripravah za »gostivanje«. Mladožence spremljajo prvi in drugi starešina, dve mali svatbici (belo oblečeni deklici) ter dva mladenča »držvana«. Pred gostijo se mora oče starešina z raznimi vprašanji in odgovori iz katekizma pogoditi pri vratih z drugimi, da pustijo celo družbo h gostiji.

Ko so že vsi gostje za mizo, se prinese voda v skledi. Starešina pove na pamet evangelij o krstu Jezusovem ter poškropi goste. Nato prinesejo orehe, katere deli »sneha« ali nevesta gostom v dar. Ravnotako se prinese »bosman«, nekak narodni kolač belega kruha, in velik kos sira. Kruh in sir se razrežeta in dajata po nevesti v spomin na dom. Nato šele prinese juho strežnik, ki se »pokloni« t. j. pozdravi z besedami: »Hvaljen bodi Jezus Kristus! Bog vam blagoslovi malo večerje!« Nato reče starešina moliti, povrh še godba igra »Oče naš«. Tako se vrsti jed za jedjo. Vršijo se tudi napitnice, tako da gost za gostom pove kak rek, ponajveč iz sv. pisma, ter po pitju da vino svojemu sosedu. Vmes se vrši petje in godba, ki spremlja goste v cerkev s trobili ter igra pri večerji na gosli in sicer navadno prav dobro, ker goslači posnemajo dobre ogrske ciganske godbe. Proti koncu večerje se poslovijo nevesta od gostov s tem, da poljubi vsakega gosta, gostje pa ji dajo kak dar v denarju.

⁴⁸ Včasih se seve pripetijo kakšni spori, kjer si potem posamezni pari težko razmerijo svoje pravice pri ležiščih in ognjiščih.

14. Prekmurska slovenska uprava v prvih dveh letih.

a) Pod prvim, začasnim, civilnim komisarjem Lanjšičem.

Kakor je bil časten pohod jugoslovanskih čet v Prekmurje, tako je bila slovesna in veličastna ljudska proglasitev osvobojenja Prekmurja in izročitev Prekmurja civilni jugoslovanski upravi. V nedeljo, dne 17. avgusta 1919, torej prvo nedeljo po osvoboditvi Prekmurja po naših četah, se je vršil v najbolj jugoslovansko-narodnem kraju v Prekmurju obenem najlepšem kraju ravensko-dolenskega Prekmurja, v Beltincih, prvi slovenski ljudski tabor, kakršnega še slovensko Prekmurje ni videlo in kakor si sijajnejšega in veličastnejšega niti bujna domišljija predstavljati ne more.

Nad 20.000 vrlih Prekmurcev se je zbralo iz celega Prekmurja v Beltincih, da izrazi svoje nepopisno veselje in globoko hvaležnost, ker je rešeno iz tisočletnega narodnega suženjstva, rešeno izpod madžarske boljševiske strahovlade.

V avtomobilu sta se pripeljala iz Radgone skoz Mursko Soboto poveljnik vojaških čet podpolkovnik Uzorinac ter mariborski okrajni glavar dr. Lanjšič kot začasni civilni komisar za Prekmurje. Pri vasi Bratoncih se je zbrala nepregledna množica slovenskih Prekmurcev, fantje so bili na konjih, okrašenih z zastavicami, drugi ljudje so bili na ozalšanih vozovih in kočijah. Na čelu sprevoda z godbo je bil mnogo preganjani domačin Pavel Horvat. Ko se je ustavil avtomobil z zastopnikoma vojaške in civilne oblasti, so iz tisoč grl zaorili veselja prekipevajoči živijo-klici. Z venci in zelenjem okrašene deklice so napravile špalir in slovenska deklica je izročila dr. Lanjšiču krasen šopek. Med tri kilometre dolgim špalirjem, skoz 6 slavołokov sta se peljala podpolkovnik Uzorinac in dr. Lanjšič kot triumfatorja v Beltince. Pred okrašeno župnijsko cerkvijo v Beltincih je bila

slovesna služba božja, ki jo je opravil profesor dr. Fr. Kovačič iz Maribora ob številni asistenci domačih duhovnikov. Med sv. mašo je oddajala salve prostovoljna legija.

Po službi božji se je vršilo pred cerkvijo slavnostno zborovanje, ki ga je otvoril in vodil prekmurski domačin Jožef Godina. V svojem nagovoru je pozdravil vojaškega poveljnika in njegove čete, ki so v tako kratkem času brez prellvanja krvi osvobodile Prekmurje, in zastopnika jugoslovanske uprave. Za njim je govoril podpolkovnik Uzorinac in se zahvalil za krasen sprejem. Slovesen je bil trenuték, ko je izjavil, da je njegova naloga sedaj končana in da izroča posle civilni upravi, od katere sme pričakovati prekmursko ljudstvo najboljših sadov. Civilni komisar dr. Lanjšič je nato v krasnih besedah izjavil, da prevzame upravo, s katero je zajamčena varnost življenja in imetja Prekmurcev. Govorili so še župnik J. Klekl star., ki je vzbujal spomine prestanega trpljenja, dr. Kovačič, ki se je spominjal pariške konference, pri kateri je sodeloval kot izvedenec za Štajersko, neki poročnik hrvatske legije, Pušenjak (Maribor), Viktor Kukovec (Ljutomer), Vahtar (primorski begunec), Balazič (domačin) in Kirec (prekmurski salezijanec iz Veržeja). Opolodne je bilo zborovanje zaključeno. Godba je zaigrala »Lepo našo domovino«, ki so jo peli vsi navzoči. Po zborovanju se je razdelila med ljudstvo proklamacija civilnega komisarja, s katero se naznanja, da je zasedeno Prekmurje na podlagi odločbe pariške mirovne konference jugoslovansko ozemlje, del Slovenije, ter pozivlja k složnemu sodelovanju z novo upravo, ki ima začasno svoj urad v Radgoni, v hotelu »Pri solncu«.

Novo upravo upeljati ni bilo tako lahko. Prejšnji ogrski uradniki so vsi odšli. Potrebno je bilo povsod orati ledino. V začetku še je delala težavo neka zmota, vsled katere so prišli za četami iz Zagreba, ki so zasedle dolnje-

lendavski okraj, hrvatske finančne straže, ki so ovirale slovensko upravo civilnega komisarijata. Ljudstvo se je jako razburilo, ker se je zdelo, da se jim hoče usiliti hrvatska uprava in hrvatski uradni jezik. V tem času še Ogrri niso niti dobili mirovnih pogojev, mirovna pogodba še tedaj dolgo ni bila podpisana. S hrvatskim uradnim jezikom bi se le okrepila madžaronska stranka, ki je vedno agitirala s tem, da bo Jugoslavija usilila Prekmurcem hrvatski ali srbski jezik. Agitirala je celo proti »ljubljskemu« jeziku, ki da je drugačen kakor njihov. Zlasti proti hrvatskemu jeziku je pisal po ponesrečenem Jurišičevem pohodu v Mursko Soboto letak z napisom: »Drági szlovenszki bratje«, med drugim to-le: »To pa nepisejo, ka je v-Jugoszláviji kralüvajoči jezik horvacski i csi bi kaksi poszeo móo sto pred naprejposztávlencami, bi tak mogao tumacsá meti, kak szmoga mogli i mij meti, za császa prevejsega vladárstva? Nam ga pa rse vecs nebo trbelo, ár mo szlovenszko goszpodo meli.« Madžaronska stranka po jugoslovanski zasedbi Prekmurja sicer ni več javno nastopala, vendar so prihajali letaki iz Ogrskega, ki so ljudstvo vzpodbujali, naj zaupa, da pridejo Ogrri rešit Prekmurje.

Glede uprave in jezika so si bili Prekmurci jugoslovanskega mišljenja popolnoma edini. To je pokazalo tudi prvo zborovanje prekmurskega narodnega sosveta, ki ga je sklical in vodil dr. Lanjšič, v Murski Soboti dne 25. avgusta 1919. Zbor, ki so se ga udeležili z voditeljem Kleklom vsi narodno vplivnejši možje in kateremu se je predstavil novi poveljnik za Prekmurje, podpolkovnik Dereani z Prekmurcem znanima kapetanoma Mulačkom in Sagadinom, je sprejel enoglasno in navdušeno sledeče resolucije, kakor poročajo Novine 30. avgusta 1919: 1. »Najtopljeje je dao brzozavičnim potom z vdanostjov pozdraviti častljivega kralja Petra i regenta Aleksandra; — našo delegacijo v Parizi, pa se nje

zahvaliti za ogromne težave, štere je preobladala pri rešenju Prekmurja, pa jo oproso, naj vse mogoče včini, da se slovenska okolica Monoštra tudi reši; navzočoga dr. Slaviča, ki se je zdaj vrno z Pariza, je z navdušenimi živio klici pozdravo sosvet in iz srca se zahvalo za njegovo ednoletno skrb, delo i borbo za rešenje Prekmurja. 2. Sosvet je pozdravo visoko vlado v Belgradi, pa njej naznalo, da ednoglasno protestira proti tomí, da bi se Prekmurje na hrvaški i slovenski del razdelilo. . . 3. Sosvet je izrazo svoje popolno zavrtupanje do g. civilnega komisara dr. Lanjšića i se njemi je zahvalo za njegovo nesebično delo na basek Prekmurcev, pa njemi obečao, da ga bo z cele moči podpirao.*

Ker iz Belgrada dolgo ni prišel nikak odgovor na te zahteve, je šla posebna prekmurska deputacija, v kateri so bili Štefan Lejko (Beltinci), Jožef Godina (Črensovci), Jožef Horvat, (Bogojina), Jožef Cigan (Črensovci), Mat. Balazič⁴⁴ (Beltinci), Štefan Litrop (Tarnišče), Jožef Škafar (Beltinci), Viktor Kukovec (Ljutomer), dr. M. Slavič (Maribor), v Belgrad, kjer je našla popolno razumevanje prekmurskih zahtev. Pri Jugoslovanskem klubu, ki je že pred prihodom deputacije odločno delal pri vladi v zmislu te deputacije, je dobila soglasno podporo. Od Jugoslovanskega demokratskega kluba pa je podpiral njeno zahtevo zlasti poslanec, pozneje minister dr. Vekoslav Kukovec, panonski Slovenec od Sv. Tomaža pri Ormožu. Zato je takratni notranji minister Svetozar Pribičević brzojavno odredil, da ima celo Prekmurje enotno slovensko upravo, za katero skrbi pokrajinska vlada v Ljubljani.

Zdaj šele, začetkom meseca septembra (dne 6. septembra je preselil svoj urad iz Radgone v Mursko Soboto) je bil

* Ta vri nadarjen mladenič je moral od Jurisčeve dobe bivati kot begunec v Zemunu. Po zasedbi se je z velikim navdušenjem udeleževal narodnega gibanja. Pred pustom 1920 pa je en teden pred poroko nagloma umrl.

dr. Lanjšič izvrhovni šef politične oblasti v Prekmurju, ki je začel s spretno roko organizirati jugoslovansko upravo. Ko je pregledal celo Prekmurje in se seznanil z ljudstvom, kateremu je dajal različne oklice in razglase v prekmurščini, da bi ga lažje in raje razumelo, je sklical za 2. oktober 1919 drugikrat narodni sosvet k nekaki konstituenti ali ustavo-(upravo-)dajni skupščini.

Zanimivo povabilo se glasi v izvorniku takole:

Civilni komisar za Prekmurje v Soboti,
dné 26. septembra 1919.

Sosvet za Prekmurje. Zborüvanje dné 2. oktobra 1919.

Dnevni red:

1. Potrditev nastavljeni gerentov (ritarov).
2. Vpeljanje političnoga oprävljanja, tou je uprëve na Prekmürskom (sèdež civilnoga komisarstva v Soboti, namestnika v Dolnji Lendavi, službeni dnevi na Cankovi i v Križavci).
3. Vodstvo matrik (krist, zdávanje, mrtelnost).
4. Sklenjenje postáve (zákona).
5. Šolstvo:
(ljudske šole, meščanska šola v Soboti, kmétska šola v Soboti ali v Beltinci, gimnázija v Soboti).
6. Nastávanje višise dúhovne oblásti za Prekmürsko (arhi-diaconat).
7. Mosti prek Müre i železnice.
8. Aprovizacija Prekmürja.
9. Agrarna reforma.

Civilni komisar za Prekmürje:
Dr. Lanjšic s. p.

Zborovanja prekmürskega narodnega sosveta so dobila med ljudstvom in v časnikih ime »parlament«. In to zboro-

vanje je bilo v resnici nekak parlament. V Soboti so vihrale ta dan slovenske zastave na poslopjih, kjer so se že nastanili slovenski uradi. Nad 60 udov sosveta je bilo zbranih v prostorih prejšnjega uradniškega kazina v Dobrajevem hotelu. V imenu deželne vlade je bil navzoč Albin Prepeluh, poverjenik za socialno skrbstvo.

V veliko zadovoljnost ljudstva so bili odstavljene vsi notarjuši, t. j. tajniki več občin, ki pa so imeli tudi precejšnji delokrog političnih uradnikov. Bili so sami Madžari ali madžaroni, hujskači proti Jugoslaviji in kot nositelji madžarske oblasti in njenih zahtev osovraženi med ljudstvom. Z veseljem so si tedaj sosvezniki določili sami svoje župane, ki so odvzeli notarjušem občinske posle. Matrike pa so od njih prevzeli župnijski uradi, katoliški, evangelijski in židovski. Tudi civilni zakon, ki se je do tedaj sklepal pred notarjušem, se je soglasno po navdušenih besedah katoliških in evangelijskih govornikov, duhovnikov in lajikov, odpravil ter se je sklenilo, da se zakoni sklepajo zopet po cerkvenih obredih.

Glede civilne uprave se je sprejel načrt, da je celo Prekmurje ena pokrajina z enim civilnim komisarjatom s sedežem v Murški Soboti. Prvotno se je še mislilo na to, da bi bil v Radgoni in Dolnji Lendavi namestnik civilnega komisarja. Ko se je priznala Avstriji Radgona, proti kateri izgubi je omenjena prekmurska deputacija pred podpisom mira z Avstrijo koncem avgusta odločno protestirala in delegacijo rotila, da zastavi vse moči za ohranitev Radgone, se je sklenilo, da Radgono nadomestuje Cankova. Ker pa je z izgubo Radgone postal delokrog manjši, je predlagal civilni komisar, naj se vsak mesec ob četrtnih v Cankovi in v Križovcih vršijo uradni dnevi, na katere pride civilni komisar sam ali njegov zastopnik. Za Doljno Lendavo pa se je določil kot zastopnik civilnega komisarja dr. Jožef Kočar, rojen Prekmurec, ki je služil do tedaj kot sodnik v Bosni,

pa je stopil iz ljubezni do svojega domačega kraja kot edini prekmurški domači uradnik v politično službo ter je s svojim znanjem madžarskega jezika — zopet edini uradnik v Prekmurju, ki je znal madžarski — in z miroljubnim vedenjem uspešno deloval v precej pomadžarjeni Dolnji Lendavi. V začetku je bil tudi gerent za mesto Doljno Lendavo, dokler ni prišel že omenjeni Božidar Sever, ki vodi, ker zna tudi madžarski, že nad poldrugo leto mestno gerentstvo v občno zadovoljnost⁴⁵. Gerentstvo v Murski Soboti pa je prevzel policijski svetnik Alojz Keršovan in po njegovem odhodu njegov naslednik policijski nadkomisar Gustav Paš, ki uživa kot objektiven človek ugled pri vsem prebivalstvu.

O šolstvu je poročal nadučitelj Cvetko iz Vučje vasi na Štajerskem, 10 km od Murske Sobotice, ki je imel od Višjega šolskega sveta nalog, da je pregledal vse šole in preučil šolske razmere. Vse te šole so imele skupaj okroglo 177 razredov, ki jih je obiskovalo približno 13.740 otrok; nekatere šole cela 4 vojna leta niso imele nič pouka. Od 12. leta naprej so otroci obiskovali po nedeljah in četrtkih ponavljalne šole. Šolska poslopja so večinoma lepe, moderne zgradbe, nekatere so pa potrebne temeljitega popravila. Za gojitev madžarskega jezika je bilo več šolskih vrtecev (ovoča).

Zbor je sklenil, da se odpustijo vsi prekmurški učitelji, ki ne znajo slovenščine, t. j. seveda prekmurščine, ker knjižnega slovenskega jezika ni znal sploh noben učitelj; saj je bil na vseh šolah učni jezik le madžarski, vzgojeni so bili vsi le v madžarsko-narodnem duhu, ki je bil nasprotnik slovenščine. Razen štirih katoliških župnikov (obeh Kleklov, Baša v Bogojini in Sakoviča v Turnišču) sploh ni znal pisati

⁴⁵ Po enoletnem delovanju v Dolnji Lendavi se je dr. Kočar sredi decembra 1920 vrnil k svojemu pravemu poklicu v Novi Sad kot sodni svetnik VII. pl. razreda.

in govoriti noben človek v Prekmurju v knjižni slovenščini, izvzemši par dijakov in duhovnikov ali redovnic, ki so v zavodih pri lazaristih in salezijancih ali v kakem redu v Sloveniji, ki pa torej niso v Prekmurju. Radi tega je bilo odpuščenih okoli 80 učiteljev; nekaj jih je bilo upokojenih ali pa so na kak drug način pastili učiteljsko službo. Vsi v Prekmurju rojeni in prekmurščine zmožni učitelji so se pridržali v službi, ako so hoteli stopiti v jugoslovansko službo, vendar nikjer na istem mestu, kjer so bili prej. K temu število domačega učiteljstva se je moralo vzeti veliko učiteljskih moči iz druge Slovenije. Jemali so se zlasti učitelji in učiteljice iz štajerske Prekije, kolikor se jih je oglasilo. Tudi pri uradih so se jemali predvsem panonski Slovenci, kakor dr. Čuš in dr. Bratina pri civilnem komisarijatu, dr. Irgolič za vodstvo okrajnega sodišča v Murski Soboti in drugi pri drugih uradih, ker so ti razumeli prekmursko narečje, in je ljudstvo te državne nastavljenice, ki so govorili v »prleškem« narečju, boljše razumelo in jih raje videlo, če že ni bilo prekmurskih domačinov.

Enako se je postopalo z ogrskimi notarji; bili so odpuščeni, ker niso ali znali prekmurščine ali pa se niso prijavili za službovanje v Jugoslaviji. Iz istih vzrokov niso smeli izvrševati svojega poklica nekateri bivši prekmurski odvetniki, ki niso prosili za izvrševanje svojega poklica, se niso sprejeli politični, poštni, sodnijski, železniški in drugi uslužbenci. Vse to je povzročilo velik socialni prevrat.

Za ureditev šolskih razmer se je izvolil okrožni šolski sovet, v katerega so se izvolili od navzočih udov narodnega sosveta vsi vplivnejši možje, ki so takrat javno delovali ali sploh hoteli sodelovati z jugoslovansko upravo ter imeli zaupanje ljudstva. Nekateri ljudje so še bili preplašeni od vednega spreminjanja državne oblasti. V teku desetih mesesev so namreč v Prekmurju šestkrat zamenjali državno

obliko. V oktobru 1918 še je bila namreč habsburška kraljevina. Potem so imeli ogrsko Karolyjevo republiko, h koncu l. 1918. in v začetku l. 1919. za en teden Jurišičevo jugoslovansko samovlado, potem zopet ogrsko republiko, nato boljševiško sovjetsko republiko, za par dni tudi vlado belih gardistov in od 12. avgusta 1919 jugoslovansko kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vsak, ki se je eksponiral pri eni vladi, je imel črno piko pri naslednji vladi, večkrat tudi občutno škodo, nekateri so morali celo zapustiti domačo grudo ter se potikati po svetu kot begunci. Mladi fantje, ki so morali bežati, so stopili večinoma k jugoslovanskim žandarjem ali k prostovoljnim legijam. Celo nekoliko takih se po zmagoslavnem prihodu v domovino ni maralo več udeleževati javnega gibanja, ker so bili siti že petletne vojske, in so si hoteli nekoliko odpočiti ob domačem ognjišču. Nekaj ljudi še je bilo torej nezaupnih, ali bo ostala zdaj jugoslovanska vlada, ker še mir z Ogrsko ni bil sklenjen, k čemer je podpihovala še tudi madžaronska stranka, kakor pišejo Novine 30. avgusta 1919: »Sosvet se je zgražao nad hūdobjov bivših uradnikov i odločno zahteva njihovo odstranitev, šteri se nečejo podvrći novomi redi. Vabila na sejo sosveta so naime poštarje skoro nikde ne dali povabljenim do rok, notarošje so pa strašili zvoljene kotrige (ude), da do se Vogri grozno maščevali nad njimi, če do šli v sosvet. Jedina pomoč proti tem hujskačem je njihova odstranitev, je sodilo ljudstvo samo na sosveti.»

Zato zaslužijo možje, ki so imeli pogum, da so pomagali zatreti podlago prekmurskega madžaronstva, madžarsko šolo, da jih reši pozabljivosti ta imenik. Predsednik okrožnega šolskega sosveta je bil dr. Lanjšič, oziroma njegovi nasledniki kot civilni komisarji. Za šolskega nadzornika si je želel zbor svojega prekmurskega domačina, znamenitega slavista dr. Avg. Pavla. Ker pa je bil ta takrat na neki ogrski

gimnaziji, in se z njim ni moglo občeovati in zvedeti, ali boče prevzeti to mesto, je vlada določila za šolskega nadzornika g. Jurka iz Maribora. Drugi udje pa so bili narodni voditelj Jož. Klekl star., potem katoliški župniki: Iv. Baša (Bogojina), Jož. Klekl ml. (Vel. Dolenci), Št. Kūhar (Beltinci) in Jož. Sakovič (Turnišče); kaplana: Št. Horvat (Sv. Jurij) in Št. Lejko (Beltinci); evangeljski župniki: Št. Godina (Petrovci), Adam Lūter (Puconci) in K. Šiftar (Bodonci); učitelji, prekmurski domačini: Jož. Džuban (Križovci), Karl Kočar (Cankova), Iv. Preininger (Ižekovci pri Beltincih); učitelja, panonska Slovenca na štajersko-murski strani: Fr. Cvetko (Vučja ves) in Ferdo Šprager (Veržej, pozneje Beltinci).

Seje okrožnega sosveta so se vrsile skoro vsak mesec. Več imenovanih udov pa ni prihajalo k sejam; zlasti več katoliških duhovnikov, ki so imeli po 4—7 ur daleč, je skoro redno izostajalo, ker jim je prišlo potovanje predrago. Jož. Klekl ml. je bil kmalu od Madžarov ujet in 15 mesecev zaprt. Nadučitelj Cvetko se tudi ni udeleževal sej. Okrožni sosvet je zato kooptiral oba mestna gerenta, Gustava Puša iz Murske Sobotice in Božidara Sevra iz Dolnje Lendave.

Glede učnega jezika so prekmurski govorniki soglasno zahtevali, da se zraven književne slovenščine vedno jemlje ozir na prekmursko narečje in da se naj pridržijo tudi neštete v prekmurskom narečju pisane knjige (Nov. 12. okt. 1919.) Glede prekmurščine je bila to sialna zahteva vsega političnega gibanja v Prekmurju. Isto je zahtevala pred volitvami za konstituanto 28. nov. l. 1920. tudi »Domácsa vérsztvena sztranka«, ki jo je podpirala Jugoslovanska demokratska stranka. Kandidati stranke s splošno izobrazbo so bili sami domači prekmurski posestniki. Za kvalificirane kandidate so vzeli tudi druge, ker domačih niso imeli. Kot glavni kvalificirani kandidat je bil notar Koder v Murski Soboti, kot namestnik med drugimi tudi mariborski gimn.

prof. Fr. Voglar (v aprilu l. 1921. izvoljen od srednješolskih profesorjev za njihovega zastopnika v Višjem šolskem svetu). V sredini in pri zanimivem koncu tega v ogrskem pravopisu izdanem programu se glasi z ozirom na to zahtevo:

• Brezi dāne pripravne drūge resitvi ne privolimo nigdār v to, da bi sze prinasz rojeni Szlovenci zavolo nezmozsnoštji knizsne szlovenscsine v kaksemkoli đugovānyi za posztāv-lali. Zāto more pri vszem szlūzsbenom oprāvlianyi pri domā-csi oblāsztaj i obcsni naprāvaj

nas domācsi jezik

rāncs tak valati, kak knam prinesena knizsna szlovenscsina, koncstbar dokēcs tā sz solszkim vcsenyom nase decē v prerojeno lūdsztvo ne preide. Sz tēm scsēmo doszegnoti, da sze nasi brezi krūja med nami zsvocsi odpūscseni

domācsi csesztniki i đijāki

lejko v szlūzsbe prevzemejo . . .

Goricsanci, Ravenci, Dolinci!

Eden za vsze, vszi za ednoga! V tōj đānoj prilozsnoštji sze vszi na nogē posztavimo za obrambo nasi pravic,

za nam potrebno vēršztveno-jezicsno autonomijo v intereszi nasega obsztānya i napredūvanya.

Vszaksi i vszi dajmo votume za nase

Domācso vēršztveno sztranko!

Bog nāsz nāj tak pomāga!

Tej splošni prekmurski zahtevi je skušal Višji šolski svet ugoditi, da bi bilo ljudstvo zadovoljno. Pustil je zato prekmurske domače učitelje, ki niso znali književne slovenščine, in so torej učili, kakor so znali. V počitnicah l. 1920. pa jim je deželna vlada na vladne stroške priredila učni tečaj v škofijskih zavodih v Št. Vidu pri Ljubljani, odkoder so si ogledali tudi Ljubljano in Gorenjsko. Učitelji so bili s tečajem prav zadovoljni. Profesorji teh zavodov so jim z veliko vnemo in z dobrim uspehom razložili zlasti

slovensko slovstvo in slovenski knjižni jezik, ker še o teh rečeh niso nikdar ničesar slišali ne čitali.

Višji šolski nadzornik Gabršček, ki je imel nad celo prvo leto prekmurski referat, je bil tudi voljan sprejeti k svojim knjižnoslovenskim čitankam prekmurski dodatek, če bi mu ga priredili prekmurski veščaki. Jožef Klekl star. je napisal prekmurske opombe k njegovi prvi čitanki. Dodal bi pa še nekaj prekmurskih pesmic in beril; nihče iz Prekmurja ni imel prilike, da bi to priredil. Povrh se je vedno čakalo, da pride iz Ogrskega dr. Pavel, edini strokovnjaški poznavatelj prekmurskih narečij, in vse to poskrbi. Raditega to ni prišlo do izvršitve. Učitelji pa, tudi Prekmurci, zlasti oni iz štajerske Panonije (Prekije), so razlagali knjižnoslovenske besede s prekmurskim narečjem. Pač pa se ni usiljevala prvi dve leti Prekmurcem srbohrvaščina in cirilica, ko so se še komaj začeli učiti slovenski pravopis in slovenski jezik.

Z otvoritvijo šol pa ni šlo tako hitro. Bile so razne težave s šolskimi poslopji in z nastavljanjem učiteljev. Prva jugoslovanska šola, ki je bila otvorena v Prekmurju, je bila državna gimnazija v Murški Soboti. Meseca oktobra 1919 je ravnatelj Ivan Bračko z enim tovarišem - profesorjem že pridno učil v I. gimnazijskem razredu, v katerem je seveda moral začeti z začetnimi pojmi slovenske slovnice, ki se še je noben dijak ni učil; znali so le toliko prekmurščine, kolikor so je slišali doma, v cerkvi in pri verouku.

Druge šole so se otvorile šele par mesecev pred sklepom šolskega leta 1919/20.

Vprašanje višje duhovne oblasti, s katero se je začel pečati »prekmurski parlament« in izrazil željo, naj bi se nastavljal za Prekmurje generalni vikar, kakor je na Koroškem, ni šlo naprej do spomladi 1921. Sobotiški škof ni imenoval takega vikarja, ampak je izročil le obema dekanoma oblast, da sta dajala cerkvene dispenze n. pr. za sklepanje zakonov.

Jugoslovanskim škofom (nadškof dr. Bauer, knez in škof dr. Jeglič, škof dr. Akšamovič), ki so bili v spomladi l. 1921. v Rimu, je papež obljubil, da imenuje apostolskega ali generalnega vikarja za Prekmurje, ko dobi od njih predlog.

Evangeljski Prekmurci imajo še istotako v ogrski državi svoje višje oblasti, in sicer je seniorat v Kermedinu (Körmend), superintendent pa biva v Sobotišču (Szombathely). Jugoslovanski evangeljski duhovniki pa so že imeli posvetovanje v Zagrebu, ki se ga je udeležil tudi zastopnik prekmurških župnikov, Adam Lütter iz Puconc, kjer so govorili o tem, kako bi si uredili v Jugoslaviji svoje duhovne oblasti.

Judje z dvema cerkvenima občinama, v Murski Soboti in Dolnji Lendavi, spadajo pod višjo oblast v Varaždinu.

Jako važno je bilo vprašanje prometnih zvez. Prekmurje je bilo kakor odrezano od Jugoslavije. Ogrji so dobro razumeli naravnati ves promet iz Prekmurja proti sredini Ogrske. Tje so imeli kar tri železnice iz Prekmurja: 1. Rabsko železnico Gradec-Monošter-Sobotišče. Ta za jugoslovansko Prekmurje ne pride več veliko v poštev; 2. Železnico iz sredine Prekmurja, Murske Sobote, skoz njegovo sredino do Hodoša in potem dalje ali skoz Kermedin v Sobotišče ali skoz Zalaegerszeg proti Budimpešti; 3. Železnico iz Čakovca in Murskega Središča v Medjimurju skoz Doljno Lendavo v Redič in Zalaegerszeg.

Dokler smo še imeli Radgono, so iz Radgone na tovornih avtomobilih vozili premog v Mursko Sobotu, da je vlak vozil dvakrat na teden iz Murske Sobote v Hodoš in nazaj. Po izgubi Radgone je bil dovoz premoga le še iz Dolnje Lendave mogoč, kar pa je prišlo predrago, tako da je ta železnica do sedaj skoraj vedno nerabna. V Doljno Lendavo je mogoče priti po železnici iz Pragerskega skoz Ptuj-Ormož-Dravsko Središče-Čakovec-Mursko Središče-

Dolnja Lendava ali pa iz Zagreba skoz Varaždin-Cakovec-Mursko Središče-Dolnja Lendava.

Toda Dolnja Lendava je v južnovzhodnem kotu Prekmurja, odkoder ni naprej železnice. Uradniki in učitelji, ki so se selili v Prekmurje, so imeli hudo potovanje, preden so prišli na svoj kraj, ki še ga niti na zemljevidih niso mogli najti, ker so imeli njihovi dekreti že slovenska imena, ki jih tudi na specialnih kartah ni.⁴⁷

Še hujše pa je bilo, da od Radgone do Murskega Središča ni bilo niti enega mostu. Bili so samo skoro v vsaki večji vasi brodi. Toda ti so bili v vsakem deževju neporabni, ker so bile dovozne ceste silno slabe. Mura namreč stopi skoro ob vsakem večjem dežju iz svoje struge ter poplavi lepe zelene travnike in rodovitne njive. Z regulacijo Mure do Veržeja se je vsaj to doseglo, da ostane Mura v eni strugi in je ne menja kakor prej. Povodenj pa še je tudi zdaj večkrat. Dovožne ceste se ob vsaki večji povodnji pokvarijo. S tem se je seveda omejilo občevanje prekmurskih Slovencev s štajerskimi. Od jeseni do spomladi je bilo večinoma nemogoče priti z vozom čez brod, ker voz ni mogel do broda vsled blata in vode v stranskih strugicah glavne Mure. Včasih po več dni sploh ni bilo

⁴⁷ «Slovenska imena prekmurskih občin», ki jih je jugoslovanska uprava nujno potrebovala, ker ni mogla rabiti okornih madžarskih v zadnjih desetletjih iznajdenih ali skovanih imen, je sestavil in priobčil pisec teh vrst v «Straži» 3. oktobra, in dostavek 10. oktobra 1919. Na podlagi tega imenika in s sodelovanjem Jožefa Klekca star. je izdal v Radgoni 28. oktobra 1919 poštni oficial I. Vengust seznamek z naslovom: «Seznamek prekmurskih občin (krajev) z označbo pošte in zemljevidom». Ščasoma so prišla ta imena tudi na občinske table. Stara imena so takoj prve dneve po zasedbi izginila. V dolnjelendavskem okraju je omislila županska zveza po predsedniku Božidaru Sevru enotne občinske table s slovenskimi imeni v narodnih barvah. Jezikoslovci naj ne prezrejo prekmurskih imen, ki jih ima Božidar Rakč v cit. letopisu Mat. slov. za l. 1868., ter Kalendar Najsvetejšega Srca Iezušovega na 1919. leto, stran 50—51!

mogoče niti s čolnom priti čez Muro.⁴¹ Ko smo izgubili Radgono, je bil torej most čez Muro še veliko bolj potreben, ker Prekmurje ni imelo nikakega primernega prihoda in izhoda. Ravnotako pa je bila potrebna železnica, ki bi spojila sicer neporabno zvezo M. Sobota — Hodoš.

Glede obeh vprašanj se je kazala takoj od začetka precejšnja edinost. Najrajši bi imeli seve kar tri moste, pri Radencih, Veržeju in Moti, na potu iz Ljutomera proti Črensovcem. Najbolj ozka je struga z naplavino pri Radencih, najširja in povrh se neregulirana v dveh strugah z otokom na sredini pa pri Moti. Zato je prevladalo mnenje, da naj bo prvi most v sredini. Ko je bil poverjenik za javna dela Dušan Serbec, se je odločilo v poletju 1920, naj se začne delati most pri Veržeju. V maju 1921 je bil pomožni most, ki so ga že imeli, zopet po povodnji precej poškodovan. Dovozna cesta iz Veržeja do mostu in onkraj Mure od mosta do Dolčežovja je že precej gotova, ponekod 2—3 m visoka. V jeseni bo mogoče most izročen prometu. Kako potreben je ta most, se vidi iz tega, da je v spomladi 1921 vozil brod tik ob novem mostu več dni noč in dan, ker so Prekmurci vozili dosti opeke in lesa iz Štajerske.

⁴¹ Za primer, kako je to oviralo promet, naj služijo nekateri slučajji: V jeseni 1919 so priredili štajerski dijaki »Prleki« v Beltincih slavnost z gledališčno igro. Po igri je začelo deževati. Po enournem dežju je bilo že na dovoznih cestah k broda pri Veržeju toliko vode, da so gostje iz Veržeja komaj ušli z vozom čez brod pred povodnjo. Dijaki, ki so ostali čez noč v Beltincih, so mogli priti na Štajersko šele tretji dan, ko je voda odtekla. — Dne 4. januarja 1920 sta imela poslanec dr. Hošnjec in pisec tega napovedano predavanje v Beltincih. Ko sta hotela priti v Veržeju k broda, sta morala poslati voz nazaj, ker ni mogel naprej vsled blata in vode. sama pa sta morala sezati čevlje ali pa polagati debla čez struge, da sta jih prebredla in prišla do broda. — Če so sli učitelji ali uradniki v soboto na Štajersko, se je zgodilo, da do ponedeljka niso mogli priti čez Muro v urad.

Železnica se bo na vsak način morala podaljšati iz Murske Sobote naprej proti središču države. Na zborovanju 2. oktobra 1919 so se izjavila različna mnenja. Večina je zagovarjala zvezo Murska Sobota—Ljutomer—Ormož (ali po mnenju manjšine Središče). Gornjeradgončani so imeli v mislih zvezo M. Sobota—Radgona (po izgubi brez nje) — Gornja Radgona—Ptuj—Rogatec—Novo mesto—Reka. En govornik je bil za zvezo M. Sobota—Križevci—Sv. Lenart—Maribor; neki dopisnik pa je zagovarjal inačico M. Sobota—Bučečevci—Sv. Lenart—Maribor.

Ker je treba v novi državi dosti novih železnic in je finančno stanje še slabo, se je moralo to izvršiti, kar je bilo najno potrebno pri razmeroma malih stroških. V jeseni l. 1920. je odredil takratni prometni minister dr. A. Korošec, da se začne trasirati železniška proga iz Murske Sobote proti železnici Gornja Radgona—Ljutomer ter iz Ljutomera proti železnici Pragersko—Kotoriba. Načrt za železnico Ljutomer—Ormož je izdelala že stara Avstrija, ki ga je naša uprava od nemške Avstrije tudi dobila. Dne 22. marca 1921 je ministrski svet na vprašanje posl. Klekla, dr. Hohnjeca in dr. odgovoril, da je ravnateljstvo za zgradbo novih železnic izdalo direkciji v Zagrebu odredbo, da se trasira proga Murska Sobota—Ljutomer—Ormož. Z delom se je že začelo. Definitivno pa še ni določeno, skozi katere kraje bo šla železnica iz Sobote do Veržeja, in ravnotako še ne, ali bo šla iz Veržeja v Križevce ali naravnost v Ljutomer.

Poslanec Klekl je tudi priporočal zahtevo Prekmurcev, da se M. Sobota zveže z D. Lendavo, nakar se mu je odgovorilo, da se ta proga ne more financirati iz rednega budžeta, ampak šele takrat more priti v poštev, ko se vzame posojilo za zgradbo železniških prog. Skušaj se tudi privatno podjetje pridobiti za to progo.

Tako se bliža železniško vprašanje povoljni rešitvi. Izguba Radgone pa tudi v tem oziru ovira razvoj pokrajine

okoli Cankove, za katero bi bila potrebna železniška zveza Radgona — Murska Sobota.

Na tem zborovanju je poročal poverjenik A. Prepeluh o podporah, pokojninah, o bolniških blagajnah in enakih napravah, ki so jih deležni tudi Prekmurci. Ravnatelj za agrarno reformo A. Štrekelj pa je naznanil, da se bodo po občinah volili agrarni odbori, ki bodo pomagali, da se dajo veleposestniška zemljišča pravilno v najem vsem zemlje potrebnim Prekmurcem. O aprovizaciji pa je govoril civilni komisar sam in povedal, kako je preskrbel Prekmurje s potrebnimi živili.

Dr. Lanjšič je naredil s svojim občevanjem s Prekmurci in s svojim »parlamentom«¹ najboljši vtis. Kaj takega prej v Prekmurju ni bilo, da bi smel vsak preprosti človek govoriti in interpelirati najvišjega uradnika, ki mu je dajal na vse odgovor. »Novine«² so pisale 12. oktobra leta 1919, o tem zborovanju takole:

»Iz celoga Prekmurja je prišlo više 60 kotrig sosveta, katoličanci i evangeličanci, prosti i izobraženi ljudje, pa so dali duška vsemi, kaj njim na srci ležalo. Predvsem so pa dali na znanje, da gori v njihovem srci tisto, na koj so se vsikdar včili, vera i ljübezen do svojega slovenskoga naroda. Vküp so prišli morebiti s praznim strahom napunjeni, a navdušeni so šli domo, zato ka so vidili ljübezen, štera nevtrüдно dela, vidili so zaistino očinsko skrbljivost g. civilnoga komisara i njim podrženih gospodov za nje, vidili požrtvovalno zanimanje od strani državne i deželne vlade v tistih gospodah, štere sta jim tive poslale na pomoč«.

Lanjšičevo delo v Prekmurju je bilo lepo končano s tem, da so zastopniki jugoslovanske vlade slovesno prevzeli v posest jugoslovansko Prekmurje. Sredi oktobra 1919 je namreč uradno obiskal Prekmurje kot predsednik deželne vlade za Slovenijo dr. Janko Brejc, minister dr. A. Korošec

in poverjenik za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek. Peljali so se skoz Radgono, ki še je takrat bila v jugoslovanski upravi, kjer so jih pričakovali radgonski jugoslovanski uradniki ter civilni komisar dr. Lanjšič. V Murski Soboti in Dolnji Lendavi je bil razgovor z vsem uradništvom in vojaškim častništvom. V Beltincih in Črensovcih pa je bil slovesen pozdravni ljudski tabor 18. oktobra l. 1919. Vlado je pozdravil v Beltincih gerent Jožef Škafar, v imenu jugoslovanske uprave tamkajšnja voditeljica poštnega urada, ki je takoj za jugoslovanskimi četami, ki so 12. avgusta l. 1919. zasedle Beltince, prišla tja ter začela izvrševati v zadovoljnost občinstva svojo službo. Na stopnicah Malega gradu v Beltincih je odgovoril na pozdrav dr. Anton Korošec v panonsko-slovenskem (preškem) narečju, kar je posebno razveselilo zbrano množico, ki je z godbo na čelu prišla nasproti vladnim zastopnikom. Iz Črensovec so prišla nasproti pol ure daleč belo oblečena dekleta, šolski otroci ter na lepih belgijskih konjih brhki prekmurski mladenči. Veličasten je bil prizor pred cerkvijo v Črensovcih. Na stopnicah pred cerkvijo je pozdravil narodni voditelj Jožef Klekl star. vladne zastopnike, ki so stali okoli njega, v daljšem izbranem govoru. Pred govornikom so bili tisoči otrok, mož in žena, v ozadju pa v polukrogu jezdeci na svojih konjih. V imenu vlade je govoril predsednik dr. Brejc, ki je zagotavljal prekmurske Slovence bratske ljubezni drugih Slovencev, ter končal svoj govor s takrat potrebno slovesno izjavo: »Prekmurje je in ostane vekomaj jugoslovansko, amen!« Vladni zastopniki so nato obiskali voditelja Klekla na njegovem domu, kjer so ga bili oropali ogrski boljševiki ter mu iz knjižnice odnesli vse slovenske knjige razen slovenskega prekmurskega katekizma.

Še na drug način si je postavil dr. Lanjšič lep spomenik v Prekmurju. L. 1919. je bilo v Prekmurju obilo sadja. Prevoz v Avstrijo in Ogrsko je bil od centralne vlade zabranjen, v

Jugoslaviji pa se za to sadje nihče ni brigal. Nastalo je za Prekmurce obupno stanje, ker sadja ni bilo mogoče spraviti v denar. Da reši situacijo, je dr. Lanjšič ustanovil »Nakupovalnico sadja za Prekmurje« s sedežem v Mariboru. Ta se je borila v začetku s silnimi težkočami, ker ni bilo odjemalcev za blago. Šele ko se je poslovodju posrečilo zainteresirati belgrajske trgovce za to sadje, se je lahko vse prodalo. Ko pa je »Nakupovalnica« seznanila trgovce s prekmurskimi kmeti samimi, je svoje poslovanje ustavila, ker njeno poslovanje ni bilo več potrebno. Pri likvidaciji se je pokazal pri prometu 1.413.437,19 K čisti dobiček, od katerega je dal dr. Lanjšič 55.700 K za podporo prekmurskih dijakov. Od tega se je 5.700 K takoj dalo prekmurskim dijakom, ki študirajo v Ljubljani ali Mariboru, 50.000 K pa ima civilni komisariat kot nekako ustanovnino v prid dijakov v Prekmurju.

Z odcepitvijo Prekmurja od ogrskega dela sobotiške škofije, so prekmurski dijaki izgubili ugodnost, ki so jo uživali prej v sirotišču »Orphanotrophium Kelcz-Adelffy« v Kiseku. Dobro bi bilo, če bi se dal del te ustanove, v kolikor je bil odmerjen za Prekmurje, v Mursko Soboto. Za sedaj pa so prekmurski dijaki, ki navadno niso iz bogatih hiš, brez vsake podpore. Ravnatelj gimnazije, Iv. Bračko, je to takoj opazil ter začel sam nabirati prostovoljne prispevke za podporo revnim prekmurskim dijakom. Posrečilo se mu je v kratkem času, da je dobil toliko podpor, da je ustanovil meseca decembra l. 1919. dijaško kuhinjo, ki preskrbuje dijakom knjige, učila, obleko, stanovanje in hrano. Prispevki so se nabirali po vsej državi. Do konca drugega šolskega leta, junija 1921, se je nabralo okoli 60.000 K, potrošilo pa približno 25.000 K. Dijaška kuhinja je postala velika dobrotnica prekmurske srednješolske mladine. Vsekako pa bi še bil potreben kak dijaški dom, ker so prekmurski dijaki

v pretežni večini revni. Z dr. Lanjšičevo ustanovnino se je dobila podlaga za tak dijaški zavod.

b) Pod drugim, definitivnim, civilnim komisarjem Berbučem.

Dr. Lanjšić, ki je prevzel le provizorično komisarijatsko mesto, je odšel 27. oktobra l. 1919. za okrajnega glavarja v Maribor nazaj, za katerega jugoslovansko upravo si je ob prevratu poleg generala Maistra in predsednika »Narodnega sveta«, dr. Verstovška, pridobil velike zasluge. Naslednik mu je bil Bogumil Berbuč, sin bivšega realčnega profesorja, deželnega poslanca in namestnika deželnega glavarja v Gorici. Ob prevratu je bil Bogumil Berbuč od Narodnega sveta in Županske zveze določen za vodstvo okrajnega glavarstva v Gorici. Ko so zasedli Italijani Gorico, je hodil Berbuč nekaj časa v urad, potem pa so ga proti vsemu čutu pravičnosti odvedli s predsednikom Narodnega sveta, dr. Podgornikom, in drugimi v vojno ujetništvo v Italijo, kjer je v Serviglianu trpel sedem dolgih in mučnih mesecev, ki so usodepolno vplivali na njegovo na videz krepko zdravje.

Komisar Berbuč je imel jako težavno in kritično nalogo, katere se je lotil pri svoji veliki izobraženosti z vso vneto, z energijo sicer, pa z ljudeštvom pravičnostjo. Ni bila lahka naloga spraviti iz dežele vse eksponente madžarske vlade, uradnike in učitelje, ki so sicer izjavili, da ne marajo stopiti v jugoslovansko službo, po drugi strani pa iskali zopet kakih vezi, da bi vendarle ostali v Prekmurju. Mir z Ogrsko še namreč celo njegovo dobo ni bil podpisan. Zato so si ti ljudje delali upanje, da še pridejo zopet na krmilo pod ogrsko vlado in niso vedeli, na katero stran bi se nagnili.

Da je bila stvar v resnici resna, se vidi iz tega, da so ogrski neprevidneži celo z oboroženo silo upali spremeniti državni red. Dne 29. nov. 1919. l. zjutraj so ogrski vojaki,

ki so prišli na vzhodni strani Dolnje Lendave nenadoma preko demerkacijske črte na vse zgodaj, ko so šli ljudje k zornicam v cerkev, vdrl v Dolnjo Lendavo ter se polastili polovice mesta. Naši vojaki so se pod poveljstvom podpolkovnika Perka pogumno postavili v bran ter so v eni uri zopet izčistili mesto ter pognali v beg napadalce. Ta napad je potem proučila medzavezniška komisija, v kateri je bila zastopana Anglija, Francija, Italija, Japonska, Jugoslavija in Ogrska. Meseca januarja 1920. l. se je ogrska vlada opravičila za ta napad in obljubila, da se kaj takega ne ponovi več. Odstranila je od mejnih čet poveljnika-podpolkovnika, odvzela čin poročniku-napadalcu in odpustila prizadete častnike. Vsekako bo razmejitvena komisija morala gledati, da se pri natančni razmejitvi zasiguro Dolnji Lendavi bolj vamo zaledje.

Civilni komisariat je imel dalje velike težave s popravljanjem šol. Šole so veliko trpele po vojaki, ki so se vrstili s spremembami vlad, nikogar pa ni bilo, ki bi povrnil velikanske škode pri splošni druginji. Zato je vstajal iz pokvarjenih šol le polagoma razred za razredom, šola za šolo.

Veliko je imel upravit komisar Berbuč tudi z občinskimi gerenti, da jih je privadil uradovati. Te posle so opravljali prej ogrski notarjuši, izvežbani državni nastavljenici. Domači ljudje niso imeli pri tem delu ničesar opraviti. Zato niso bili vajeni uradovanja, ne glede na to, da slovenskih šol niso obiskovali in se torej tudi v prekmurščini niso nikdar učili pisati. Že takrat se je mislilo na to, da bi se vršili učni tečajji za župane. Do izvršitve teh načrtov pa je prišlo šele v jeseni l. 1920. Po odobrenem vladnem načrtu je vodil te tečaje za župane po tri dni v Dolnji Lendavi, v Murski Soboti in v Križovcih gerent Božidar Sever.

Obilo posla je imel komisar v svojem uradu samem. Ves dan so prihajale stranke; če je kje obtičala aprovizacija,

če ni prišla kaka podpora v pravem času, če s kako šolo ni šlo naprej, če se je na meji opazilo kaj sumljivega, o vsem se je moralo reševati v Malem gradu sredi vrtnih nasadov ob periferiji mesta, kjer je bil urad civilnega komisarijata za Prekmurje.

Dasi je bolehal, si Bogumil Berbuč ni dal miru, ampak vestno in neutrudljivo je delal ves predpoldan in ves popoldan do noči: miza je morala biti prazna aktov. V zimskih večerih je delal istotako v uradu do 7. ure zvečer ter prihajal po blatni in z vode polnimi jarki obdani cesti z laterno v roki od Malega gradu v Dobrajevo gostilno, kjer je bila uradniška menza.

Nekaj posebnega je bila ta uradniška menza. Po njej se je poznala moč jugoslovanske uprave. V začetku jih je bilo pri mizi po pet. Število je kmalu narastlo na deset, dvajset. Nekaj uslužbencev je odšlo že v drugo gostilno, Benkovo pri »Slonu«, kjer je bil prvi slovenski napis. Črez nekaj časa je tudi tu vse pretesno in ustanovila se je posebna uradniška menza v lastni režiji v Velikem gradu. Pri Dobraju je ostalo le nekaj začetnih gostov. Sčasoma so si nekateri ustanovili tudi lastno ognjišče, če so bili tako srečni, da so dobili primerno stanovanje.

Poleg uradniških poslov še je imel komisar različna komisijska potovanja. Moral je v slabem zimskem vremenu že jako bolan pregledovati mejo, da se izvrše predpriprave za razmejitveno komisijo. Razen drugih ogledov ga je pot vodila večkrat v Dolnjo Lendavo. V tem času je namreč dolnjelendavski gerent Sever ustanovil zvezo županov dolnjelendavskega okraja, ki je imela vsak mesec svojo sejo, na kateri so se informirali župani o vseh tekočih zadevah, so dobivali razna navodila, so stavili razna vprašanja in razkrivali svoje zahteve. Bili so to nekaki mesečni poučni tečaji, na katerih je govoril komisar in razni povabljeni

strokovnjaki. Teh sej se je udeleževal in na njih govoril tudi dolnjelendavski vojaški poveljnik polkovnik Mundžič, ki si je kot odločen srbski poveljnik s svojim prijaznim občevanjem z ljudstvom, s svojim upoštevanjem njih želj in potežkoč, s svojim stikom z ljudstvom vobče znal pridobiti ugled, spoštovanje in ljubezen naših Prekmurcev.

Za 17. marc 1920 je sklical Berbuč prekmurski »parlament« k 3. zborovanju, na katerem se je dajal račun, kako deluje že jugoslovanska uprava, kako se upeljuje šolstvo, kako se skrbi za vse potrebe prekmurskega ljudstva, obenem pa so se delali načrti za prihodnje delovanje. Tega zborovanja se je udeležil kot delegiran zastopnik ljubljanske vlade poverjenik za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek, ki je dajal točna, jasna, pa tudi odločna pojasnila o vseh zadevah, ki so se sprožila od različnih govornikov. Nadziral je ob tej priliki tudi gimnazijo v Soboti in nekaj ljudskih šol.

Celo Berbučevo dobo še mir z Ogrsko ni bil podpisan. Šele sredi januarja 1920 so ogrski delegaciji predložili mirovne predloge, od zastopnikov velesil Clemenceau, Lloyd George, Nitti, Matsui, v seji, pri kateri je govoril grof Albert Apponyi v francoskem, angleškem in italijanskem jeziku. Avstrijci so imeli opravka z mirovno pogodbo od 2. junija do 10. septembra, torej okoli 3 mesece, Ogrji pa so zavlačevali podpis skoro pet mesecev. Štiri nasledstvene države Avstro-Ogrske, Rumunija, Jugoslavija, Češkoslovaška in Poljska so sklenile, da nastopajo skupno proti zahtevam Ogrske. Šele 4. junija 1920 je podpisal mir v imenu Ogrske kot vodja delegacije dr. Avgust Bonard.

Bogumil Berbuč je željno pričakoval tega trenutka, da bi se po sklenjenemu miru lahko mirno delalo za blagor Prekmurcev. Za ta slavnostni dan, ko bo podpisan mir, je nameraval izdati do tedaj še edini prekmurski list »Novine«, ki ga je tudi vlada rabila za svoje uradne objave, na vladne

stroške v povečani in slavnostni obliki. Sam je skrbel, da so mu za to številko obljubili slavnostne članke različni možje, ki so se zanimali za javno življenje v Prekmurju. Tudi eden izmed evangeljskih župnikov mu je obljubil prispevek. Iskal je namreč stika tudi z njimi, da bi jih pridobil za aktivno sodelovanje z jugoslovansko upravo.

Predno pa se mu je izpolnila ta srčna želja, ga je želodčna bolezen, na kateri je bolehal že dalje časa, vrgla na bolniško postelj. Še na njej je uradoval naprej in sprejemal stranke, dokler ni smrt pretrgala niti življenja prvemu definitivnemu političnemu šefu jugoslovanskega Prekmurja v njegovi najlepši moški dobi dne 9. maja 1920.

Namesto slavnostne številke so imele »Novine« žalno obvestilo, malo prej kakor je bil podpisan mir 4. junija 1920. Prekmurci so žalovali za Bogumilom Berbučem, v velikem številu so se udeležili pogreba. Ker je bil prepeljan v Ljubljano, se je pri žalnem sprevodu na meji Prekmurja, v Radgoni, poslovil od rajnega prekmurski voditelj Kleki, ki se mu je zahvalil za njegovo požrtvovalno ljubezen do Prekmurja. V Ljubljani se je udeležil pogreba dne 13. maja predsednik deželne vlade dr. Brejc s člani vlade in uradniki; ob odprtem grobu pri Sv. Križu v Ljubljani pa sta tolažila za Milčetom žalujočo mlado vdovo ter starega očeta poslanca Berbuča sotrudnika rajnega pri delu za prekmurske meje, inž. Wolfhardt in dr. Slavič.

c) Pod tretjim in zadnjim civilnim komisarjem Lipovškom.

Tretji civilni komisar za Prekmurje je bil dr. G. Lipovšek, rodom iz Stajerskega Posavja. Doba njegovega službovanja v Prekmurju se lahko označuje kot prehod v normalne razmere.

Dne 29. junija 1920 je pripeljal 25 Prekmurcev k obisku regenta Aleksandra v Maribor, ki so se poklonili regentu

po posebni deputaciji, ki ji je bil na čelu narodni voditelj Jož. Klekl star.

Podpis trianonske mirovne pogodbe dne 4. junija 1920 se ni posebej slavil, ampak ratifikacija miru po ogrski vladi dne 15. novembra 1920. Za ta važen čin je poslal komisar vsem župnijskim, županskim in šolskim vodstvom sledeči razglas, ki se je javno razglasil in pribil na javnih prostorih.

Uradni razglas

prebivalstvu Prekmurja!

Gospod predsednik deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani mi je z brzojavko z dne 16. novembra 1920 naznanil, da je po došlih vesteh madžarska zbornica v Budimpešti dne 15. novembra 1920 ratificirala (odobrila) trianonsko mirovno pogodbo.

S tem historičnim dejstvom je postalo Prekmurje, katero so zmagonosne naše čete zasedle dne 12. avgusta 1919, sestavni del Jugoslavije. Madžari oziroma njihova narodna skupščina se je svečano za večne čase odrekla vsem pravicam do Prekmurja.

Prebivalstvo! Z odkrito ljubeznijo Te sprejema naša slavna, lepa domovina. Kakor se je razveselil oče nad najdenim zgubljenim sinom, tako Te prisrčno objame radostne volje v svoje naročje mati Slovenija. Po težkih dobah svetovne vojne, po usodepolnih dneh prevrata in po burnih dogodkih po prevratu — spominjam na vlado bele in rdeče garde, komunistov i. t. d. — je nastopil za Prekmurje novi čas, čas miru in reda.

Slobodni in z radostnim srcem se povrnimo zopet k rednemu delu! Domovina naša nas vse rabi! Vsakdo, kmet, delavec, uradnik in meščan izpolnjuj svoje dolžnosti!

S polnim zaupanjem se obračaj, državljan, do predpostavljenih oblasti, katere bodo delile z enako mero pravico med siromake in bogatine.

Doba slobode in napredka je tedaj po tolikih stoletjih robstva vendarle prišla!

Prekmurci! Presrečnega se čutim, da je baš meni usojeno naznaniti Vam ta velepomembni državni čin. Čutim se v duhu z Vami, ki še niste mogli pozabiti nedavno minulih strašnih časov. Izlijmo svoja čustva do svoje države, ki nam jamči za mir in red, za varnost posesti in življenja, v hvaležni klic:

Blagoslovi Bog našo ujedinjeno domovino,
našo kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev!

Murska Sobota, dne 17. novembra 1920.

Civilni komisar za Prekmurje:
Lipovšek s. r.

Znamenje, da prihajajo za Prekmurje normalne razmere, so bile tudi volitve za ustavotvorno skupščino 28. nov. 1920. Prekmurci so postavili svoje kandidate samo po dveh strankah, po »Slovenski ljudski stranki« in »Domači verstveni (gospodarski) stranki«. Domácsa vérsztvena sztranka, ki jo je podpirala Jugoslovanska demokratska stranka z nanovo ustanovljenim »Prekmurskim glasnikom«⁴⁴, je dosegla precejšnje število glasov le s tem, da je imela med kandidati s splošno izobrazbo same domače ljudi in je proti drugim strankam poudarjala, da so »zvínszke partáje, stere lúcke (tuje) lúdiť za kandidáte májo«. Radi slabih prometnih razmer (prekmurski vlak v tem času tudi ni vozil) agitacija ni bila velika. Po nekaterih izmed 33 volišč, zlasti v goričanskem Prekmurju, ni imel noben kandidat kakega shoda. Zato je volilna udeležba znašala le 49%. Od 17.314 volilcev je oddalo 8481 svoj glas. Dobila je Slovenska ljudska stranka 5437,

⁴⁴ Po volitvah je list za nekaj časa prenehal. Sedaj zopet izhaja. Važno besedo ima pri njem Vinko Šaruga, pisar pri okr. glavarstvu, bivši sourednik boljševiških, Kleklu vzetiñ »Novin«.

Domača verstvetta stranka 1497, Jugoslovanska socialno-demokratska stranka 989, Jugoslovanska demokratska stranka 172, Samostojna kmetijska stranka 153, Narodno socialistična stranka 125, komunistična stranka 108 glasov. Domača verstvena stranka je dobila premalo glasov za poslanca. Na programu Slovenske ljudske stranke pa je bil izvoljen prekmurski kandidat Jožef Klekl starejši.

Glede politične uprave je stavil komisar Lipovšek predlog, da se dosedanje male krajne občine združijo v večje politične občine, ki bi jim načeloval izvoljen župan, kateremu pa bi bil prideljen izšolan, od države plačan tajnik. To bi bila nekaka srednja pot med ogrsko občinsko upravo z državnimi »notarjuši« in popolnoma avtonomno slovensko občinsko upravo. Do sedaj še ni odločeno, kako se bo ta sprememba izvršila. Vsekako pa je bilo dobro, da sta se vršila po komisarjevi skrbi od vlade plačana več tedenska tečaja za občinske tajnike v Dolnji Lendavi in Murški Soboti. Dolnjelendavski tečaj je obiskovalo 18 mladih Prekmurcev, tečaj v Murški Soboti pa 32.

Prekmurskega »parlamenta« komisar Lipovšek ni več sklical. Tudi okrajni šolski sosvet ni imel več seje od januarja leta 1921. Demokratske stranke zaupnika, vodja poverjenišтва za uk in bogočastje, dr. Skaberne, in novi referent za prekmurske ljudske in meščanske šole, dvorni svetnik Engelbert Gangl, delata brez sočelovanja ljudstva, kar ne pospešuje njegove zadovoljnosti. Pač pa se je dr. Lipovšek redno udeleževal v Dolnji Lendavi mesečnih sej »Županske zveze«, ki ga je v poletju 1921 izvolila svojim častnim članom. Na teh sejah so se gerenti dolnjelendavskega okraja politično dobro izšolali, kar se pogreša pri gerentih sobotskega okraja, ker tam ni bilo nikogar, ki bi jih organiziral.

Ker še železnica Murska Sobota - Ormož ni gotova, zato se še ne more rabiti železnica Murska Sobota - Hodoš,

ker pride dovažanje premoga predrago. Radi teh prometnih težav ima ljudstvo predaleč hoditi do uradov. Zato se mislijo upeljati uradni dnevi v Križovcih, pri Sv. Juriju ali Gradu ter v Turnišču po šestkrat na leto.

V šolskem letu 1920/21 se je šolstvo že lepo razvilo. Razen kmetijske šole v Rakičanu pri Murski Soboti, ki jo je vlada sklenila ustanoviti, in 10 ljudskih šol so bile odprte vse šole. Gospodinjska šola je določena za Beltince. Ker pa še predprivave niso bile končane, se je vršil trimesečni gospodinjski tečaj pod vodstvom šolskih sester v Beltincih z dobrim uspehom.

Od 93 ljudskih šol v Prekmurju se je poučevalo na 83 šolah. Od teh bi še nekatere morale imeti več razredov, ko bi bilo več šolskih prostorov in učiteljev. Učni jezik je slovenski na 72, madžarski na 18, nemški na 3 ljudskih šolah.

Štirirazredna meščanska šola v Murski Soboti je slovenska, madžarščina se uči le kot predmet za Madžare. Na štirirazredni meščanski šoli v Dolnji Lendavi se je poučevalo šele v prvih dveh razredih. Otroški vrtec je bil samo eden.

Na 83 ljudskih šolah je bilo skupno 146 učiteljskih moči, in sicer 91 domačih, 55 iz ostale Slovenije. Na obeh meščanskih šolah pa jih je bilo skupno 8, in sicer 3 domače in 5 iz ostale Slovenije.

Silno važna je edina srednja šola v Prekmurju, državna gimnazija v Murski Soboti. Prvi razred se je odprl meseca oktobra 1919 ter je štel 27 učencev in 6 učenk. V šolskem letu 1920/21 je imel prvi razred 38 učencev in 6 učenk. Na obeh razredih je bilo torej skupno 54 učencev in 17 učenk, po veri 62 katoličanov, 7 evangeličanov in 2 žida. Poučevali so ravnatelj Iv. Bračko ter gimnazijska učitelja dr. Blaž Svetelj in Vekoslav Španger, katoliški veronauk kaplan Jožef Krantz, evangelijskega evangelijski župnik I. Kovač, židovskega rabinca dr. H. Kiss.

Razen 71 srednješolcev v Murski Soboti še je iz Prekmurja 19 gimnazijcev na salezijanski gimnaziji v Veržejju, 14 gimnazijcev in 6 učiteljiščnikov v Mariboru in Ljubljani. Na univerzi v Ljubljani sta dva Prekmurca, 1 medicinec in 1 tehnik; v Mariboru sta iz Prekmurja 2 bogoslovca, več klerikov-bogoslovcev pa je pri salezijancih in lazaristih.

Povrh pa je še okrog 30 Prekmurcev na madžarskih srednjih šolah in 15—16 na madžarskih univerzah. Eden je ravnokar dovršil medicinsko fakulteto v češkoslovaški Bratislavi (Požunu) in je sedaj sekundarij v deželni bolnici v Ljubljani.

Vse šolske knjige v prekmurskih šolah so književno-slovenske. Le katekizem se je dozdej pustil tak, kakršnega so imeli. Bil je to po vsebini od »avstrijskega« Kanizijevega katekizma različen, bolj enostaven, »ogrski« katekizem, ki so ga imeli Prekmurci v prekmurskoslovenskem prevodu z ogrskim pravopisom. Ogrski pravopis so morali prej imeti, ker ga drugače prekmurski otroci, ki se niso učili nič slovensščine, ampak le madžarski, ne bi mogli čitati. Klekl pa je v svoje »Novine« upeljal slovenski pravopis, in tega so imele tudi boljševiske »Novine«, ker je lepše, da ni treba pisati madžarskih dvojnih črk. Prekmurski duhovniki so mislili sedaj na novo izdati prekmurski katekizem s slovenskim pravopisom in so to tudi naznanili višji šolski oblasti. Ker je tisk drag, tako da ga privatno niso mogli založiti, in od drugod tudi niso dobili podpore za tisk, se je zadeva zavlekla. Ravnotako so imeli evangeličani svoj prekmurskoslovenski katekizem Martina Lutra.

Novi Višji šolski svet z jugoslovansko demokratsko in samostojno-kmetijsko večino pa je brez sodelovanja kakoga prekmurskega činitelja, ki bi prišel v poštev, prekmurski katekizem prepovedal. Civilni komisar za Prekmurje je razposlal 4. apr. 1921. l. sledečo naredbo: »Vsem šolskim vodstvom v

Prekmurju. Vsled odloka višjega šolskega sveta v Ljubljani z dne 29. marca 1921, št. 3.733, se prepoveduje nadaljna uporaba prekmurskega katekizma. Ta knjiga se mora odstraniti iz šole takoj in nadomestiti s katekizmom, ki ga je izdala Jugoslovanska (prej Katoliška) knjigarna v Ljubljani. Ta knjiga se dobi pri šolskem oddelku.⁴⁹

Ta naredba je izzvala veliko ogorčenje med ljudstvom, ki si je s to edino slovensko učno knjigo in s poslušanjem božje besede po tej knjigi ohranilo svoj slovenski jezik.

Prekmurski katekizem ima nekatere posebne slovenske besede, n. pr. svetstvo (zakrament), ljubav, ljubeznost (ljubezen), očivesno (očitno), vekivečen (večen), žitek (življenje), nemrtelen (neumrjoč), sv. Trojstvo (sv. Trojica), dika (slava), Vŕzem (Velika noč), prečiščávanje (obhajilo), krstni Oče, krstna Mati (boter, botra), potrdjenje (birma), požalúvanje (kes), popolno požalúvanje ali trtjé srca (popolni kes), jakosti (čednosti). V »Oče našu« in »Češćeni Mariji« imajo že od nekdanj pravilno obliko. »milost«, namesto »blažena si med ženami« imajo »blagoslovljena si med ženami«, kakor pozdravljajo Marijo s Prleki vred že od nekdanj z »Zdrava Marija«, kar misli knjižna slovenščina še le upeljati.

Prekmurci so do sedaj molili v šoli in v cerkvi po l. 1906. pri Semliču v Radgoni tiskanem kratkem katekizmu v tej od Višjega šolskega sveta prepovedani obliki:

»Oča naš, ki si vu nebesaj. Světi se imé tvoje. Pridi kralestvo tvoje. Bojdi vola tvoja; kak na nébi, tak i na zemli. Krúha našega vsagdeněšnjega dáj nam ga dnes. I odpústi nám dugé naše: kako i mi odpúšćamo dužnikom našim. I ne vpelaj nás vu skúšávanje. Nęgo oslobodi nás od hŕdoga.

Amen.

⁴⁹ Naknadno misli Višji šolski svet prepovedati tudi evangeljski prekmurski katekizem Martina Lutra. V ta namen je dal en izvod predstaviti v knjižno slovenščino evangeljskemu župniku Hraski v Ljubljani, da ga uvede, ko bo tiskan, in prepove prekmurskega.

Zdrava bojdí Maria, milosti puna: Gospon je s tebom !
 blagoslovljena si tí med ženámi, i blagoslovljen je sád tvo-
 jega tela Jezuš. Svéta Maria, Mati boža, molí za nás grej-
 šnike zdaj i vu vóri naše smrti. Amen.*

Zadnji prekmurski Veliki katekizem je priredil Ivan Baša, župnik v Bogojini, Malí katekizem pa Jožef Sakovič, župnik v Turnišču. Če bi ga zdaj kdo priredil, bi se v marsičem prilagodil knjižni slovenščini. Tako bi n. pr. brez dvoma zapisal »v nebesih« namesto »vu nebesaj«, »bodi« namesto »bojdi«, u namesto ū i. t. d., kakor tudi »Novine« že tako pišejo. Po naravnem razvoju, ki ga pospešuje znanje in čitanje prej neznane knjižne slovenščine, bi prišli kmalu brez vsakega razburjenja in nezadovoljstva v knjižno slovenščino tudi pri katekizmu, ki ima neprecenljive zasluge za ohranitev slovenske zavesti v Prekmurju.

Jako važna je agrarna reforma v Prekmurju. Tu je namreč okoli 80.000 oralov veleposestva. Največ sveta ima v lasti knez Esterhazy, potem grof Zichy, grof Szápáry, grof Széchényi i. t. d. Delegat poverjeništvá za agrarno reformo v Prekmurju je bil v začetku A. Štrekelj iz Goriškega, zdaj je M. Gregorovič iz bližine Trsta. Z agrarno reformo je velik križ. Dozdaj so dajali zemljo le v najem okoliškim prebivalcem, kar so prej delali grofovski oskrbniki. Dobili so zdaj zemljo tudi najrevnejši siromaki. Veliko jih je, ki bi še je radi več imeli. Prekmurci so glede agrarne reforme nezadovoljni zlasti radi tega, ker med uradništvom ni niti enega domačina, ampak so sami tujci, celo ruski knezi-begunci. Jako dobro pa je vplivalo na prekmursko prebivalstvo, da je politična uprava prepovedala izvoz lesa iz Prekmurja tvrđki »Hirschler in Ujlagy«. Ta je namreč že pred vojsko kupila veliki gozd za predvojno ceno. Zdaj je začela les izvažati. Les pa vobče primanjkuje Prekmurcem, tako da so še ga zdaj kupovali na Štajerskem. Vlada je na zahtevo

ljudstva prepovedala izvoz in uničila kupčijo, dokler se ne pokrijejo potrebe domačega prebivalstva. Zdaj je dovolj lesa za zgradbo mostu pri Veržeju in za vsakega Prekmurca, ki ga hoče imeti za primerno ceno. Zato se zdaj kijub občni draginji popravljajo pridno stari in stavijo novi domovi.

Da si jugoslovanska uprava za stalno pridobi zaupanje ljudstva in se utrdi zadovoljnost v njem, je potrebno, da vlada pošilja tja najboljše uradnike, učitelje in vojake. Madžarski agitatorji so še namreč vedno na delu. Madžarska vlada podpira profesorja Mikola iredentistični list »Domovino«,³⁰ ki se širi po skrivnih potih v Prekmurju. Najboljša straža za prekmurske meje je zadovoljnost ljudstva.

Narodni voditelj Klekl deluje kot poslanec neumorno za svoje ljudstvo s posredovanjem pri različnih uradih in s pončevanjem ljudstva na shodih v družbi z gerentom B. Sevrom iz Dolnje Lendave.³¹ Za Prekmurje deluje politično tudi poslanec dr. Josip Hohnjec, v združnem oziru pa poslanec Vladimir Pušenjak. V Prekmurju je bilo 5 starih hranilnic-akcijskih družb, 2 v Murski Soboti, 2 v Dolnji Lendavi, 1 v Beltincih. Zdaj se ustanavljajo nove. Jugo-

³⁰ »Domovina« se vedno uči, da so Prekmurci poseben »vendski« narod. V številki z dne »15. toga majula« je začela objavljati slovensko prekmursko bibliografijo. Priobčuje jo Melich János, ki je že prej pisal v madžarskem jeziku o prekmurskem slovstvu, z naslovom: »Vendszka (Vogrszakaszlovénszka) bibliografija«. Domovina tudi večkrat citira amerišanska prekmurska iredentistična lista: »Szlobodna Rejcs« in »Zvezda Vogrszki Szlovénov«.

³¹ Razen pred volitvami so bili shodi v Prekmurju navadno splošne politično-poučne vsebine. Zato so ob takih prilikah govorili tudi civilni komisarji Lanjšič, Berbuč, Kočar, Lipovšek. Tudi pred volitvami si stranke niso resno nasprotovale. Tako sta n. pr. na shodu v Puconcih nosilec liste »Domače verstvene stranke« in kandidat »Ljudske stranke« tri ure govorila med seboj in z zbranimi volilci z največjo prijaznostjo in medsebojnim spoštovanjem.

slovanski kreditni zavod v Ljubljani in Mariborska eskomptna banka imata svoji podružnici v Murski Soboti.

Poslanec Klekl je imel dne 10. maja 1921 svoj prvi govor pri seji ustavotvorne skupščine v Belgradu. Prekmurske »Novine« so to dejstvo s ponosom zabeležile. Saj dosedaj Prekmurci niso imeli svojih ljudi v parlamentih. Ob času volitev se je v ogrski dobi pripeljal kak grof v Prekmurje, je stisnil tam svojim agitatorjem nekaj denarja v roko, ki so potem ljudstvu povedali, koga naj volijo. Za ljudstvo se pozneje nihče več ni brigal. Ti časi so zdaj minuli v občno zadovoljnost. Svoj govor je končal Klekl s temi besedami:

«Toda kljub temu, da je plačilo za to požrtvovalnost pri mnogih samo natolcevanje in preganjanje, jaz ne odstopim od svojega dosedanjega delovanja, ampak hočem delati še nadalje za to, da bo naše prekmursko ljudstvo zadovoljno, hočem delati na to, da na podlagi ljubezni, ki so jo dokazale žrtve, tudi žrtve moje malenkosti, da na podlagi te ljubezni Vi v vladni večini in mi v opoziciji donesemo sporazumno ustavo, ki bo zadovoljila ves naš narod Srbov, Hrvatov in Slovencev».

V ustavnem oziru je zahteval Klekl kot član Jago-slovanskega kluba avtonomijo nerazdeljene Slovenije, pri kateri bi dobilo Prekmurje še nekatere avtonomne prekmurske posebnosti, n. pr. ohranitev prekmurskih verskih šol in dr. kot ena celota v obliki enega okrajnega glavarstva. Ko se je v Belgradu raznesla govorica, da se misli dati Prekmurje pod Čakovec ali Varaždin v nekako hrvatsko oblast, so prekmurski narodnjaki to namero odločno odklonili. To bi bilo popolnoma nasprotno njihovemu narodnemu stremljenju in razvoju ter obenem okrepitev madžaronstva, ker bi bilo ljudstvo s tem nezadovoljno, kar bi madžarski agitatorji ob meji izrabljali za svoje namene. Poslanec Klekl pa je rekel v omenjenem govoru: »Mi smo naziranja, da zadovoljnost

ljudstva veliko bolj čuva naše meje, nego topovi in strojne puške.

Želji ljudstva, da se začasni civilni komisariat za Prekmurje spremeni v definitivno obliko prekmurskega okrajnega glavarstva, se je ustreglo dne 1. junija 1921. Komisariat je prenehal, zadnji civilni komisar Lipovšek je postal prvi vodja okrajnega glavarstva v Murski Soboti.⁵²

Naj bi se začela tudi srečna nova slovenska in jugoslovanska doba še lepše bodočnosti!

⁵² Dne 26. julija 1921 je bila izvršena ratifikacija trianonske mirovne pogodbe z Madžarsko v francoskem zunanjem ministertvu. Zapisnik te deponirane ratifikacije so podpisali polномоčni zastopniki Anglije, Francije, Italije, Japonske, Belgije, Romunije, kraljevine SHS, Češkoslovaške, Sijama in Madžarske. V sled tega se bodo kmalu začele določevati stalne meje med kraljevino SHS in Madžarsko. Nas delegat v tej komisiji je konjeniški polkovnik Vojin Čolak - Antić, poveljnik naše celokupne posade v Baranji. — Povodom te ratifikacije in druge obletnice osvoboditve našega Prekmurja se vrše 13., 14. in 15. avgusta 1921 v Prekmurju, v Dolnji Lendavi, Črenšovcih, Murski Soboti in Turnišču velike narodne slavnosti. Slovesno službo božjo je prevzel bivši tržaški škof dr. Karlin. Sodelujejo pevsko društvo „Ljubljana“ (100 članov), vojaška godba, različni ljudski govorniki in prekmurski dijaki. Teh slavnosti se misli udeležiti tudi kraljevi namestnik za Slovenijo, minister, Ivan Hriber, ki bo te dni službeno obiskal Prekmurje.

KAZALO.

	Stran
Predgovor	5
1. Jugoslovani ali Slovenci	5
2. Karantanski Slovenci	6
3. Panonski Slovenci	8
4. „Koridor“ med Jugoslavijo in Češkoslovaško	11
5. Prekmurska cerkvena zgodovina	16
6. Slovstveno delo v Prekmurju	21
7. Prekmurski jezik	26
8. Narodno življenje prekmurskih Slovencev	34
9. Boljševiška doba v Prekmurju	48
10. Osvoboditev Prekmurja	55
11. Prekmurje na mirovni konferenci v Parizu	60
12. Prekmurska geografija in topografija	81
<i>a)</i> Razna imena za Prekmurje	81
<i>b)</i> Zemljepisne črtice	84
<i>c)</i> Krajepisni orisi	90
13. Splošno kulturno življenje Prekmurcev	93
14. Prekmurska slovenska uprava v prvih dveh letih	98
<i>a)</i> Pod prvim, začasnim, civilnim komisarjem Lajšičem	98
<i>b)</i> Pod drugim, definitivnim, civilnim komisarjem Berbučem	117
<i>c)</i> Pod tretjim in zadnjim civilnim komisarjem Lipovškom	121
Zemljevid Prekmurja	pred naslovno stranjo,

OO

POKRAJINSKA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA
MURSKA SOBOTA, p. o.
ŠTUDIJSKI ODDELEK
 Grajska 2